

Van heilig huisje tot bodemloze put

De rol van de media in het Nederlandse publieke en politieke debat over ontwikkelingssamenwerking tussen 1995 en 2010

MA Internationale Betrekkingen in Historisch Perspectief

Bente Meindertsma, 3281175

December 2012

Scriptiebegeleider: Peter Malcontent

Woord vooraf

Voor u ligt mijn masterscriptie. Het product van vijf maanden onderzoeken en schrijven. Het is tevens de laatste stap in mijn lange studie pad. Vanaf nu ben ik geen student meer, maar *young professional*.

In mijn scriptie komen mijn twee grootste interessegebieden bij elkaar: Internationale samenwerking en de rol of taak van de media in de maatschappij. Deze twee interesses vormden de rode draad binnen mijn studietijd. In mijn keuze voor vakken, stages en de onderwerpen van mijn papers werd ik steeds geleid door de wens om meer te leren over deze twee thema's. Bovendien wilde ik mij bezighouden met een onderwerp dat mij inzicht zou geven in een actuele discussie. Tijdens een stage bij Vice Versa, het vakblad voor ontwikkelingssamenwerking, sprak ik veel mensen die bezig waren met de vraag hoe het belang van ontwikkelingssamenwerking helder uitgelegd kon worden. Hoewel zij verschillende verklaringen aandroegen voor de omslag in het beeld van ontwikkelingssamenwerking, wezen zij wel erg gemakkelijk naar de invloed van de media. Met dit onderzoek heb ik mijn eigen inzicht in die invloed kunnen vergroten en zal ik hopelijk ook een bijdrage kunnen leveren aan het inzicht van andere mensen.

Het schrijven was een lang, maar ook erg leuk en leerzaam proces. Na twee maanden lezen en onderzoeken in het voorjaar werd het proces vier maanden onderbroken vanwege mijn stage in Zuid-Afrika. Toen ik mijn scriptie in het najaar weer oppakte was het onderwerp actueler dan ooit vanwege de enorme bezuinigingen van kabinet Rutte II. Dat stimuleerde mij om het schrijfproces in volle vaart voort te zetten.

Onderweg werd ik steeds gesteund door mijn familie en vrienden, die er het volste vertrouwen in hadden dat ik dit schrijfproces tot een goed einde zou brengen. Ook mijn begeleider Peter Malcontent sprak steeds zijn vertrouwen uit in mijn capaciteiten. Hoewel hij het erg druk had, kon hij altijd tijd maken voor een gesprek en hielp hij mij vooral in de laatste fase verder met goede inhoudelijke feedback. Mijn studiematjes Eric, Monique, Marij, Jet en Lonneke waren altijd bereid om te luisteren naar de problemen waar ik tegenaan liep in het schrijfproces. Bovendien maakten ze de lange dagen in de bibliotheek stukken gezelliger. In het bijzonder wil ik mijn vader Jelle bedanken, die mijn hele scriptie nakeek en mij steeds goede moed insprak.

Ik wens iedereen die interesse heeft in dit onderzoek heel veel leesplezier.

Bente Meindertsma

Utrecht, 17 December 2012

Inhoudsopgave

Inleiding	5
1. De invloed van media op het publieke en politieke debat	10
1.1 Inleiding.....	10
1.2 De plek van de media in de maatschappij.....	11
1.3 De invloed van media op het politieke debat.....	13
1.4 1.4 De analyse van mediateksten	16
1.5 Bias	18
2. De ontwikkeling van de discussie over het belang en de effectiviteit van de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking	21
2.1 Inleiding.....	21
2.2 Motieven voor het aangaan van ontwikkelingssamenwerking	22
2.3 Van ontstaan naar eerste evaluatie 1949-1970	25
2.4 Idealisme en professionalisering in de jaren zeventig en tachtig	27
2.5 Groeiende kritiek 1990-2001	30
2.6 Ontwikkelingssamenwerking in het beklagdenbankje, 2001-2012.....	33
3. De mediaberichtgeving over kritiek op ontwikkelingssamenwerking tussen 1995 en 2010	41
3.1 Inleiding.....	41
3.2 Onderzoeksmethode	41
3.2.1 Selectie data	41
3.2.2 Inhoudelijke analyse mediadebat	42
3.2.3 Het politieke debat	43
3.3 De geanalyseerde kranten	44
3.4 Frits Bolkestein	46
3.4.1 Analyse mediadebat	47
3.4.2 Het politieke debat	53
3.4.3 Conclusie	55
3.5 Pieter Marres	56
3.5.1 Analyse mediadebat	57
3.5.2 Het politieke debat	60
3.5.3 Conclusie	62
3.6 Ayaan Hirsi Ali	64
3.6.1 Analyse mediadebat	65
3.6.2 Het politieke debat	69
3.6.3 Conclusie	71
3.7 Linda Polman.....	72
3.7.1 Analyse mediadebat	73

3.7.2	Het politieke debat	75
3.7.3	Conclusie	78
3.8	Arend Jan Boekestijn	79
3.8.1	Belangrijkste discussies rond de kritiek van Boekestijn	80
3.8.2	Analyse mediadebat najaar 2008	83
3.8.3	Het politieke debat	88
3.8.4	Conclusie	90
3.9	Dambisa Moyo	91
3.9.1	Analyse mediadebat	92
3.9.2	Het politieke debat	96
3.9.3	Conclusie	99
	Conclusie	101
	Literatuurlijst	110

Inleiding

Het Kabinet Rutte II besloot na haar aantreden in oktober 2012 om de uitgaven voor ontwikkelingssamenwerking met een miljard te verlagen. Dit betekende een breuk met een traditie van meer dan zestig jaar waarin Nederland behoorde tot de meest vrijgevege donoren ter wereld. Deze grote bezuiniging kwam niet uit de lucht vallen. Er ging een lange periode aan vooraf van steeds harder aanzwellende kritiek op het Nederlandse ontwikkelingsbeleid. De ontwikkelingssector bleef opvallend stil na de bezuinigingen. PvdA-leider Diederik Samsom kreeg naar eigen zeggen niet één protestbrief. De voorstanders van ontwikkelingssamenwerking leken moegestreden, verdediging van het belang van ontwikkelingssamenwerking raakte steeds meer op de achtergrond in het publieke debat.

Ontwikkelingssamenwerking was ruim 15 jaar daarvoor nog een heilig huisje. Het publieke draagvlak voor het Nederlandse beleid was zeer groot en kritiek geven op het belang van ontwikkelingssamenwerking was taboe. Hoewel er af en toe wel aanmerkingen kwamen op de effectiviteit van onderdelen van het beleid, twijfelde niemand aan het nut en de noodzaak van het geven van ontwikkelingshulp. Vanaf 1995 begon dat beeld echter te kantelen, toen Frits Bolkestein de effectiviteit van het hele ontwikkelingsbeleid ter discussie stelde en pleitte voor een grotere focus op nationaal eigenbelang. Tegen het einde van het eerste decennium van de 21e eeuw was kritiek geven op ontwikkelingssamenwerking allang geen taboe meer en twijfelden grote delen van de bevolking aan het nut, maar vooral aan de effectiviteit van ontwikkelingssamenwerking. Het publieke debat over ontwikkelingssamenwerking werd steeds negatiever en raakte gepolariseerd en gesimplificeerd. Daarbij kwam de nadruk steeds meer te liggen op de effectiviteit; iedere cent van het budget moest verantwoord worden. Ontwikkelingssamenwerking werd een 'bodemloze put' genoemd en tegenstanders spraken over een 'linkse hobby' en een 'zieligheidsindustrie'.¹ Nieuwe rechtse partijen als Trots Op Nederland (TON) en de Partij Voor de Vrijheid (PVV) pleitten voor afschaffing van alle ontwikkelingshulp behalve noodhulp 'De afgelopen halve eeuw is er al veel te veel belastinggeld verspild aan ontwikkelingshulp', stelde PVV-leider Geert Wilders. 'Laten we ervoor zorgen dat er niet nog meer door u verdiende centen in de bodemloze ontwikkelingshulpput verdwijnen.'²

De grote veranderingen in de verhoudingen in de wereld die het afgelopen decennium plaatsvonden, lijken een belangrijke oorzaak voor de verschuiving in het denken over ontwikkelingssamenwerking te zijn. Europa werd overvallen door een economische crisis, terwijl Zuidoost Azië bloeide als nooit tevoren. Deze landen deden dat ogenschijnlijk zonder veel ontwikkelingssamenwerking, al bestaat daar wel discussie over, zoals we later zullen zien. De landen in Sub Sahara Afrika, die juist veel ontwikkelingssamenwerking ontvingen, boekten nauwelijks economische vooruitgang en waar dat wel gebeurde nam de

¹ 'Wilders: Niet Henk en Ingrid straffen, wél Linkse Hobby's', *de Volkskrant*, 15-9-2011.

² G. Wilders, 'Weg met de ontwikkelingshulp', http://www.pvv.nl/index.php?option=com_content&task=view&id=327&Itemid=6. Bezocht op 10-12-2012.

binnenlandse ongelijkheid ontzettend toe. Daarnaast raakte Nederland na de aanslagen van 11 September 2001 en de opkomst van de rechtse partijen Lijst Pim Fortuyn (LPF) en later TON en de PVV steeds meer in zichzelf gekeerd. Terwijl Nederland zichzelf decennialang als gidsland had gezien op het gebied van internationaal recht en ontwikkelingssamenwerking, wezen de nieuwe rechtse partijen erop dat Nederland zich internationaal niet altijd als braafste jongetje van de klas hoefde te gedragen. De overheid moest volgens hen eerst maar eens aan de veiligheid en welvaart van haar eigen bevolking denken. Onder invloed van al deze factoren ontstond een kritisch beeld van ontwikkelingssamenwerking.

Daarnaast werden de media aangewezen als belangrijke oorzaak van de veranderende toon van het ontwikkelingsdebat. De schreeuwerige moderne mediacultuur had bijgedragen aan de versimpeling en negatieve toon van de discussie, vonden wetenschappers, publicisten en mensen uit de ontwikkelingssector. Publiciste en journaliste Marcia Luyten stelde: 'Mensen lezen in de krant de negatieve verhalen over de hulp. Elke keer wordt hun vooroordeel daarmee bevestigd. Dan wordt het vanzelf waar.'³ Al in 2001 zei hoogleraar ontwikkelingsstudies Paul Hoebink in een interview met *de Volkskrant*:

'Er is meer scepsis. Dat heeft niet alleen te maken met een grotere mondigheid van de burger, maar ook met de berichtgeving in de media. Vroeger, vooral in de jaren zeventig, was de berichtgeving louter positief. Nu vind je alleen nog maar positieve berichten in het eigen voorlichtingsblad van de minister.'⁴

Bijna tien jaar later stelde hij dat de nauwelijks onderbouwde standpunten van critici als Dambisa Moyo veel te breed uitgemeten werden op de voorpagina's van onze kwaliteitskranten, zonder dat hun beweringen op juistheid werden getoetst.⁵ Daarmee zou deze kritiek door de bevolking als de waarheid kunnen worden gezien en overgenomen. Ton Dietz, directeur van het Afrika Studiecentrum, noemde de journalistieke toonzetting zo tendentius dat hij zelf liever niet deelnam aan het debat. Volgens hem legden verslaggevers van kranten experts als hij te gemakkelijk simpele uitspraken in de mond over de effectiviteit en het budget voor ontwikkelingssamenwerking.⁶ Ook volgens Evelijne Bruning, directeur van de NGO The Hunger Project, werden de positieve kanten van ontwikkelingssamenwerking minder belicht doordat de focus in de media nog steeds bij het negatieve lag.⁷

De oorzaken en kenmerken van de verandering van het ontwikkelingsdebat werden regelmatig besproken door mensen uit de ontwikkelingssector. Cordaid directeur René Grotenhuis wees er in zijn boek *Geloven dat het kan* bijvoorbeeld op dat de aandacht te sterk

³ 'Ontwikkelingshulp een vak apart', <http://www.oneworld.nl/lezen/nieuws/ontwikkelingshulp-een-vak-apart>. Bezocht op: 10-12-2012.

⁴ T. Koelé, 'Hulp komt vaak goed terecht', *de Volkskrant*, 15-9-2001.

⁵ P. Peeters, 'Ontwikkelingssamenwerking maakt ons veilig', *Radboud magazine*, 2010.

⁶ C. Schmidt, 'Ontwikkelingssamenwerking gaat niet over geld', *Trouw*, 23-3-2012.

⁷ 'Ontwikkelingssamenwerking 2.0; Laat mij dat maar even doen. Verslag van het Joop-debat ontwikkelingssamenwerking', http://www.joop.nl/wereld/detail/artikel/13851_ontwikkelingshulp_20_laait_mij_dat_maar_even_doen/. Geraadpleegd op 10-12-2012.

was komen liggen op de technische kant van ontwikkelingssamenwerking; de meetbaarheid en effectiviteit van het ontwikkelingsbeleid.⁸ Ontwikkelingsexpert Arno Ambrosius wees op de belangrijke rol van emoties in het debat over ontwikkelingssamenwerking. De verandering van de discussie was volgens hem vooral toe te schrijven aan de verandering van gevoelens ten opzichte van ontwikkelingssamenwerking.⁹

Ook in de wetenschappelijke literatuur over ontwikkelingssamenwerking werd de verandering van het publieke debat over het Nederlandse beleid geanalyseerd. Rond de eeuwwisseling verschenen er verschillende overzichtswerken over de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking van de vijftig jaar daarvoor. Daarin werden de beleidsveranderingen en de achtergrond waartegen die plaatsvonden nauwkeurig onderzocht.¹⁰ Het recente debat over ontwikkelingssamenwerking werd in de jaren 2007, 2008 en 2009 gedocumenteerd in *The Netherlands Yearbook on international cooperation* onder redactie van Hoebink.¹¹ In het jaarboek van 2007 stelde Hoebink vast dat de visie van de VVD op ontwikkelingssamenwerking in de jaren negentig radicaal was veranderd.¹² Ook de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) maakte in haar invloedrijke rapport *Minder pretentie, meer ambitie* een analyse van de recente veranderingen in het debat. Onder invloed van de media was er steeds meer druk ontstaan om snel effect en positieve resultaten te laten zien, stelde het rapport. De raad kwam tot de conclusie dat bezinning op de drijfveren voor het aangaan van ontwikkelingssamenwerking van groot belang was.¹³

Bovenstaande opiniemakers en wetenschappers analyseerden de verandering van het publieke en politieke debat over ontwikkelingssamenwerking in het algemeen. Zij zagen de rol van de media daarin veelal als onomstreden gegeven, ondanks het feit dat er nog geen onderzoek werd gedaan naar de rol van de media in deze specifieke discussie. Het debat in de media werd in verschillende analyses zelfs gelijkgesteld aan het publieke debat. Zoals uit de definitie van Jürgen Habermas blijkt is het publieke debat echter veel breder dan de media alleen. Hij omschreef het publieke debat als het dagelijkse gesprek tussen burgers over de

⁸ R. Grotenhuis, *Geloven dat het kan; Nieuwe perspectieven op ontwikkeling, macht en verandering* (Den Haag, 2008).

⁹ A. Ambrosius, 'Verborgene gevoelens en het ontwikkelingsbeleid', *Vice Versa*, 7-6-2012 <http://www.viceversaonline.nl/2012/06/opinie-verborgene-gevoelens-en-het-ontwikkelingsbeleid/>. Geraadpleegd op: 17-12-2012.

¹⁰ J. A. Nekkers en P. A. M. Malcontent, *De geschiedenis van vijftig jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking, 1949-1999* (Den Haag, 1999) en M. Dierikx, *Nederlandse ontwikkelingssamenwerking, Bronnenuitgave* (Den Haag, 2002-2009).

¹⁰ WRR, *Minder pretentie, meer ambitie*.

¹¹ P. Hoebink, 'Shooting spaghetti; Neo-Conservative Criticism of Development Assistance in the Netherlands. In: P. Hoebink (ed.), *The Netherlands Yearbook on International Cooperation 2007, 2008, 2009*. (Assen, 2008-2011)

¹² P. Hoebink, 'Shooting spaghetti; Neo-Conservative Criticism of Development Assistance in the Netherlands. In: P. Hoebink (ed.), *The Netherlands Yearbook on International Cooperation 2007*. (Assen, 2008) 39-50.

¹³ WRR, *Minder Pretentie, Meer Ambitie; Ontwikkelingshulp die Verschil Maakt* (Amsterdam, 2010), 22.

maatschappij, ofwel het hardop van gedachten wisselen over de (politieke) realiteit.¹⁴ De specifieke rol van de media daarin behoeft meer aandacht dan er tot nu toe aan gegeven is.

De rol of mate van invloed van de media op het publieke debat werd wel onderzocht in verband met andere recente discussies over het Nederlandse regeringsbeleid.¹⁵ Voor dit onderzoek is de analyse van de rol van de media in de discussie over het Nederlandse migratie- en integratiebeleid interessant. De verandering van het migratiedebat is in veel opzichten te vergelijken met de omslag in het debat over ontwikkelingssamenwerking. Het pleidooi van Bolkestein voor een nationale koers gericht op realisme en eigenbelang vormde voor beide thema's het startpunt van een diepgaande verandering van de publieke en politieke discussie. In het migratiedebat maakte het grote internationale verantwoordelijkheidsgevoel van Nederland net als in het debat over ontwikkelingssamenwerking plaats voor een meer in zichzelf gekeerd, nationalistisch beleid. Roggeband en Vliegthart onderzochten de manier waarop het migratie- en integratiebeleid door de jaren heen *geframed* werd in de media en in het politieke debat. Zij concludeerden dat het dominante *frame* in de media, waarin migratie werd verbonden aan de dreiging van de Islam, niet dominant was in het politieke debat. Daaruit trokken zij de conclusie dat de media selectief waren in de representatie van visies op migratie en integratie. Deelnemers aan de discussie die de dominante visie op migratie onderschreven, hadden volgens het onderzoek meer toegang tot de media dan deelnemers die deze mening niet deelden.¹⁶

Analisten van het publieke en politieke debat over ontwikkelingssamenwerking lijken er ook vanuit te gaan dat de media een grote rol speelden in het dominant worden van de huidige negatieve en simplistische manier van spreken over de effectiviteit en het belang van ontwikkelingssamenwerking. De rol van de media in het migratiedebat kan echter niet zomaar gelijkgesteld worden aan de rol van de media in de discussie over ontwikkelingssamenwerking. Daarvoor zijn de specifieke omstandigheden van beide debatten te verschillend. Uitspraken over de grote invloed van de media op het debat over ontwikkelingssamenwerking zijn dus gebaseerd op perceptie en niet op wetenschappelijke feiten. Een onderzoek naar de rol van de media in de verandering van het debat over ontwikkelingssamenwerking kan bijdragen aan de feitelijke onderbouwing van deze discussie. Daarom zal de volgende vraag centraal staan in dit onderzoek: In hoeverre hebben de geschreven media bijgedragen aan de negatieve toon van het publieke en politieke debat over ontwikkelingssamenwerking die tussen 1995 en 2010 is ontstaan?

¹⁴ J. Habermas, *De structurele verandering van de openbare sfeer* (1962). http://www.humanistischecanon.nl/humanisering_en_zingeving/jurgen_habermas_de_structurele_verandering. Bezocht op 12-12-2012.

¹⁵ Zie bijvoorbeeld onderzoek naar de invloed van nieuws over terrorismedreiging op vorming van het buitenlands beleid: S. K. Gadarian, 'The politics of threat: How terrorism news shapes foreign policy attitudes', *Journal of politics* 72 (2010), 469-494. Voor onderzoek naar de rol van de media in de relatie tussen gebeurtenissen en beleid in Nederland zie I. Korhagen, 'De strijd om beleid onder leiding van de media', *Masterscriptie* (2010).

¹⁶ C. Roggeband en R. Vliegthart, 'Divergent framing; The public debate on migration in the Dutch parliament and media, 1995-2004', *West European Politics* 30 (2007), 524-549, 543-544. Artikel dat thuis ligt.

Om deze vraag te beantwoorden heb ik de berichtgeving geanalyseerd over de standpunten van zes belangrijke critici die pleitten voor verlaging of afschaffing van ontwikkelingshulp. Ik heb artikelen uit de vijf grote landelijke dagbladen *De Telegraaf*, *de Volkskrant*, *NRC Handelsblad*, *Trouw* en *Algemeen Dagblad* onderzocht. In de tijdsperiode die ik heb behandeld waren er tevens talloze andere critici, waarvan ik de belangrijkste zal bespreken in het historische overzicht van het Nederlandse ontwikkelingsbeleid in hoofdstuk twee. Voor mijn inhoudelijke analyse heb ik echter de zes critici, of casestudies, gekozen waar de meest heftige of omvangrijke mediadiscussies omheen ontstonden. Op basis van dat uitgangspunt heb ik de volgende casestudies geselecteerd: Voormalig VVD-leider Frits Bolkestein (In het jaar 1995), diplomaat Pieter Marres (2001), voormalig VVD-politica Ayaan Hirsi Ali (2003), onderzoeksjournalist Linda Polman (2008), voormalig VVD-lid Arend Jan Bokestijn (2008) en de Zambiaanse econome Dambisa Moyo (2009). Ik heb de mediadiscussies geanalyseerd aan de hand van de argumenten die gebruikt werden, de toon die uit de artikelen naar voren kwam en de deelnemers die bij de debatten betrokken waren. Op deze manier zal ik de vraag beantwoorden in hoeverre de manier van schrijven over deze critici en hun kritiek, maar ook over het belang van de voortzetting van ontwikkelingssamenwerking veranderde. Daarnaast heb ik onderzocht in hoeverre de uitspraken in de mediadebatten overgenomen werden in het politieke debat. Een uitgebreide bespreking van mijn onderzoeksmethode volgt in hoofdstuk drie.

Ik heb 1995 gekozen als beginjaar omdat critici vanaf dat moment steeds meer ruimte kregen in de media om hun kritiek te uiten. Hoewel er ook vóór 1995 al kritiek geuit werd op ontwikkelingssamenwerking, was Bolkestein in dat jaar de eerste die met zijn kritiek een brede mediadiscussie op gang bracht.¹⁷

Vanwege de beperkte tijd en omvang van mijn onderzoek heb ik ervoor gekozen mij te beperken tot een onderzoek naar de geschreven media. Ik ben mij ervan bewust dat ik daarmee slechts een klein deel van de media onderzoek. Voor een analyse van opinies bleken de geschreven media echter het meest geschikt, omdat politici, wetenschappers en mensen uit de sector juist de kranten gebruikten om hun mening naar voren te brengen.

Alvorens ik de manier van schrijven in de mediadebatten zal analyseren zal ik eerst ingaan op de theoretische en historische context van mijn onderzoek. In hoofdstuk één zal het wetenschappelijke debat over de verhouding tussen de media en politiek besproken worden. Kunnen media volgens de literatuur de sturende invloed hebben die hen in het debat over ontwikkelingssamenwerking wordt toegedicht of vormen zij een afspiegeling van de standpunten en belangen van politici? Daarnaast zal ik de concepten introduceren die ik zal gebruiken in mijn analyse van het mediadebat over ontwikkelingssamenwerking.

¹⁷ Hoebink, 'Shooting spaghetti', 41.

1. De invloed van media op het publieke en politieke debat

1.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zal ik het wetenschappelijke debat over de invloed van de media op de publieke opinie en het politieke debat weergeven. Daarbij zal ik de concepten bespreken die ik zal aanwenden in mijn analyse van de inhoud van het mediadebat over de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking.

Allereerst zal ik de belangrijkste sociologische theorieën bespreken over de plaats van de media in democratische samenlevingen. Vervullen de media de functie van vierde macht en *watchdog*, of wordt de maatschappij gedomineerd door de belangen en ideeën van de politieke elite? Ik zal vervolgens een overzicht geven van de manieren waarop media volgens de literatuur een rol kunnen spelen in veranderingen in het publieke en politieke debat. Veranderingsmechanismen worden in gang gezet door het taalgebruik en de keuzes binnen de teksten zelf; het mediadiscours. Op deze manier kan een specifieke interpretatie van een thema, ofwel een *frame* tot stand komen. Daarnaast kan herhaalde weergave van een bepaald perspectief leiden tot *bias*. Deze theorieën over de totstandkoming van nieuwsdiscours en de analyse ervan, zal ik bespreken in de laatste paragraaf.

De concepten die zullen worden besproken gelden voor de media en de politiek in het algemeen. Ik zal waar mogelijk onderscheid maken tussen de audiovisuele en de geschreven media. Daarnaast zal ik de nadruk leggen op de betekenis van de verschillende concepten voor het buitenlandse beleid. Daarbij moet wel de kanttekening gemaakt worden dat buitenlands beleid vooral in de Amerikaanse literatuur gelijk wordt gesteld aan conflict. Verschillende auteurs stellen dat er onder het grote publiek weinig interesse bestaat voor het buitenlandse beleid, alleen tijdens conflicten verhoogt die aandacht sterk.¹⁸ Ontwikkelingssamenwerking vormt een meer constant onderdeel van het buitenlandse beleid waarbij geen sprake is van conflicten (met uitzondering van noodhulp tijdens of na conflictsituaties). Op basis van deze informatie valt dus te verwachten dat het publiek relatief weinig aandacht heeft voor het ontwikkelingsbeleid.

Ik zal mij ook zoveel mogelijk richten op de literatuur over Noord-Europese democratieën. Het merendeel van het onderzoek richt zich op de invloed van media op de publieke opinie en de politieke agenda in de Verenigde Staten, maar naar mijn mening is de situatie daar dusdanig verschillend van de situatie in Nederland dat onderzoeksgegevens niet zomaar gegeneraliseerd mogen worden. Voor de grote sociologische theorieën over de verhouding tussen media en politiek zal ik mij echter wel ten dele baseren op onderzoeken van Amerikaanse wetenschappers.

¹⁸ N. Gowing, *Media Coverage, help or hinderance in conflict prevention* (Washington, 1994), S. N. Soroka, 'Media, Public Opinion and Foreign Policy', *Harvard Journal of Press and Politics* 8 (2003).

1.2 De plek van de media in de maatschappij

De theorievorming over de plaats van de media in de maatschappij kan ruwweg ingedeeld worden in twee scholen: Het pluralistische consensusmodel en de kritische benadering. Volgens de pluralisten is de democratie een zichzelf in evenwicht houdend systeem, waar beslissingen worden gemaakt op basis van consensus tussen de verschillende politieke groepen. De publieke opinie (of het electoraat) en de media vormen samen een vierde macht die veel invloed uitoefent op de vorming en uitvoering van politiek beleid. Pippa Norris beschrijft de media als een platform waarop groepen en individuen uit alle lagen van de samenleving hun ideeën naar voren kunnen brengen. Hoewel er sprake is van flinke competitie worden de media volgens Norris gekenmerkt door een grote verscheidenheid aan meningen en ideeën van alle mensen die toegang tot de media zoeken.¹⁹ De media vervullen volgens deze theorie dus de rol van *watchdog* en vormen een onmisbare schakel in het verwoorden van de plannen van de politieke elite aan de bevolking en het overbrengen van de publieke opinie naar de politieke elite. De politieke elite heeft binnen dit idee beperkte macht, zij oefenen nog wel invloed uit op het discours via hun optreden in de media en geven daarnaast duiding aan gebeurtenissen in samenwerking met journalisten.²⁰

Volgens de kritische theorieën is de macht van de media en de publieke opinie echter zeer beperkt. Een voortdurende machtsstrijd tussen verschillende groepen met tegengestelde belangen vormt de basis van ons politieke systeem. De media vormen in dit model slechts een instrument van de heersende politieke elite om haar macht te legitimeren en haar ideeën op te leggen aan de bevolking. De media houden inspraak van de bevolking, ofwel democratisering, dus actief tegen.²¹ Vertegenwoordigers van deze stroming zijn Antonio Gramsci, Charles Wright Mills en Jürgen Habermas. Habermas stelt dat de functie van de media als vierde macht wel bestaan heeft, maar vanaf het eind van de 19^e eeuw naar de achtergrond geschoven werd. Met de opkomst van de massamedia werden de opiniepagina's van kranten volgens hem gereduceerd van openbare discussiefora tot een platform waar machtige individuen of groepen hun belangen konden behartigen.²² Andere denkers binnen de kritische school zien binnen de marges van het onderdrukkende systeem echter wel (zij het kleine) mogelijkheden voor de media om op te treden als vierde macht.²³ Het democratische consensusmodel heeft veel aanhangers onder Amerikaanse wetenschappers, maar het kritische model is binnen de communicatiewetenschap dominant.

Het beeld dat de bevolking klakkeloos boodschappen van de elite overneemt via het 'doorgeefluik' van de media, is echter ook achterhaald in de hedendaagse

¹⁹ P. Norris, *A virtuous circle. Political communications in postindustrial societies* (Cambridge, 2000).

²⁰ E. Witte, *Media en politiek, een Inleiding tot de Literatuur* (Brussel, 2002), 65.

²¹ Ibidem, 67.

²² M. Warner, 'The Mass Public and the Mass Subject', in: C. Calhoun (ed.), *Habermas and the Public Sphere* (Massachusetts, 1992) 377-401 .

²³ Een voorbeeld hiervan is C. Wright Mills. Zie Witte, *Media en Politiek*, 69.

communicatietheorieën.²⁴ Zowel na de Eerste als Tweede Wereldoorlog werd de invloed van de media op de publieke opinie zeer groot geacht in de communicatiewetenschap. Propaganda werd gezien als instrument waarmee ideeën en denkbeelden ‘geïnjecteerd’ konden worden in het passieve massapubliek. Uit modern onderzoek naar verschillende Amerikaanse en Britse presidentsverkiezingen blijkt dat mensen vooral die informatie opnemen die past binnen hun eigen ideeën. Feiten die daar niet in passen worden niet gehoord of snel weer vergeten. De onderzoekers moesten dus concluderen dat de effecten van media op de politieke voorkeuren van de massa zeer beperkt zijn.²⁵ Het publiek hecht wel waarde aan kritiek van als neutraal bekend staande experts, zo blijkt uit het onderzoek van de Nederlandse communicatiewetenschapper Jan Kleinnijenhuis.²⁶

Ook Kleinnijenhuis zet het democratische consensusmodel tegenover de kritische theorie waarin de macht ligt bij de politieke elite. Naast een ideaaltypische democratie en aristocratie onderscheidt hij echter ook nog een ideaaltypische mediocratie, waarin de media het publieke debat bepalen. Volgens de ideale democratische samenleving zouden de opvattingen van het publiek via de media aan de politieke elite doorgegeven worden. Deze vorm van media invloed wordt *public journalism* genoemd, waar de onderzoeksjournalistiek een onderdeel van is. In een aristocratische samenleving hebben de media de taak om het publiek te doordringen van de standpunten van de politieke elite. Volgens deze theorie vestigen politici de aandacht op bepaalde onderwerpen en bepalen zij de agenda. De media volgen hen, vooral ook omdat politici weten hoe zij aandacht kunnen trekken in de media met bijvoorbeeld harde negatieve uitspraken. In een ideaaltypische mediocratie tenslotte, hebben de media grote invloed op zowel de politieke agenda als de publieke opinie.²⁷

Hoewel politici en ook de media zélf veel invloed aan de media toeschrijven, blijkt uit de wetenschappelijke literatuur geen bewijs voor het bestaan van een mediocratie.²⁸ Volgens Kleinnijenhuis is er ook nauwelijks sprake van een ideaaltypische democratie. In plaats daarvan spreekt hij van een spiraalwerking tussen politiek, media en publiek, waarbij de drie partijen achter elkaar aan rennen en het belang van bepaalde ideeën en perspectieven of *frames* gezamenlijk versterken of juist afzwakken.²⁹ Media kunnen volgens Klapper gezien worden als bemiddelaars in veranderingsprocessen. Zij dragen eraan bij, maar zijn niet de enige actoren in dit proces.³⁰

²⁴ V. Bratic, 'Media effects during violent conflicts: Evaluating media contributions to peace building', *Conflict and communication online* 5 (2006) 1-11, 7.

²⁵ Witte, *Media en politiek*, 203.

²⁶ J. Kleinnijenhuis, 'Het publiek volgt de media die de politiek volgen', *RMO Advies* 26 (2003) 151- 211, 204.

²⁷ *Ibidem*, 162-166.

²⁸ *Ibidem*, 166.

²⁹ *Ibidem*, 168.

³⁰ T. Klapper, *The effects of mass communication* (Glencoe, 1960) 8.

1.3 De invloed van media op het politieke debat

De invloed van de media op de politieke agenda wordt door ministers, parlementsleden, de populaire wetenschap en de media zelf zeer groot geacht. Politici in zowel het kabinet als de Tweede Kamer wijzen naar de media als oorzaak van hun succes of falen. Parlementariërs die moeite hebben hun paradepaardjes onder de aandacht te brengen wijten dat aan de moeilijk te manipuleren massamedia. Ook politieke partijen die populariteit verliezen wijten dat vaak aan een slecht imago in tv-programma's en kranten. In de wetenschappelijke literatuur bestaat er echter geen consensus over de mate van invloed van de media.

Verschillende onderzoeken naar de mate van media-involed op de politieke agenda laten zeer uiteenlopende resultaten zien. Deze verscheidenheid aan uitkomsten komt voor een groot deel voort uit verschillende definities van invloed op de politieke agenda. In de wetenschappelijke literatuur wordt een onderscheid aangeduid tussen *symbolic* en *substantive political agenda's*. Een symbolische politieke agenda duidt op zorgen over- en aandacht voor een bepaald onderwerp. Deze zorg uit zich bijvoorbeeld in Kamervragen en aandacht voor het onderwerp in spreektijd en voordrachten. Er zijn echter geen concrete politieke acties aan de zorg verbonden. Wetenschappers spreken van een *substantive* politieke agenda als er sprake is van concrete acties, zoals wetswijzigingen of budgettaire veranderingen. In onderzoeken naar de invloed van media op de *substantive* politieke agenda wordt in veel gevallen geconcludeerd dat de media nauwelijks invloed hebben. De meeste onderzoeken waarin wel een sterke media-involed op de politieke agenda wordt gemeten, definiëren de politieke agenda dan ook *symbolisch*.³¹ Daaruit trekken Walgrave et al. de conclusie dat media meer invloed hebben op het parlement en het politieke debat, dan op de besluitvorming van de regering.³² In mijn onderzoek zal ik mij richten op de invloed op de symbolische agenda.

Aeron Davis stelt dat veel onderzoeken naar de invloed van de media op het politieke debat uitgaan van een rechtlijnig oorzaak-gevolg model. In dat licht is het volgens hem niet vreemd dat er weinig invloed wordt gemeten. Hij pleit voor een nuancering van de rol van de media, waarin ook de andere informatiebronnen van politici en de vaak hechte contacten tussen journalisten en politici in ogenschouw worden genomen.³³

Een andere vorm van meer subtiele, indirecte invloed wordt uitgewerkt binnen het idee van medialogica. Politici en andere spelers die media-aandacht zoeken laten zich volgens deze theorie steeds sterker leiden door de regels van de moderne media. De snelheid en verspreiding van nieuws is met de uitvinding van internet en nieuwe media zo extreem toegenomen dat de belangen en standpunten van politieke elites onmogelijk

³¹ S. Walgrave en P. van Aelst, The contingency of the mass media's political agenda setting power: Towards a preliminary theory. *Journal of Communication* 56(2006), 88-109.

³² S. Walgrave, S. Soroka en M. Nuytemans, 'The Mass Media's Political Agenda-Setting Power: A Longitudinal Analysis of Media, Parliament and Government in Belgium (1983 to 2000)', *Comparative Political Studies* 41 (2008) 814-836, 818.

³³ A. Davis, 'Investigating Journalist Influences on Political Issue Agenas at Westminster', *Political Communication* 24 (2007) 181-199, 187.

dominant kunnen blijven in het publieke debat.³⁴ Volgens Meyers en de Raad Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) wordt het publieke debat door deze moderne ontwikkelingen in toenemende mate gevormd door medialogica. Daarin laten publieke personen zich in het vertellen van hun verhaal leiden door mediacriteria als nieuwheid, sensatie, conflict en eenvoud.³⁵ Meyer stelt dat het fundamentele verschil in de dynamiek van het politieke debat en de mediawereld daarmee kleiner wordt.³⁶ Hoewel Koopman de eigen dynamiek van de media erkent, vormen media in zijn optiek toch vooral een platform voor politieke discussie waarop politici en andere belangengroepen zich verdringen om gehoord te worden. Selectie uit deze veelheid aan boodschappen vindt volgens hem dan wel weer plaats volgens de filters van de media: nieuwheid, dramatiek, status van de spreker en potentie voor conflict.³⁷

Uit onderzoek van Roggeband en Vliegthart blijkt dat publieke en politieke debatten invloed op elkaar hebben in de versterking van bepaalde *frames*.³⁸ Ook volgens Klapper worden boodschappen die een bevestiging vormen van al bestaande ideeën beter opgenomen dan boodschappen die daar tegenin gaan.³⁹ Media spelen dus vooral een belangrijke rol in het versterken van al bestaande ideeën en meningen, zoals we al eerder zagen. Uit het onderzoek van Roggeband en Vliegthart blijkt ook dat zowel in het publieke als in het politieke debat geen *frames* van elkaar worden overgenomen die in dat veld nog niet eerder zijn gebruikt.⁴⁰

Deze meer subtiele beïnvloedingsrelaties hebben in de politieke communicatiewetenschap pas recent meer aandacht gekregen omdat ze moeilijk te meten zijn in kwantitatieve onderzoeken naar de invloed van de media op de politieke agenda in het algemeen. In een kwalitatief onderzoek naar het veel specifiekere onderwerp Nederlandse ontwikkelingssamenwerking is het echter beter mogelijk de invloed van *framing* te onderzoeken.

Hoewel er nog geen eenduidige conclusies zijn te trekken uit onderzoeken naar de invloed van de media op de politieke agenda, zal ik hier toch een kort overzicht geven van de belangrijkste bevindingen.

Zoals eerder al werd benoemd, hebben onderzoekers die media-invloed definieerden als invloed op concrete veranderingen op de politieke agenda over het algemeen weinig effect gemeten. Kleinnijenhuis concludeert bijvoorbeeld dat televisie-uitzendingen in

³⁴ M. Margolis en G. Moreno-Riaño, *The prospect of internet democracy* (Ashgate, 2009).

³⁵ Raad Maatschappelijke Ontwikkeling, *Medialogica; Over het krachtenveld tussen burgers, media en politiek* (Den Haag, 2003) en K. Newton, 'May the weak with you; The power of the Mass Media in Modern Politics', *European Journal of Political Research* 45 (2006) 209-234.

³⁶ T. Meyer, *Media democracy: How the media colonize politics* (Cambridge, 2002)57.

³⁷ R. Koopmans, 'Movements and media: Selection processes and evolutionary dynamics in the public sphere', *Theory and society* 33 (2004) 367-393, 385.

³⁸ R. Vliegthart en C. Roggeband, 'Framing immigration and integration; Relationships between media and parliament in the Netherlands, 1995-2004', *International Communication Gazette* 69 (2007) 295-319.

³⁹ Klapper, *The effects of mass communication*, 8.

⁴⁰ Vliegthart en Roggeband, 'Framing immigration and integration'.

Nederland een zeer beperkte invloed hebben op politieke besluitvorming. De berichtgeving in de Nederlandse dagbladen heeft volgens zijn onderzoek zelfs helemaal geen effect op de concrete politieke agenda.⁴¹ Walgrave et al. komen op basis van onderzoek in België echter tot de conclusie dat de kranten meer invloed hebben op de politieke agenda dan de televisie. Dit komt volgens hen omdat kranten doorgaans dieper op onderwerpen ingaan dan televisie. Daarnaast informeren politici zichzelf meer via kranten dan via televisie. Walgrave et al. meten overigens zowel de invloed op de symbolische als op de *substantive* politieke agenda.⁴² Elisabeth Le concludeert dat de hoofdredactionele commentaren van de Franse krant *Le Monde* een belangrijke rol spelen in het politieke debat. Uit haar onderzoek blijkt dat de krant niet alleen een rol speelt als overbrenger en commentator van het nieuws, maar ook word gezien als politieke actor.⁴³

Verschillende onderzoeken maken onderscheid in de mate van media-Invloed op verschillende beleidsterreinen. Soroka onderscheidt drie soorten onderwerpen waarop de mate van media-Invloed verschilt. De media hebben volgens hem veel invloed op sensationele onderwerpen, een gemiddelde invloed op onderwerpen uit de directe ervaringswereld en weinig invloed op ambtelijke onderwerpen zonder sensatie of directe link met het dagelijks leven.⁴⁴ Walgrave et al. onderschrijven deze typologie in hun onderzoek naar de invloed van Belgische media op de politieke agenda. Uit hun onderzoek blijkt dat de politieke agenda op het gebied van criminaliteit en binnenlandse veiligheid het meest wordt beïnvloed door media-berichtgeving. De invloed op het gebied van buitenlands beleid blijkt juist zeer laag.⁴⁵ In de VS werd in verschillende onderzoeken juist een relatief hoge mate van media-beïnvloeding gevonden op het gebied van buitenlands beleid.⁴⁶ Deze schijnbare tegenstelling is volgens Walgrave et al. wel te verklaren omdat het buitenlandse beleid in de VS sensationeel is, vanwege de belangrijke rol die de het land speelt op het gebied van internationale vrede en veiligheid. Het buitenlandse beleid van België is daarmee vergeleken zeer ambtelijk en nauwelijks dramatisch van aard.⁴⁷ Op basis van deze onderzoeken kunnen we dus verwachten dat de invloed van media op het Nederlandse buitenlandse beleid relatief klein is, omdat het Nederlandse buitenlandse beleid te vergelijken is met het ambtelijke beleid van België.

Volgens Gowing hebben de media pas invloed op het buitenlandse beleid als er onzekerheid of onenigheid over dat beleid bestaat. Deze onzekerheid is doorgaans niet zichtbaar voor de bevolking omdat het om thema's gaat die ver buiten hun leefwereld liggen. Pas als deze thema's met het dagelijks leven van de bevolking worden verbonden gaan zij een rol spelen voor het grote publiek.⁴⁸

⁴¹ Kleinnijenhuis, 'Het publiek volgt de media die de politiek volgen'.

⁴² Walgrave, Soroka en Nuytemans, 'The Mass Media's Political Agenda-Setting Power', 832.

⁴³ E. Le, *Editorials and the power of media* (Amsterdam, 2010) 187.

⁴⁴ S.N. Soroka, *Agenda-setting Dynamics in Canada* (Vancouver, 2002).

⁴⁵ Walgrave, Soroka en Nuytemans, 'The Mass Media's Political Agenda-Setting Power', 820-821.

⁴⁶ S. N. Soroka, 'Media, Public Opinion and Foreign Policy', *Harvard Journal of Press and Politics* 8 (2003) 27-48.

⁴⁷ Walgrave, Soroka en Nuytemans, 'The Mass Media's Political Agenda-Setting Power', 820.

⁴⁸ N. Gowing, *Media Coverage, help or hinderance in conflict prevention* (Washington, 1994).

In recente onderzoeken wordt gekeken naar het contrast tussen de perceptie van invloed van de media en de daadwerkelijk gemeten invloed. Uit een studie naar de visie van parlementsleden in Nederland, België, Denemarken en Zweden komt naar voren dat zij de media zien als zeer belangrijke factor in de bepaling van de politieke agenda.⁴⁹ Davis trekt dezelfde conclusie uit een onderzoek naar de perceptie van Britse parlementsleden.⁵⁰ De parlementsleden kennen zelfs meer invloed toe aan de media dan aan ministers, politieke partijen en henzelf. Alleen de minister president wordt gezien als meer invloedrijk in het bepalen van de politieke agenda.⁵¹

Media en politiek zijn echter zo met elkaar verbonden dat parlementsleden vaak niet kunnen doorzien hoe de invloed-lijnen lopen. Politici beïnvloeden de media agenda vaak op zeer subtiele wijze en 'gebruiken' de media tevens om onderwerpen die zij zelf belangrijk vinden onder de aandacht te brengen door bijvoorbeeld vertrouwelijke informatie te lekken.⁵²

Bovendien lijkt het vaak of de media de politieke agenda bepalen omdat na de opkomst van een belangrijk onderwerp een spiraalwerking ontstaat waarin de media de boodschap van elkaar overnemen. De oorzaak van deze verhoogde aandacht hoeft echter niet bij de media te liggen.⁵³ Daarnaast houden parlementsleden in hun politieke keuzes rekening met de mate van media-aandacht die zij voor een bepaald onderwerp zullen krijgen. De media hebben dus indirect invloed op het keuzegedrag van politici, maar bepalen niet direct de politieke agenda.⁵⁴

1.4 De analyse van mediateksten

Hoewel de media volgens verschillende onderzoeken geen directe invloed uit kunnen oefenen op veranderingen in regeringsbeleid, hebben zij, zoals we net besproken hebben wel op indirecte wijze een grote invloed op de manier waarop over onderwerpen gedacht en gesproken wordt. Om het beïnvloedingsproces te doorgronden, moet gekeken worden naar de manier waarop een realiteit in media-uitingen geconstrueerd wordt. We moeten met andere woorden het mediadiscours analyseren.

Discourse analisten gaan ervan uit dat het nieuws nooit een spiegelbeeld van de werkelijkheid vormt. De makers van het nieuws geven niet alleen via de selectie van de meest nieuwswaardige verhalen, maar ook via hun woordkeuze actief betekenis aan de realiteit. Journalisten construeren een verhaal op basis van woorden van verschillende

⁴⁹ P. Van Aelst en S. Walgrave, 'Minimal or massive? The Political Agenda-Setting Power of the Mass Media According to Different Methods', *The International Journal of Press/Politics* 16 (2011) 295-313.

⁵⁰ A. Davis, 'Investigating journalist influences on Political Issue Agendas at Westminster', *Political Communication* 24 (2007) 181-199.

⁵¹ Van Aelst en Walgrave, 'Minimal or Massive?', 300.

⁵² Zie Van Aelst en Walgrave, 'Minimal or Massive?', bladzijde 302 voor een overzicht van auteurs die onderzoek deden naar subtiele beïnvloedingstechnieken.

⁵³ Van Aelst en Walgrave, 'Minimal or Massive?', 303.

⁵⁴ A. Davis, 'Journalist-Source Relations, Media Reflexivity and the Politics of Politics', *Journalism Studies* 10 (2009) 204-219.

bronnen, maar de strekking van een nieuwsverhaal is vaak niet hetzelfde als de betekenis van de afzonderlijke onderdelen.⁵⁵

Hoewel verhalen op zichzelf al nieuwswaarde hebben (berichtgeving gaat vaak over een gebeurtenis die vernieuwend, tegenstrijdig of opzienbarend is) krijgen zij volgens de benadering van nieuws discourse nog extra nieuwswaarde door de manier waarop erover bericht wordt. In het proces van *evaluatie* geven journalisten bewust dan wel onbewust een subjectieve interpretatie van de gebeurtenissen door onder andere de nieuwheid, belangrijkheid, authenticiteit of emotionaliteit van het verhaal te benadrukken.⁵⁶ Vaak wordt officiële taal verweven met de taal van het nieuws om artikelen een air van gewichtigheid te geven. Daarbij wordt veelvuldig gebruik gemaakt van een *frame* waarin de urgentie of dramatiek van de situatie wordt benadrukt, door Matheson aangeduid als het crisis *frame*. Via het gebruik van dit crisis *frame* moet het publiek overtuigd worden van de nieuwswaarde en het belang van het artikel.⁵⁷ Daarnaast creëren journalisten vaak geloofwaardigheid door te verwijzen naar algemene kennis, zich te baseren op peilingen of wetenschappelijk onderzoek (vaak zonder toelichting op de achtergrond van het onderzoek), of bewijs toe te schrijven aan een ongespecificeerde basis. In nieuwsberichten wordt bijvoorbeeld gesteld: 'het is gebleken dat', of 'het wordt verwacht dat', zonder dat duidelijk wordt waaruit iets blijkt of wie die verwachting heeft.⁵⁸ Verhalen worden daarnaast als objectief gepresenteerd door 'gewone' Nederlanders aan het woord te laten en zowel sympathiserende als negatieve experts te citeren.⁵⁹

In het nieuws discourse komen verschillende normen en principes en onuitgesproken aannames tot uiting. Door deze rol van het nieuws te onderzoeken wordt het mogelijk om de overtuigende, of zelfs manipulerende kracht van het nieuws bloot te leggen.⁶⁰ Hodge en Kress stelden als één van de eersten dat een analyse van de woordkeuze in teksten de sociale machtsverhoudingen achter het ontstaan van de tekst zou kunnen onthullen.⁶¹ Mensen maken in hun woordkeuze een selectie uit verschillende alternatieven en geven daarmee een bepaalde betekenis aan een tekst. Keuze voor bepaalde woorden kan zowel bewust als onbewust zijn.⁶²

Vaak worden in teksten of series van teksten bepaalde woorden steeds herhaald, waardoor een bepaalde sociale of culturele achtergrond wordt verraden. Dit kan ook naar voren komen uit de manier waarop de mensen in teksten worden beschreven. In het *labelen* van een persoon kiest de schrijver van een tekst er altijd voor om een bepaald deel van de sociale identiteit van zijn onderwerp naar voren te halen. Bovendien wordt het na het labelen mogelijk om personen onder te brengen bij bepaalde groepen en te generaliseren.⁶³

⁵⁵ D. Matheson, *Media Discourses; Analysing Media Texts* (Glasgow, 2005) 33.

⁵⁶ M. Bednarek en H. Caple, *News Discourse* (Londen, 2012), 139.

⁵⁷ Matheson, *Media Discourses*, 33.

⁵⁸ Bednarek en Caple, *News Discourse*, 150-152.

⁵⁹ Ibidem, 145.

⁶⁰ Ibidem, 16.

⁶¹ R. Hodge en G. Kress, *Language as Ideology* (Londen, 1993).

⁶² Matheson, *Media Discourses*, 20.

⁶³ Ibidem, 24.

Het eerder genoemde concept *framing* biedt veel inzicht in de subtiele manieren waarop de media beïnvloeden. *Frames* worden door het publiek gebruikt als referentiekaders om gebeurtenissen op een eigen manier te plaatsen. Psychologen stellen dat mensen altijd *frames* nodig hebben om de complexe werkelijkheid te kunnen begrijpen. Zij vormen die voor zichzelf, maar dit wordt ook in grote mate voor hen gedaan door de media.⁶⁴ In het proces van *framing* worden dus gebeurtenissen binnen een idee of verhaal geplaatst, waardoor ze begrijpelijker worden. De constructie van zo'n verhaal is een proces waarin de journalist steeds probeert nieuwe gebeurtenissen in al bestaande verhalen of *frames* te passen. *Frames* zijn dus dynamisch en variëren sterk door de tijd heen. De media zijn overigens niet altijd zelf de vormers van het *frame*, zij reageren hierin vaak op de werkelijkheid die door de (politieke) elite geschetst wordt.⁶⁵

Het dominant worden van een bepaalde zienswijze of opinie wordt ook nog steeds verklaard met de *Spiral of silence theory* van de Duitse politicologe Elisabeth Noelle-Neumann. Zij stelde dat de media niet bepalen hoe mensen denken, maar wel welke meningen onderdeel gaan vormen van de publieke opinie. Individuen die hun mening niet weerspiegeld zien in de media keren zich volgens Noelle-Neumann af van het publieke debat, waardoor hun stem steeds minder gehoord wordt.⁶⁶

1.5 Bias

Berichtgeving wordt altijd structureel dan wel tijdelijk beïnvloed door de subjectieve werkwijze en voorkeuren van journalisten. De invloedrijke massamediadeskundige D. McQuail definieerde *bias* als '*any tendency in a news report to deviate from an accurate, neutral, balanced and impartial representation of 'reality' of events and social world*'.⁶⁷ De definitie van McQuail is breder en neutraler van aard dan die van Robert Entman, die *bias* omschrijft als '*consistent patterns in the framing of mediated communication that promote the influence of one side in conflicts over the use of government power*'.⁶⁸ De subjectieve weergave van nieuwsverhalen is het resultaat van het gekleurde gezichtspunt en de routine van journalisten, die verhalen op een herkenbare en aantrekkelijke manier voor het brede publiek willen *framen*.⁶⁹

⁶⁴ D. Kahneman, 'Maps of bounded rationality: A perspective on intuitive judgment and choice' in T. Frängsmyr (ed.), *Les Prix Nobel: The Nobel Prizes 2002* (Stockholm, 2003), 449 – 489.

⁶⁵ G. Wolfsfeld, *Media and the path to peace* (Cambridge, 2004) 28-29.

⁶⁶ E. Noelle-Neumann, *Die Schweigespirale: Öffentliche Meinung, unsere Soziale Haut*, (München, 1980).

⁶⁷ D. McQuail, *McQuail's Mass Communication Theory* (Londen, 2010), 549.

⁶⁸ R. M. Entman, 'Framing bias: Media in the distribution of power', *Journal of Communication* 57 (2007) 163-174, 166.

⁶⁹ A. van Dalen, 'Structural Bias in Cross-National Perspective; How Political Systems and Journalism Cultures Influence Government Dominance in the News', *The International Journal of Press/Politics* 17 (2012) 33-55, 34.

Deze structurele *bias* is over het algemeen een onbedoelde afwijking van een gebalanceerde representatie van nieuwsgebeurtenissen. Veel nieuwsbulletins geven bijvoorbeeld structureel meer aandacht aan linkse of rechtse politieke partijen. Maar structurele *bias* kan zich ook uiten in de voorkeur voor prominente politici en een nadruk op politiek conflict. *Bias* komt voor op het niveau van individuele journalisten, in kranten (alhoewel de meeste kranten zich bewust zijn en ook open kaart spelen over hun politieke en sociale achtergrond) en in de journalistieke cultuur in het algemeen.⁷⁰

De nadruk op conflict in de berichtgeving wordt in de literatuur aangemerkt als een vorm van *bias* die steeds meer voorkomt. Kleinnijenhuis komt tot de conclusie dat het Nederlandse nieuws conflict georiënteerder is geworden⁷¹ en volgens Kepplinger anticiperen Duitse politici zelfs op de negatieve toon van het nieuws door zelf het conflict op te zoeken in het contact met politieke concurrenten.⁷²

Van Dalen stelt dat *bias* voor een groot deel voortkomt uit de journalistieke cultuur van een land. Hij maakt daarbij onderscheid tussen *sacerdotal journalistic culture*, waarin invloedrijke politici en politieke instituties meer aandacht en respect krijgen dan hun minder invloedrijke tegenhangers en een pragmatische journalistieke cultuur, waarin de intrinsieke nieuwswaarde van uitspraken het belang voor de berichtgeving bepaalt.⁷³

Een pragmatische journalistieke cultuur in combinatie met de neiging om nadruk te leggen op politiek conflict leidt ertoe dat politici in toenemende mate voor een confronterende, aanvallende stijl kiezen. Confrontatie en conflict blijkt in dit systeem immers de meest lucratieve manier te zijn om media-aandacht te krijgen voor een onderwerp. Hierdoor ontstaat een spiraal waarin conflict een steeds prominentere plaats inneemt in de nieuwsberichtgeving.⁷⁴

Zoals uit dit hoofdstuk naar voren kwam blijkt de invloed van de media op het publieke en politieke debat minder groot en rechtlijnig te zijn dan door politici en de media zelf wordt voorgesteld. Bovendien is er geen sprake van een eenzijdige invloedsrelatie, maar eerder van een spiraalwerking. Er zijn daarin verschillende vormen van meer subtiele, indirecte invloed aan te wijzen. In de evaluatie van gebeurtenissen geven journalisten via het gebruik van *frames*, *labels* en bepaalde woorden een eigen betekenis aan de realiteit. Daarnaast blijken politici en andere publieke figuren zich in toenemende mate aan te passen aan de criteria van een goed nieuwsverhaal, door onder andere de nieuwheid, dramatiek en eenvoud van hun boodschap te benadrukken. Als laatste is mediaberichtgeving altijd *biased*, door de voorkeuren en werkwijze van individuele journalisten, kranten en de moderne mediacultuur. Een belangrijke vorm van *bias* in de berichtgeving is de grote nadruk op politiek conflict.

⁷⁰ R. M. Entman, 'Media framing biases and political power: Explaining slant in News of Campaign 2008', *Journalism* 11 (2010) 389-408.

⁷¹ Kleinnijenhuis, 'Het publiek volgt de media die de politiek volgen', 177.

⁷² H. M. Kepplinger, 'The Declining Image of the German Political Elite', *The Harvard International Journal of Press/Politics*, 5(2000) 71-80.

⁷³ Van Dalen, 'Structural Bias in Cross-National Perspective', 37.

⁷⁴ *Ibidem*, 50.

In mijn onderzoek naar de verandering van het debat over ontwikkelingssamenwerking zal ik mij vooral richten op de meer subtiele en indirecte vormen van beïnvloeding die in dit hoofdstuk zijn beschreven. Ik zal echter ook onderzoeken in hoeverre de berichtgeving werd overgenomen in de symbolische politieke agenda, ofwel het politieke debat. In mijn analyse van die berichtgeving zal ik kijken naar de subjectieve *evaluatie* van journalisten. Ik zal onderzoeken of journalisten gebruik maken van bepaalde *frames* om de waarheid te ordenen. Komt daaruit een *bias* richting politiek conflict naar voren? Daarnaast zal ik kijken naar de toonzetting van de artikelen; wordt er gekozen voor een bepaald soort woorden en worden de deelnemers aan het mediadebat op een bepaalde manier *gelabeled*? In mijn analyse van het opiniedebat over ontwikkelingssamenwerking zal ik tevens uitzoeken in hoeverre de deelnemers zich laten leiden door medialogica.

2. De ontwikkeling van de discussie over het belang en de effectiviteit van de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zal ik de geschiedenis van de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking onderzoeken aan de hand van de vraag in hoeverre het belang en de effectiviteit van het Nederlandse ontwikkelingsbeleid ter discussie stond. Daarbij zal ik kijken naar de belangrijkste wijzigingen in de motivatie en argumentatie, het budget, de beleidsplannen en de publieke discussie over het belang en de effectiviteit van de hulp. Hellema stelt dat het Nederlandse ontwikkelingsbeleid werd gekenmerkt door zowel continuïteit als verandering. Bovendien veranderde er veel, zoals het motief voor het aangaan van ontwikkelingssamenwerking. Daarnaast waren de ideologische en theoretische grondslagen van het beleid aan grote veranderingen onderhevig.⁷⁵ Onder de oppervlakte, ofwel benedendeks was er echter opvallend veel continuïteit. Hoe hoogdravend er ook werd gesproken over nieuwe inzichten, deze hadden vaak weinig invloed op de praktijk. 'In het publieke debat bestaat er daarom een duidelijk verschil tussen enerzijds het publieke debat en de politieke beleidsvorming en anderzijds de feitelijke besteding van de hulp gelden,' concludeert Hellema.⁷⁶

Ik zal de wijzigingen in het beleid weergeven door te kijken naar de beleidsdocumenten van de opeenvolgende regeringen.⁷⁷ Daarnaast zal ik de kritiek die op ontwikkelingssamenwerking geleverd werd bespreken. Ik zal daarbij onderzoeken in hoeverre deze kritiek invloed had op de veranderingen in het Nederlandse ontwikkelingsbeleid. Daarbij zal ik gebruik maken van de evaluaties van de in 1977 opgerichte Inspectie Ontwikkelingssamenwerking te Velde (IOV en later IOB), rapporten van de adviescommissies zoals de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR), kritische wetenschappelijke onderzoeken, kritiek vanuit de politieke partijen en kritische artikelen in de media.

Het hoofdstuk is ingedeeld in chronologische tijdseenheden. De eerste paragraaf behandelt het tijdvak vanaf het ontstaan van de ontwikkelingssamenwerking tot de eerste evaluatie in 1969. In deze periode kreeg het Nederlandse ontwikkelingsbeleid vorm en bestond er nog geen noemenswaardige kritiek op het beleid. Vervolgens zal ik ingaan op de jaren zeventig en tachtig, waarin de eerste kritische evaluaties leidden tot professionalisering van het ontwikkelingsbeleid. Deze periode werd echter nog vooral gekenmerkt door idealisme en geloof in een betere wereld. De derde periode die ik zal behandelen loopt van 1990 tot

⁷⁵ D. Hellema, 'Nederlands bijzondere rol in de wereld' in: J. A. Nekkers en P. A. M. Malcontent, *De geschiedenis van vijftig jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking, 1949-1999* (Den Haag, 1999), 340-341.

⁷⁶ *Ibidem*, 341.

⁷⁷ Het Nederlandse ontwikkelingsbeleid van de eerste decennia werd goed gedocumenteerd in verschillende naslagwerken over de geschiedenis van de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking, daarom zal ik de beschrijving van deze decennia vooral baseren op deze bronnen.

2001, waarin het beleid verzakelijkte en er steeds meer kritiek werd geleverd vanuit de VVD en door enkele wetenschappers. In de laatste periode die ik zal behandelen, van eind 2001 tot het heden, groeide de scepsis over de effectiviteit van ontwikkelingssamenwerking niet alleen in het kabinet en de Tweede Kamer, maar ook in de media. De nadruk zal in dit hoofdstuk liggen op laatste twintig jaar, omdat in deze jaren de grootste veranderingen in het debat over ontwikkelingssamenwerking plaatsvonden en mijn onderzoek ook binnen deze tijdsperiode valt.

Alvorens ik de verschillende tijdsperioden zal bespreken, zal ik eerst een korte inleiding geven op de belangrijkste motieven voor het aangaan van ontwikkelingssamenwerking. De veranderingen in de motivatie zullen daarna nader belicht worden in de bespreking van de verschillende tijdsperioden.

Dit hoofdstuk dient als historische en theoretische achtergrond voor hoofdstuk drie, waarin ik dieper in zal gaan op de in de media gevoerde discussie over de kritiek op de effectiviteit van de hulp en de hoogte van het budget tussen 1995 en 2010.

2.2 Motieven voor het aangaan van ontwikkelingssamenwerking

De drijfveren voor het aangaan van ontwikkelingssamenwerking veranderden sterk door de jaren heen, maar de grote variatie aan argumenten voor ontwikkelingssamenwerking is terug te voeren op de twee grondmotieven eigenbelang en het ethische motief. Ik zal deze motieven en de verschillende uitwerkingen ervan hieronder kort bespreken, zodat de in hoofdstuk twee en drie genoemde argumenten voor en tegen ontwikkelingssamenwerking in perspectief geplaatst kunnen worden.

Ontwikkelingssamenwerking ontstond vanuit het motief eigenbelang. Het eerste budget werd in 1949 ter beschikking gesteld om na de dekolonisatie van Nederlands Indië werkloos geworden tropendeskundigen aan een baan te helpen. Daarnaast wilde Nederland om economische redenen graag een warme relatie met haar voormalige kolonie behouden en afzetmogelijkheden voor het bedrijfsleven creëren.⁷⁸ Ontwikkelingssamenwerking kwam bovendien ten goede aan de Nederlandse markt via gebonden hulp. Daarnaast werd ervan uitgegaan dat ontwikkelingssamenwerking politiek-strategische belangen kon dienen, hulp werd gezien als een relatief goedkoop instrument om Nederland een goede naam te bezorgen in de wereld en invloed te verkrijgen in voor Nederland belangrijke landen en internationale organisaties.⁷⁹

Vanaf midden jaren negentig werd door tegenstanders van ontwikkelingssamenwerking nog een heel directe vorm van eigenbelang gedefinieerd: Volgens hen blijft het ontwikkelingsbeleid in stand vanwege het institutionele eigenbelang van

⁷⁸ D. Hellema, *Nederland in de wereld, de buitenlandse politiek van Nederland* (Houten, 2010), 203.

⁷⁹ P. Hoebink, 'Shooting spaghetti', 42.

de sector. Tegenstanders concluderen dat ontwikkelingsorganisaties een onrealistisch beeld schetsen van de armoede en hun vermogen om dit probleem op te lossen. Op deze manier blijven zij namelijk verzekerd van hun voortbestaan. Daarnaast wordt er regelmatig schande gesproken van de kosten van reizen en conferenties en de hoogte van de directeursalarissen in de ontwikkelingssector.⁸⁰

Naast deze directe vorm van eigenbelang werd het indirecte of *verlichte* eigenbelang steeds vaker genoemd als drijfveer voor het aangaan van ontwikkelingssamenwerking. Onder invloed van de globalisering werd de wereld steeds kleiner en zouden welvarende landen als Nederland zich steeds minder af kunnen sluiten voor mondiale problemen, was de gedachte. Ontwikkelingssamenwerking zou stabiliteit kunnen bevorderen en daarmee migratiestromen en terroristische aanslagen kunnen voorkomen. Tevens gingen de *common global goods* zoals klimaat, een gezonde wereldeconomie en de hoeveelheid schoon water, voedsel en natuurlijke hulpbronnen in toenemende mate vragen om mondiale coördinatie.

Hoewel het rapport *Minder Pretentie, Meer Ambitie* van de WRR stelt dat verlicht, ofwel collectief eigenbelang op de lange termijn een steeds belangrijker argument zal worden, plaatst het rapport wel kanttekeningen bij het waarheidsgehalte van een aantal als vanzelfsprekend geldende argumenten voor ontwikkelingssamenwerking als verlicht eigenbelang. Zo is er geen empirisch bewijs voor de these dat ontwikkelingssamenwerking internationale migratie zou verminderen. Uit onderzoek van onder andere het *United Nations Development Programme* (UNDP) blijkt dat ontwikkeling aanvankelijk juist leidt tot meer migratie.⁸¹ Ook het argument dat armoedebestrijding terrorisme zou voorkomen wordt door de WRR onderuit gehaald. Het rapport wijst op onderzoeken waaruit blijkt dat niet armoede, maar het gevoel van sociaal-culturele achterstelling tot terrorisme leidt.⁸²

Vanuit de maatschappij en de veelal christelijke NGO's werd al vanaf de jaren zestig het tweede grondmotief, ofwel het *morele*, of *ethische* motief naar voren gebracht. Het aangaan van ontwikkelingssamenwerking werd ook door de overheid steeds meer gezien als een kenmerk van beschaving en fatsoen; een geciviliseerd land als Nederland kon mensen in de rest van de wereld niet dood laten gaan van de honger.⁸³ In dit motief werden bovendien verschillende (politieke) idealen verenigd. De liberalen konden zich goed vinden in het idee dat ieder individu in de wereld de kans moest krijgen om zijn eigen mogelijkheden of *capabilities* te ontplooiën. Daarnaast voelden christendemocraten zich thuis bij het idee van naastenliefde en verdedigden sociaaldemocraten het idee dat ieder individu recht heeft op de minimale voorwaarden voor een goed leven.⁸⁴

Een andere uitwerking van het ethische motief is de vooral onder tegenstanders van ontwikkelingssamenwerking populaire opvatting dat ontwikkelingssamenwerking aangegaan

⁸⁰ C. Ukpabi, 'Hulpverlener verrijkt vooral zichzelf; Ontwikkelingssamenwerking: Afrikaanse arts moet Nederlandse hobbyist vervangen, *Trouw*, 13-9-2000.

⁸¹ WRR, *Minder Pretentie, Meer Ambitie*, 168.

⁸² *Ibidem*, 168.

⁸³ M. Dierikx, *Nederlandse ontwikkelingssamenwerking, Bronnenuitgave* (Den Haag, 2002-2009) X.

⁸⁴ WRR, *Minder pretentie, meer ambitie*, 38-39.

zou worden uit schuldgevoel over het koloniale verleden.⁸⁵ Deze opvatting leefde ook sterk onder de Nederlandse bevolking, bleek uit een draagvlakonderzoek in 1994.⁸⁶

Een laatste gevolg van het morele of ethische motief is het argument dat Nederland zich aan gedane beloften zou moeten houden. 'Afspraak is afspraak' werd een steeds meer gehoord argument voor behoudt van het budget, de 0,8% van het Bruto Nationaal Product (BNP). Zelfs critici als Bolkestein en Hirsi Ali gaven aan het budget niet te willen verlagen vanwege internationale afspraken.⁸⁷ Dit argument kan overigens ook als Nederlands eigenbelang uitgelegd worden, Nederland zou internationaal haar goede naam en geloofwaardigheid verliezen door gemaakte afspraken niet na te komen.

Het veelgehoorde verwijt dat ontwikkelingssamenwerking slechts een doekje voor het bloeden zou zijn werd overigens al vanaf de jaren zeventig erkend door politici en ontwikkelingsorganisaties. Maar juist dat doekje zou ook gezien kunnen worden als uiting van het ethische motief. Voor echte gelijkheid en welvaart op wereldschaal zou een fundamentele herziening van de internationale handelsstructuur nodig zijn; ontwikkelingssamenwerking kon het ergste lijden van de slachtoffers van de oneerlijke verhoudingen ten minste nog verlichten. Op basis van dit argument werd het geven van noodhulp na humanitaire rampen ook door vriend en vijand van ontwikkelingssamenwerking verdedigd.

Omdat de invulling van de twee genoemde grondmotieven, eigenbelang en het ethisch motief, zo uit elkaar loopt, is het debat over ontwikkelingssamenwerking volgens de WRR de afgelopen jaren steeds meer onder spanning komen te staan.⁸⁸ Volgens hoogleraar internationaal recht Kamminga zouden de motieven eigenbelang en ethisch motief echter juist met elkaar verbonden kunnen worden. Hij pleit voor een neorealistisch verklingsmodel, ofwel een gematigde vorm van de klassieke theorie van het machtsrealisme. Volgens hem handelen staten in eerste instantie vanuit het motief eigenbelang, om hun eigen voortbestaan binnen de internationale anarchie veilig te stellen. Maar zodra dat bereikt is, zullen staten onder invloed van binnenlandse politiek-ethische discussies ook hulp gaan geven vanuit idealistische en ethische drijfveren.⁸⁹

⁸⁵ F. Bolkestein, 'Ontwikkelingshulp is toe aan moratorium nieuwe uitgaven', *de Volkskrant*, 6-2-1995, A. J. Boekstijn, 'Te veel hulp gaat naar corrupte regimes; Ontwikkelingssamenwerking ineffectief of het proberen waard?', *de Volkskrant*, 30-10-2008.

⁸⁶ 45% van de Nederlandse bevolking vond dat Nederland mede schuldig was aan de armoede in de Derde Wereld. P. Everts, *Publieke opinies na de Koude Oorlog; De Nederlanders en de Wereld* (Assen, 2008), 338.

⁸⁷ Bolkestein, 'Ontwikkelingshulp is toe aan moratorium nieuwe uitgaven', F. van Straaten, 'VVD steunt 'ineffectieve hulp' toch; Hirsi Ali: Ontwikkelingshulp heeft Afrika noch Suriname verder geholpen', *NRC Handelsblad*, 18-11-2003.

⁸⁸ WRR, *Minder pretentie, meer ambitie*, 35.

⁸⁹ M.R. Kamminga, 'Morality under anarchy: neorealism and the foreign aid regime', http://philica.com/display_article.php?article_id=109. Geraadpleegd op: 6-11-2012.

2.3 Van ontstaan naar eerste evaluatie 1949-1970

In 1949 stelde de Nederlandse regering voor het eerst 1,5 miljoen gulden beschikbaar aan de VN voor technische kennisoverdracht aan minder ontwikkelde landen.

Ontwikkelingssamenwerking bleef tot de jaren zestig vrijwel geheel uit deze vorm ondersteuning bestaan. Financiële hulp was in het eerste decennium marginaal.⁹⁰

Armoedebestrijding was nog nauwelijks een motief, het ging Nederland als middelgrote mogendheid vooral om het veiligstellen van haar economische en politieke belangen in Azië.⁹¹

Het ontwikkelingsbeleid werd nog sterk gekleurd door het koloniale verleden, de technische hulp die werd geboden was voor westerse landen een manier om invloed en economische toegang te behouden tot eerder overzees bezit.⁹² Ontwikkelingshulp werd de eerste jaren dan ook nog steeds gegeven vanuit de mythe van de 'White Man's burden', het idee dat Nederland een beschavingsopdracht had. Daarnaast werd bestrijding van het communisme een steeds belangrijkere drijfveer voor het geven van ontwikkelingshulp. Volgens de nota van Luns maakte onrust en armoede in minder ontwikkelde landen hen steeds vatbaarder voor 'de lokstem van het communisme'.⁹³

Hoewel de meeste terreinen binnen het buitenlandse beleid snel moderniseerden, bleef ontwikkelingssamenwerking tot het verlies van Nieuw Guinea in 1963 gedomineerd door het koloniale denken. Vanaf dat moment eindigden de koloniale ambities en moest Nederland haar rol in de niet-westerse wereld herzien.⁹⁴

Daarna kwam er steeds meer inhoudelijke aandacht voor ontwikkelingshulp en kreeg het beleidsterrein voor het eerst een staatssecretaris. Twee jaar later werd zelfs de eerste minister voor ontwikkelingssamenwerking aangesteld. De professionalisering van de ontwikkelingshulp was een gevolg van toegenomen internationale aandacht. In 1962 werd binnen de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) het Development Assistance Committee (DAC) opgericht. Daarin wilde Nederland een prominente rol spelen en het was in 1965 dan ook één van de eerste landen die zich voornam om zich te houden aan de internationale richtlijn om 1% van het BNP beschikbaar te stellen voor ontwikkelingssamenwerking.⁹⁵

Vanaf 1965 ging Nederland zich onder druk van de werkgeversorganisatie VNO NCW steeds meer op bilaterale hulp richten, zodat ontwikkelingssamenwerking ook voor werkgelegenheid voor Nederlandse bedrijven zou zorgen. Daardoor nam het aandeel

⁹⁰ Hellema, *Nederland in de wereld*, 203.

⁹¹ M. Dierikx, 'In arren moede: Nederlandse ontwikkelingshulp in een notendop, 1949-1989', *Transparant 4* (2009) 4-8, 5.

⁹² Nederland besteedde vier keer zo veel aan voormalige overzeese gebieden als aan VN programma's. Nekkers en Malcontent, *De geschiedenis van vijftig jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking*, 19.

⁹³ *Ibidem*, 14.

⁹⁴ Hellema, *Nederland in de wereld*, 244.

⁹⁵ Dierikx, *De Nederlandse ontwikkelingssamenwerking*, XVI.

multilaterale hulp, de Nederlandse bijdrage aan internationale organisaties als de VN en de Wereldbank, af tot ongeveer een kwart van het budget.⁹⁶

Naast de officiële bilaterale en multilaterale hulp ontstond nog een derde hulpkanaal: Dat van de non-gouvernementele organisaties (NGO's). In 1956 werd onder leiding van Pater Jelsma de Novib opgericht. Daarmee gaf hij uiting aan de groeiende ongerustheid onder de Nederlandse bevolking over het lage budget dat de overheid beschikbaar stelde voor ontwikkelingssamenwerking. Door de opkomst van de televisie raakte de Nederlandse bevolking steeds meer betrokken bij armoedebestrijding. Er ontstond een maatschappelijk klimaat waarin de morele drijfveer voor het geven van ontwikkelingshulp sterk werd benadrukt. Christelijke NGO's gaven uiting aan deze gevoelens onder de bevolking.⁹⁷

Over de effectiviteit van ontwikkelingshulp werd tot eind jaren zestig nog nauwelijks nagedacht, pas in 1969 vond een eerste serieuze evaluatie plaats. De Werkgroep Evaluatie Ontwikkelingssamenwerking kwam met een rapport waarin zij kritiek leverden op de verstrekking van gebonden hulp via het bedrijfsleven. Daarbij werden ontvangende landen verplicht om benodigde producten voor de uitvoer van projecten bij Nederlandse bedrijven aan te schaffen.⁹⁸ De werkgroep stond onder leiding van Jan Pronk, die indertijd als onderzoeker samenwerkte met de ontwikkelingseconoom en Nobelprijswinnaar Jan Tinbergen. Hoewel Pronk de gebonden hulp in zijn latere rol als minister flink wist terug te dringen, lukte het hem niet om deze uit te bannen. De verstrekking van gebonden hulp bleef het voornaamste punt van kritiek in de jaren zeventig en tachtig.⁹⁹ Na de evaluatie werd de complexiteit van ontwikkelingshulp steeds meer onderkend, waardoor ook andere ministeries zich in toenemende mate met het beleidsterrein gingen bemoeien.¹⁰⁰ De toegenomen aandacht ging ook gepaard met een vergroting van het budget, onder minister Udink (1967-1971) werd de ontwikkelingshulp verviervoudigd.¹⁰¹

De motivatie voor het aangaan van ontwikkelingssamenwerking was de eerste twee decennia vooral economisch nationaal eigenbelang. Met de opkomst van de NGO's werd de bevolking via het ethische motief ook bij ontwikkelingssamenwerking betrokken. Er was nog weinig aandacht voor de resultaten van ontwikkelingshulp, pas vanaf 1969 werd het beleid geëvalueerd. Toen werd de inhoudelijke complexiteit van het thema steeds meer onderkend.

⁹⁶ P. Hoebink, *Verschuivende vensters; Veranderingen in het institutionele landschap van de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking* (Den Haag, 2010) 38.

⁹⁷ Dierikx, *Nederlandse ontwikkelingssamenwerking*, X.

⁹⁸ Werkgroep Evaluatie Ontwikkelingshulp, *Evaluatie van de Nederlandse ontwikkelingshulp* (Tilburg, 1969).

⁹⁹ Hoebink, 'Shooting spaghetti', 39.

¹⁰⁰ Dierikx, , *De Nederlandse ontwikkelingssamenwerking*, XIX.

¹⁰¹ Hellema, *Nederland in de wereld*, 247.

2.4 Idealisme en professionalisering in de jaren zeventig en tachtig

In de jaren zeventig brak een periode van idealisme aan, waarin Nederland zich internationaal steeds meer ging profileren als gidsland. Zowel in de media als in het kabinet werd deze rol trots benadrukt. Nederland nam nadrukkelijk stelling op het gebied van politieke vraagstukken en onder Jan Pronk, minister voor Ontwikkelingssamenwerking vanaf 1973, werd de overheid een voorvechter van de totstandkoming van een Nieuwe Internationale Economische Orde (NIEO).¹⁰² Onder zijn bewind werd het budget verdrievoudigd en ging Nederland voldoen aan de in 1970 gemaakte internationale afspraak om 0,7% van het BNP aan ontwikkelingssamenwerking te besteden.

Het ontwikkelingsbeleid van minister Pronk werd sterk gekleurd door zijn progressieve politieke overtuigingen. In de selectie van concentratielanden waar Nederland zich op zou richten, hanteerde hij niet alleen armoede en behoefte aan hulpverlening als selectiecriteria, maar werden ook het sociaal-politieke beleid en respect voor mensenrechten belangrijk. Daarnaast ging Pronk ontwikkelingshulp steeds meer hanteren als politiek instrument, om regimes als Indonesië te dwingen tot het naleven van mensenrechten.¹⁰³ Daarbij kwam de nadruk te liggen op de sociale kant van armoedebestrijding. De gedachte was dat vervulling van de *basic needs* en economische zelfstandigheid ontwikkeling zou bevorderen.¹⁰⁴

De in de jaren zestig ingezette ontwikkeling richting een meer bilateraal ontwikkelingsbeleid werd steeds minder gestuurd vanuit economisch eigenbelang. De hulp stond in toenemende mate in het teken van het morele motief. Een belangrijke stap daarin was de overname van de verantwoordelijkheid voor bilaterale hulp van het ministerie van Economische Zaken door Buitenlandse Zaken in 1973.¹⁰⁵ Daarnaast werd het morele motief voor ontwikkelingssamenwerking steeds belangrijker door de groeiende betekenis van de NGO-sector.¹⁰⁶

Onder het beleid van Pronk werd het idee dat Nederland op het gebied van ontwikkelingssamenwerking een voerhoederrol diende te spelen dominant. Bas de Gaay Fortman, leider van de Politieke Partij Radicalen (PPR) maakte de gidslandgedachte in 1973 groot met een artikel in de *Internationale Spectator*:

‘Voor hen (radicalen) moet Nederland een gidsland zijn, het moet in zijn beleid een weg wijzen die ook de andere lidstaten van de EG en NAVO kan voeren naar een

¹⁰² Dierikx, *De Nederlandse ontwikkelingssamenwerking*, XIX.

¹⁰³ Nekkers en Malcontent, *De geschiedenis van vijftig jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking*, 34-35.

¹⁰⁴ Hellema, ‘Nederlands bijzondere rol in de wereld’, 340.

¹⁰⁵ WRR, *Minder pretentie, meer ambitie*, 56.

¹⁰⁶ *Ibidem*, 55.

mondiaal verantwoord veiligheids- en ontwikkelingsbeleid. Van de grootmachten is een dergelijke rol niet te verwachten, het gidsland zal een klein land moeten zijn'¹⁰⁷

De gedachte werd opgenomen in het beleid van het kabinet Den Uyl en Nederland speelde tussen 1970 en 1985 een belangrijke rol als deelnemer aan het gelijkgezindenoverleg, een initiatief samen met Zweden, Canada, Frankrijk, India, Joegoslavië en Tunesië om een verbinding te leggen tussen de geïndustrialiseerde wereld en de ontwikkelingslanden.¹⁰⁸ Via een intensieve lobby in het VN orgaan UN Conference on Trade And Development (UNCTAD) zette Pronk zich in voor het ideaal van de NIEO, maar dit mislukte jammerlijk omdat de Westerse partnerlanden in het gelijkgezindenoverleg deze radicale veranderingen blokkeerden.¹⁰⁹

Vanaf het einde van Pronks ambtstermijn in 1977 werd het Nederlandse beleid geëvalueerd door de Inspectie Ontwikkelingssamenwerking te Velde (IOV). De inspectiedienst evalueerde echter bijna alleen maar afzonderlijke projecten en richtte zich nauwelijks op de effectiviteit van de ontwikkelingssamenwerking in zijn geheel.¹¹⁰ Bovendien hadden de evaluaties van de IOV in veel gevallen weinig invloed op het bestaande beleid. De inspectiedienst beoordeelde de rol van het bedrijfsleven en gebonden ontwikkelingshulp bijvoorbeeld negatief, maar toch was eind jaren tachtig nog steeds meer dan de helft van de hulp gebonden en ging het bedrijfsleven onder de latere minister Eegje Schoo (VVD) ook weer een belangrijke rol spelen.¹¹¹

Hoewel het budget en grote delen van het beleid na het vertrek van Pronk vrijwel ongewijzigd bleven vanwege grote steun vanuit het parlement en de bevolking, werd invulling geleidelijk aan zakelijker en meer gericht op economisch eigenbelang. Pronks opvolger De Koning (CDA) zette het inhoudelijke armoedebeleid van Pronk bijvoorbeeld voort, maar ontdeed het van haar progressieve, idealistische karakter.¹¹² Tijdens de ambtsperiode van de volgende minister van ontwikkelingssamenwerking Van Dijk werd de koers richting een meer op eigenbelang gericht beleid voortgezet.¹¹³

Eegje Schoo, die in 1982 aantrad als eerste liberale minister, wilde nog meer dan voorheen projecten steunen die ten goede kwamen aan de Nederlandse economie en werkgelegenheid. Zodoende werd het beleid nog zakelijker en pragmatischer. Het ging weer uit van de bestaande economische verhoudingen. Toch veranderde er verder niet veel en bleef het budget op hetzelfde niveau. Schoo kreeg vanuit de politieke oppositie kritiek op de grote rol die was toebedeeld aan het bedrijfsleven en haar eenzijdige concentratie op de

¹⁰⁷ B. de Gaay Fortman, 'De vredespolitiek van de radicalen', *Internationale Spectator* 27 (1973), 109-113, 112.

¹⁰⁸ Hellema, *Nederland in de wereld*, 248.

¹⁰⁹ M. Kuitenbrouwer, 'Nederland gidsland?', in J.A. Nekkers en P.A.M. Malcontent, *De geschiedenis van vijftig jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking 1949-1999*, (Den Haag, 1999) 188.

¹¹⁰ Hellema, 'Nederlands bijzondere rol in de wereld', 343.

¹¹¹ P. Hoebink, 'Hoe de dominee de koopman versloeg', *Internationale spectator* 11 (2006) 578-584, 581.

¹¹² Nekkers en Malcontent, *De geschiedenis van vijftig jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking*, 42.

¹¹³ Hellema, *Nederland in de wereld*, 334.

bilaterale betrekkingen. Deze kritiek leidde echter niet tot grote aanpassingen.¹¹⁴ Ook onder het bewind van haar opvolger Piet Bukman gebeurde er niets noemenswaardigs. De minister had nauwelijks een visie op ontwikkelingssamenwerking, hij werd getypeerd als een 'op de winkel passer'.¹¹⁵

Echte kritiek op het Nederlandse ontwikkelingsbeleid kwam er vanaf eind jaren tachtig. Deze periode werd enerzijds gekenmerkt door een groeiende maatschappelijke betrokkenheid en goedgeefsheid onder de Nederlandse bevolking, mede veroorzaakt door breed in de media uitgemeten rampen en hongersnoden en daarbij behorende hulpacties.¹¹⁶ Aan de andere kant ontstond er onder deskundigen een grote mate van moedeloosheid na het keer op keer mislukken van goed bedoelde projecten, zoals de omvangrijke hulpactie voor het in 1975 onafhankelijk geworden Suriname.¹¹⁷ Deze voormalige kolonie had als voorbeeld moeten dienen voor de positieve werking van ontwikkelingssamenwerking, maar werd in de jaren negentig en daarna juist vaak aangehaald als een belangrijk voorbeeld voor het falen van ontwikkelingshulp.¹¹⁸

Hoogleraar Ferdinand van Dam had zich al vanaf de jaren zeventig gemengd in de discussie over de effectiviteit van ontwikkelingssamenwerking en schreef regelmatig kritische artikelen in kranten en tijdschriften. In 1988 sprak hij een zeer kritische rede uit ter gelegenheid van zijn acceptatie van de Cleveringa leerstoel aan de universiteit van Leiden. Daarin gaf hij kritiek op het ongenueanceerde gebruik van de termen 'Derde Wereld' en 'Noord-Zuidrelaties'. Hij stelde dat de door Nederland zo geliefde projecthulp slechts beperkt houdbaar was en alleen inzetbaar in landen in de overgangsfase tussen ontbrekend en functionerend beleid.¹¹⁹

Ontwikkelingsdeskundige Paul Hoebink promoveerde later dat jaar ook met een zeer kritische studie over de effectiviteit van de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking aan de hand van studies naar Tanzania en Sri Lanka. Daarin stelde hij vast dat de concrete doelstellingen van het ontwikkelingsbeleid nauwelijks behaald waren. Tevens concludeerde hij dat de officiële doelstellingen weinig invloed hadden gehad op de vorming van het daadwerkelijke beleid.¹²⁰ In zijn evaluatie van het Nederlandse ontwikkelingsbeleid in Tanzania stelde hij dat de meeste hulpprojecten in de op economisch gebied belangrijkste sectoren als landbouw, visserij en luchtvaart getypeerd konden worden als 'kathedralen in de woestijn'. Zij leverden geen enkele bijdrage aan armoedebestrijding. Het Nederlandse belang en daaruit voortkomende pressie van ministeries en bedrijven hadden er volgens Hoebink toe geleid dat er gebrekkige controle was op Nederlandse projecten.¹²¹

¹¹⁴ Nekkers en Malconten, *De geschiedenis van vijftig jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking*, 48-49.

¹¹⁵ Ibidem.

¹¹⁶ Hellema, *Nederland in de wereld*, 337.

¹¹⁷ Hellema, *Nederland in de wereld*, 336-337.

¹¹⁸ D. Dijkman en J. Jansen van Galen, 'Een verloren land', *HP/De Tijd*, 21-1-1994.

¹¹⁹ F. van Dam, 'De Derde Wereld als verdichtsel' in F. van Dam, *Omzien naar de Derde Wereld; Artikelen en discussies over het ontwikkelingsvraagstuk 1978-1998* (Den Haag, 1999)35-50.

¹²⁰ P. Hoebink, *Geven is nemen, de Nederlandse ontwikkelingshulp aan Tanzania en Sri Lanka* (Nijmegen, 1988) 229.

¹²¹ Ibidem, 229.

In 1989 stelde ook filosoof Hans Achterhuis dat Nederland eerst serieus naar de effectiviteit van de ontwikkelingssamenwerking moest kijken, alvorens er kritiekloos mee door te gaan. Daarnaast werd de effectiviteit van het beleid kritisch beoordeeld door medewerkers van de IOV en het Directoraat Generaal Internationale Samenwerking (DGIS). Toch leidde zelfs de kritiek vanuit de ontwikkelingssector zelf niet tot een fundamentele discussie of evaluatie.¹²² Daarnaast bleef het draagvlak voor ontwikkelingssamenwerking onder de bevolking onverminderd hoog.

Terugkijkend op de jaren zeventig en tachtig zien we een toenemend idealisme en betrokkenheid bij internationale gerechtigheid. Na het aftreden van de aanjager daarvan, minister Pronk, werd het beleid weer zakelijker en meer gericht op eigenbelang. Maar het idee dat Nederland internationaal een voortrekkersrol moest spelen bleef bestaan en vertaalde zich ook in de onverminderde hoogte van het ontwikkelingsbudget. Vanaf eind jaren zeventig werd het beleid steeds meer onderworpen aan evaluaties en kritiek. Eerst door de evaluatiecommissie van het ministerie zelf, vanaf de jaren tachtig ook door wetenschappers. De aanmerkingen van de evaluatiecommissie vertaalden zich echter nauwelijks in veranderingen in het beleid.

2.5 Groeiende kritiek 1990-2001

Vanaf 1990 werd het ontwikkelingsbeleid weer dynamischer, met de nota *Een wereld van verschil*, die werd opgesteld onder de in 1989 teruggekeerde minister Pronk. In het nieuwe beleid werd onderzocht welke rol ontwikkelingssamenwerking moest hebben in de wereld na de Koude Oorlog, waarin de internationale verhoudingen niet meer vanzelfsprekend in het teken stonden van de twee grote politieke kampen.¹²³ Pronk handelde vanaf zijn aantreden weer volgens de progressieve, idealistische stijl die hij ook in de jaren zeventig had gehanteerd. Hij bleef zijn beleid uitvoeren vanuit de gedachte dat Nederland vooral op het gebied van internationaal recht en vrede een voorhoederol moest spelen. Zijn principiële houding leidde tot veel irritatie bij het CDA. Zeker toen de Indonesische regering vanwege haar ergernis over de Nederlandse betutteling op het gebied van mensenrechten besloot om de ontwikkelingsrelatie te beëindigen.¹²⁴ Ook VVD-leider Frits Bolkestein viel Pronk hard aan op het in zijn ogen achterhaalde idee dat Nederland de rol van gidsland moest spelen.¹²⁵

Pronk concludeerde al in 1993 dat de wereld zo zeer veranderd was, dat de nota *Een wereld van verschil* niet meer actueel was. Daarom kwam de minister met een nieuwe nota,

¹²² Nekkers en Malcontent, *De geschiedenis van vijftig jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking*, 52.

¹²³ Ministerie van Buitenlandse Zaken, *Een wereld van verschil - Nieuwe kaders voor ontwikkelingssamenwerking in de jaren negentig*, Tweede Kamer der Staten Generaal, Vergaderjaar 1990-1991.

¹²⁴ Nekkers en Malcontent, *De Geschiedenis van vijftig jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking*, 56.

¹²⁵ T. Lagas, 'Bolkestein bleef geërgerd over de jaren 70', *Trouw*, 31-7-1998.

Een wereld in geschil. Daarin werd de nadruk gelegd op de toename van conflict tussen, maar ook binnen landen. Daarmee werd ontwikkelingssamenwerking gedefinieerd als middel om stabiliteit binnen landen te bewaren.¹²⁶

Ontwikkelingssamenwerking en buitenlands beleid raakten in toenemende mate met elkaar verbonden en Pronk pleitte voor ontschotting van het beleid. De minister stelde bijvoorbeeld dat noodhulp alleen nuttig kon zijn als gelijktijdig aan een politieke oplossing werd gewerkt.¹²⁷ Het eerste Paarse kabinet, dat aantrad in 1994, kon het bovendien niet eens worden over de begroting voor de verschillende beleidsterreinen binnen het buitenlandse beleid. Daarom werd besloten tot een algehele herijking van het buitenlandse beleid in 1995.¹²⁸ Het buitenlandse beleid werd 'ontschot', zodat er meer samengewerkt zou kunnen worden tussen de ministeries van Buitenlandse Zaken, Defensie en Ontwikkelingssamenwerking. Deze reorganisatie had een paar belangrijke consequenties voor ontwikkelingssamenwerking. Allereerst werd het budget vastgesteld op een bedrag tussen 0,75% en 0,85% van het BNP voor ODA uitgaven.¹²⁹ Dit betekende een afname van 20% ten opzichte van de periode voor 1989. Daarnaast werd projecthulp grotendeels vervangen door algemene sectorale programma's, waardoor de kwaliteit en effectiviteit van de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking volgens het ministerie verhoogd zou worden.¹³⁰

Lieten en Van der Velden constateren dat na de herijking een onmiskenbare omslag heeft plaatsgevonden in het denken van beleidsmakers en politici. Nederland liet zich vanaf dat moment steeds minder leiden door de de zo lang gekoesterde idealen die Nederland als gidsland had gehad. Toch constateerden zij ook dat het draagvlak onder de bevolking, in tegenstelling tot de politiek nog even sterk bleef. De vrijwel algemene steun voor ontwikkelingshulp werd volgens Lieten en Van der Velden echter wel enigszins getemperd door het negatieve beeld van ontwikkelingssamenwerking dat door politici werd geconstrueerd.¹³¹

Vanaf begin jaren negentig begonnen de liberalen namelijk steeds meer kritiek te leveren op het ontwikkelingsbeleid. Waar het debat tot dan toe vooral gedomineerd werd door linkse progressieve partijen, werd het steeds meer overgenomen door de rechtse, neoconservatieve politici.¹³² Bovendien veranderde de toon van de VVD volledig met het aantreden van haar nieuwe voorman Bolkestein. Vanaf 1992 zocht de politicus regelmatig de media om kritiek te leveren op de hulpindustrie en minister Pronk persoonlijk aan te vallen.¹³³ In de discussie die plaatsvond in de aanloop naar de onderhandelingen over de herijking van

¹²⁶ Ministerie van Buitenlandse Zaken, *Een wereld in geschil: De grenzen van de ontwikkelingssamenwerking verkend*, Tweede Kamer der Staten Generaal, vergaderjaar 1993-1994, 1-4.

¹²⁷ Ministerie van Buitenlandse Zaken, *Een wereld in geschil*, 143.

¹²⁸ Nekkers en Malcontent, *De Geschiedenis van vijftig jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking*, 57.

¹²⁹ Ministerie van Buitenlandse Zaken, *De herijking van het buitenlandse beleid* (Den Haag, 1995) 48.

¹³⁰ *Ibidem*, 44.

¹³¹ G. C. M. Lieten en F. van der Velden, *Grenzen aan de hulp; beleid en effecten van ontwikkelingssamenwerking* (Amsterdam, 1998), 11.

¹³² Hoebink, 'Shooting spaghetti', 40-41.

¹³³ Bolkestein publiceerde een artikel in NRC Handelsblad in oktober 1992. In verschillende media werd uitgebreid verslag gedaan van een debat tussen Pronk en Bolkestein op 17 mei 1993. Elsevier publiceert begin december 1994 een interview met Bolkestein waarin hij Pronk persoonlijk aanvalt.

het buitenlandse beleid werd in de landelijke dagbladen steeds meer ruimte vrij gemaakt voor een publieke discussie over het Nederlandse ontwikkelingsbeleid. Hoewel Bolkestein de andere partijen en ook de meeste leden van zijn eigen partij niet meekreeg in zijn betoog, diende hij wel als voorbeeld voor latere critici zoals arabist Hans Jansen, die vanaf 1996 kritiek leverde op het nut van het Nederlandse ontwikkelingsbeleid. Daarnaast vormde hij een belangrijke inspiratiebron voor latere de VVD-woordvoerders voor ontwikkelingssamenwerking Ayaan Hirsi Ali, Hans Labohm en Zsolt Szabó.

In 1998 voerde de nieuwe minister Eveline Herfkens (PvdA) drastische veranderingen door. Zo verlaagde zij het aantal hulprelaties, dat onder Pronk was opgelopen naar 119. Op basis van de criteria armoede, aanwezigheid van andere donoren en *good governance* en afwezigheid van corruptie kwam zij op een lijst van 22 landen.¹³⁴ Daarnaast stapte ze over van projecthulp naar sectorprogramma's. Door algemene budgetsteun te geven of in te zetten op maximaal twee sectoren hoopte zij de zelfstandigheid en verantwoordelijkheid, ofwel *ownership* van de ontvangende landen te vergroten.¹³⁵ Herfkens hanteerde een veel kritischer toon dan haar voorgangers. Vooral op de EU, maar ook op andere internationale organisaties had zij veel aan te merken. Toch werd er weinig mee gedaan, al snel na haar aftreden werd de hulp aan deze organisaties weer verhoogd.¹³⁶

De veranderingen leken een radicale breuk met het beleid van Pronk en de dagbladen *de Volkskrant* en *NRC Handelsblad* bestempelden het beleid van Herfkens als daadkrachtig en verfrissend. Maar zowel Hellema als Dirk-Jan Koch benadrukten dat de verschillen in werkelijkheid klein waren en dat de selectiviteit van Herfkens allerm minst gebaseerd was op zorgvuldige analyse. Hoewel het aantal landen met een structurele hulprelatie sterk werd beperkt, bleven niet geselecteerde landen nog steeds hulp ontvangen en nam de hoogte van die hulp in veel gevallen zelfs toe. Bovendien was het belangrijkste selectiecriteria voor Herfkens volgens de analyse van Koch toch vooral padafhankelijkheid, ofwel een voortzetting van het bestaande institutionele kader onder invloed van de belangen van maatschappelijke en economische groepen.¹³⁷

Nekkers en Malcontent typeerden de beleidsfilosofie van de hele geschiedenis van de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking in 1999 als 'Doe wel en zie niet om'. Tot dan toe was het Nederlandse ontwikkelingsbeleid volgens hen nooit behoorlijk geëvalueerd en was er geen fundamenteel maatschappelijk of politiek debat over de methoden en effectiviteit van ontwikkelingssamenwerking op gang gekomen. Er stonden af en toe weliswaar critici op, die ook voor wat oproer in de media zorgden, maar hun opmerkingen leidden volgens hen niet tot veranderingen in het beleid.¹³⁸ Pronk herkende zich absoluut niet in deze kritiek en wees erop

¹³⁴ Hellema, *Nederland in de wereld*, 425 en Nekkers en Malcontent, *De Geschiedenis van vijftig jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking*, 58-60.

¹³⁵ WRR, *Minder pretentie, meer ambitie*, 58.

¹³⁶ Hoebink, *Verschuivende vensters*, 66.

¹³⁷ D. Koch, 'Herfkens' selectiviteitsbeleid onder de loep', *Internationale spectator* 2003, 73.

¹³⁸ Nekkers en Malcontent, *De geschiedenis van vijftig jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking*, 58-59.

dat Nederland het eerste land ter wereld was waar het ontwikkelingsbeleid nationaal werd geëvalueerd. 'Geen enkel onderdeel van de Rijksbegroting is zo grondig geëvalueerd als de ontwikkelingshulp', stelde hij. Bovendien werden deze evaluaties onder druk van de Tweede Kamer door alle ministers verwerkt in hun beleid.¹³⁹

Terugkijkend op de jaren negentig zien we dat het ontwikkelingsbeleid onder invloed van de grote veranderingen in de wereld steeds meer gedefinieerd werd als instrument om vrede en stabiliteit te bewaren. Met de herijking van het buitenlandse beleid werden de beleidsterreinen Buitenlandse Zaken, Defensie en Ontwikkelingssamenwerking bovendien meer met elkaar verbonden. Het idee dat Nederland een gidsland moest zijn verdween echter langzaam naar de achtergrond en werd ook stevig bekritiseerd door de VVD. Herkens wilde het beleid eind jaren negentig ontdoen van goedgelovigheid, goede bedoelingen en gebrek en focus. Met haar stevige kritiek en reorganisaties wilde ze de effectiviteit van het beleid sterk vergroten. Maar volgens verschillende wetenschappers waren haar herzieningen in praktijk heel wat minder invloedrijk dan op het eerste gezicht leek. Een diepgaande evaluatie van de effectiviteit van het beleid had volgens hen tot dan toe ontbroken.

2.6 Ontwikkelingssamenwerking in het beklagdenbankje, 2001-2012

Minister van Ardenne

Na 2001 veranderde er veel in de Nederlandse politiek, met de aanslagen van 11 september, de opkomst van de LPF en de moord op Pim Fortuyn. Nederland raakte steeds meer in zichzelf gekeerd en profileerde zich minder als internationale speler. In het kabinet Balkenende I was er voor het eerst geen minister, maar een staatssecretaris voor ontwikkelingssamenwerking. Hoewel staatssecretaris Agnes van Ardenne zich in het buitenland wel minister mocht noemen was haar invloed beduidend minder groot dan die van een minister.¹⁴⁰ De verandering werd door velen gezien als een teken van het afnemende belang van ontwikkelingssamenwerking, mede onder invloed van de kritiek van regeringspartijen VVD en LPF.¹⁴¹

In de kabinetten Balkenende II-III van 2003 tot 2007 mocht Van Ardenne wel weer terugkomen als minister. Het belangrijkste speerpunt van haar beleid was het behalen van de in 2000 geformuleerde VN Milleniumdoelen in 2015. Van Ardenne ging het bedrijfsleven, maar ook burgers en andere organisaties actiever betrekken bij ontwikkelingssamenwerking.¹⁴² Zij stelde zichzelf ten doel om aan te tonen dat hulp in het

¹³⁹ J. Pronk, 'Doe wel en zie niet om', *Evert Vermeer Lezing*, 1-2-2007. Ook Agnes van Ardenne stelde dat geen enkele overheidssector zo vaak geëvalueerd was als de ontwikkelingssamenwerking: A. Van Ardenne, 'Overheid had te grote rol in hulpverlening', *de Volkskrant*, 8-12-2003.

¹⁴⁰ De staatssecretaris mocht zich in het buitenland wel minister noemen maar maakte geen onderdeel uit van de ministerraad en mocht ook geen lid zijn van de Utsteingroep.

¹⁴¹ P. Hoebink, 'Van klippen en kapen: de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking onder Agnes van Ardenne', in *Internationale Spectator* 58 (2004) 238-244. Checken!

¹⁴² Ministerie van Buitenlandse Zaken, *Aan elkaar verplicht. Ontwikkelingssamenwerking op weg naar*

algemeen niet mislukt was en dat veel projecten effectief waren geweest. Daarmee wilde zij het steeds negatievere beeld van ontwikkelingssamenwerking, dat ook in de media naar voren kwam tegengaan. Toenemende kritiek van de VVD en flinke bezuinigingen tastten haar geloofwaardigheid echter aan.¹⁴³ Tijdens het begrotingsdebat over ontwikkelingssamenwerking in 2003 noemde Ayaan Hirsi Ali de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking een totale mislukking. Hirsi Ali diende als inspiratie voor haar opvolger Szabó, die meteen bij zijn aantreden als woordvoerder pleitte voor afschaffing van overheidssteun aan de NGO-sector.¹⁴⁴

Szabó presenteerde eind 2004 het discussierapport *Duurzame Armoede*, waarin hij stelde dat decennia van ontwikkelingssamenwerking niet tot ontwikkeling had geleid. Hij pleitte voor ontwikkelingssamenwerking die tot duurzame economische groei zou leiden, zoals stimulering van internationale handel. Hij leverde kritiek op het gebrek aan aandacht voor corruptie in ontvangende landen en de effectiviteit van de het ontwikkelingsbeleid. Daarnaast riep hij op om onmiddellijk te stoppen met onzinnige uitgaven zoals bewustwording, draagvlakversterking, dure elkaar overlappende tijdschriften en websites en congressen.¹⁴⁵ In een artikel in 2006 stelde Szabó dat de toekomst van ontwikkelingssamenwerking bij het Nederlandse bedrijfsleven lag, via investeringen in ontwikkelingslanden en verplaatsing van productieprocessen naar Afrika.¹⁴⁶ Zijn harde kritiek kreeg kortstondig aandacht in de media, maar leidde niet tot een diepgaand debat of veranderingen in de praktijk.

Ook de IOB kwam met kritiek. Uit een evaluatie van de overgang van projecthulp naar sectorsteun, die was ingezet onder het bewind van Herfkens, kwam naar voren dat de selectie van de landen die in aanmerking kwamen voor (sectorale) begrotingssteun nogal willekeurig was verlopen. Het criterium goed bestuur, dat gold als belangrijkste voorwaarde voor het geven van begrotingssteun, bleek in meer dan de helft van de in 1999 geselecteerde landen afwezig.¹⁴⁷

De verlening van begrotingssteun werd een belangrijk punt van kritiek van het VVD Kamerlid Arend Jan Bokestijn, die stelde dat deze vorm van hulp dictaturen in het zadel hield en corruptie in de hand werkte. Voor deze bewering citeerde hij regelmatig de invloedrijke Amerikaanse hulpcriticus en voormalig Wereldbank econoom William Easterly.

Easterly stelde in zijn boek *The White Man's Burden* dat de internationale ontwikkelingssector teveel gedomineerd werd door grote, onrealistische plannen voor verbetering. Deze strategieën werden volgens hem ook na herhaalde mislukkingen gewoon worden voortgezet. Hij pleitte voor meer stapsgewijze, realistische verbeteringen van binnenuit.¹⁴⁸ Easterly haalde verschillende onderzoeken aan waaruit bleek dat er geen

2015 (Den Haag 2003) 28-32 en 39-43.

¹⁴³ Hellema, *Nederland in de wereld*, 243.

¹⁴⁴ Hoebink, 'Shooting spaghetti', 44.

¹⁴⁵ Z. Szabó, *Duurzame Armoede; 35 Jaar Nederlands Ontwikkelingsbeleid* (11-11-2004).

¹⁴⁶ Z. Szabó, 'Call-centrum in de Derde Wereld, dat helpt armen', *Trouw*, 23-1-2006.

¹⁴⁷ IOB, *Van Projecthulp tot Sectorsteun; Evaluatie van de sectorale benadering 1998-2005* (Den Haag, 2006), 10.

¹⁴⁸ W. Easterly, *The White Man's Burden; Why the West's Efforts to Aid the Rest Have Done so Much Ill and so Little Good* (New York, 2006), 6.

verband te vinden was tussen hulp en ontwikkeling en stelde vast dat duurzame economische groei via de klassieke ontwikkelingshulp ook nooit bereikt zou kunnen worden. *'Only the self-reliant efforts of poor people and poor societies themselves can end poverty, borrowing the ideas and institutions from the West when it suits them to do so'*, schreef hij.¹⁴⁹ Daarnaast stelde Easterly vast dat hulp geen aantoonbare bijdrage leverde aan democratie, hij sprak zelfs van een 'aid curse' die net als de 'resource-curse' de kans op goed bestuur zou kunnen verkleinen.¹⁵⁰ In hoofdstuk drie zullen we dieper ingaan op de uitwerking van dit argument door Bokestijn en Moyo.

De IOB trok in een evaluatie van het Nederlandse Afrikabeleid tussen 1998 en 2006 de conclusie dat een teveel aan beleid had geleid tot een gebrek aan prioriteiten.¹⁵¹ Daarnaast kwam naar voren dat de focus te weinig op armoedebestrijding had gelegen en dat juist de allerarmsten het minste hadden geprofiteerd van de Nederlandse ontwikkelingshulp. Begrotingssteun of sectorsteun aan corrupte regimes zou zoveel mogelijk voorkomen moeten worden, stelde het rapport. Daarnaast kwam net als in de IOB evaluatie over sectorsteun naar voren dat het begrip *ownership* vooral op retoriek berustte. In praktijk werd het beleid vrijwel geheel bepaald door donoren. De IOB adviseerde tot meer monitoring en evaluatie en stelde dat vooral ook meer lessen getrokken moesten worden uit evaluaties.¹⁵²

Minister Koenders

Bert Koenders (PvdA), minister in het kabinet Balkenende IV (2007-2010), formuleerde als nieuwe speerpunten van zijn beleid veiligheid, economische groei en verdeling, vrouwenrechten en seksuele reproductieve gezondheid en rechten, klimaat, duurzaamheid en energie.¹⁵³ De onder Herfkens en Van Ardenne ingezette regionale focus op Afrika werd ook onder Koenders voortgezet.¹⁵⁴ Hij richtte zich bewust sterk op fragiele staten en wilde landen met slecht bestuur onder extra begeleiding en toezicht toch een kans geven.¹⁵⁵ Daarmee ging hij enerzijds in tegen de adviezen in de IOB evaluaties over sectorsteun en het Afrikabeleid, maar hij maakte ook duidelijk dat hij de negatieve beoordeling van de effectiviteit van hulp aan landen met slecht bestuur juist op deze manier serieus wilde nemen.¹⁵⁶

Koenders kreeg meer dan al zijn voorgangers te maken met stevige kritiek vanuit de VVD, het CDA, wetenschappers en evaluatiecommissies. Hij verdedigde zijn beleid door terug te grijpen op ethische argumenten. Als rijk land is het onze verantwoordelijkheid om arme landen te helpen, zei hij regelmatig. Hij benadrukte dat de allerarmsten niet de grootste

¹⁴⁹ Ibidem, 382-383.

¹⁵⁰ Ibidem, 135-136.

¹⁵¹ IOB, *Het Nederlandse Afrikabeleid 1998-2006; Evaluatie van de bilaterale samenwerking* (Den Haag, 2008) 493.

¹⁵² Ibidem, 515-518.

¹⁵³ Ministerie van Buitenlandse Zaken, *Een zaak van iedereen, Beleidsnotitie Ontwikkelingssamenwerking 2007-2010* (Den Haag, 2007) 6.

¹⁵⁴ Hellema, *Nederland in de wereld*, 343.

¹⁵⁵ Ministerie van Buitenlandse Zaken, *Een zaak van iedereen*, 17.

¹⁵⁶ IOB, *Van Projecthulp tot Sectorsteun*, 10 en IOB, *Het Nederlandse Afrikabeleid 1998-2006*, 515.

slachtoffers van de economische crisis mochten worden.¹⁵⁷ Daarnaast verdedigde hij zichzelf door te wijzen op de verplichtingen die Nederland was aangegaan door het maken van internationale afspraken.¹⁵⁸ Maar terwijl de 0,7% norm door Koenders en zijn medestanders werd gepresenteerd als keiharde afspraak, interpreteerden critici het percentage als richtlijn waar Nederland naar eigen goeddunken aan kon voldoen. Szabó en Boekestijn wezen bijvoorbeeld op de onevenwichtige verhouding die daarmee teweeg werd gebracht binnen de OESO. De vrijblijvende afspraak om 0,7% van het BNP aan ontwikkelingssamenwerking te besteden werd door de meerderheid van de OESO landen niet geëffectueerd, maar deze landen bemoeiden zich volgens Szabó en Boekestijn ondertussen wel uitgebreid met de besteding van het Nederlandse hulpgeld. Waarom zou Nederland zich op moeten stellen als braafste jongetje van de klas?¹⁵⁹

De grootste klap voor het Nederlandse ontwikkelingsbeleid kwam in 2010 met het kritische WRR rapport *Minder Pretentie, Meer Ambitie*. De adviesraad stelde dat Nederland het aantal landen waar het zich op richtte drastisch moest verminderen en de nadruk moest leggen op de sectoren waar Nederland een verschil zou kunnen maken. Bovendien kon de 0,7% norm volgens het rapport best losgelaten worden. In de discussie over de effectiviteit van het Nederlandse beleid was tot dan toe teveel uitgegaan van dit vaste percentage, terwijl de nadruk veel meer zou moeten liggen op de inhoud en de kwaliteit van het beleid. Daarbij was een goede uitleg over de keuze voor bepaalde landen en thema's essentieel, stelde het rapport.¹⁶⁰ Het werd volgens de WRR tijd om na zestig jaar eindelijk te erkennen dat er geen universeel recept voor armoedebestrijding bestaat en dat Nederland daarom zou moeten kiezen voor een specifieke benadering per land. Dit beleid zou uitgevoerd moeten worden door aparte gespecialiseerde overheidseenheden.¹⁶¹

De hoge kwaliteit van het rapport werd door iedereen in de ontwikkelingswereld erkend en maakte een open discussie los over de inhoud van het Nederlandse ontwikkelingsbeleid, waar zowel voor als tegenstanders van ontwikkelingssamenwerking serieus en inhoudelijk op reageerden. Volgens Achterhuis maakte de WRR die lang gewenste open discussie mogelijk omdat de overheid en de ontwikkelingssector de kritiek vanwege de wetenschappelijke statuus van de raad niet meer konden negeren. Dit was bij de aanvallen van eenlingen nog wel veel gebeurd.¹⁶²

¹⁵⁷ B. Koenders, 'Blijf arme landen steunen', *de Volkskrant*, 3-3-2009 en 'Koenders wil niet inleveren', *De Telegraaf*, 14-2-2009.

¹⁵⁸ "Rooie Dagobert' heeft; Minister van Ontwikkelingssamenwerking, Bert Koenders doof voor kritiek 'Nederland geeft geen hulp aan corrupte regimes'', *De Telegraaf*, 8-6-2008.

¹⁵⁹ Z. Szabó, *Duurzame Armoede; 35 Jaar Nederlands Ontwikkelingsbeleid* (11-11-2004), 3.

¹⁶⁰ WRR, *Minder Pretentie, Meer Ambitie* 286.

¹⁶¹ Ibidem, 280-281.

¹⁶² H. Achterhuis, 'Er kwamen alleen boze reacties en discussie was onmogelijk', *NRC Handelsblad*, 23-1-2010.

Staatssecretaris Knapen

Het WRR rapport vormde ook de leidraad voor het ontwikkelingsbeleid van het eerste kabinet Rutte in 2010. In dat kabinet was er geen minister meer, Ben Knapen (CDA) vervulde de rol van staatssecretaris van Ontwikkelingssamenwerking in combinatie met Europese Zaken.¹⁶³ De speerpunten van het nieuwe beleid werden aan de Kamer bekendgemaakt in de Basisbrief Ontwikkelingssamenwerking en een verduidelijkende Focusbrief.

Daarin stelde Knapen dat de focus verlegd zou worden van sociale naar economische ontwikkeling en het aantal sectoren waarin Nederland actief was drastisch zou verminderen. Het bedrijfsleven kreeg een grote rol toebedeeld en Knapen wilde daarnaast onderzoeken hoe de definitie van ODA verruimd kon worden. Op die manier moesten ook uitgaven voor klimaat en defensie onder het ontwikkelingsbudget gebracht kunnen worden. Knapen werd gedwongen om forse bezuinigingen door te voeren. Vooral op de uitgaven voor de NGO-sector werd flink gekort.¹⁶⁴

Hoewel in de beleidsbrieven uitdrukkelijk aangegeven werd dat het WRR rapport de leidraad voor het nieuwe ontwikkelingsbeleid vormde, had Knapen volgens verschillende ontwikkelingsdeskundigen alleen de elementen opgenomen die binnen het nieuwe beleid van pas kwamen. Volgens hen miste het nieuwe beleid diepgang en analyse en was in de selectie van de 15 partnerlanden niet verlopen volgens de aanbeveling van het WRR. Daarnaast was er veel onbegrip voor de grote rol voor het bedrijfsleven, waar de WRR ook nergens toe had geadviseerd.¹⁶⁵

Het beleid van Knapen werd flink onder druk gezet door Wilders en zijn PVV, die het minderheidskabinet van de VVD en het CDA via een gedoogconstructie aan een meerderheid hielp. Wilders noemde ontwikkelingssamenwerking een onzinnig uitgave en een aflaat van de linkse kerk. Hij pleitte in zijn eerste verkiezingsprogramma van 2005 voor afschaffing van alle ontwikkelingssamenwerking behalve noodhulp. De overheid zou zich volgens hem eerst op de binnenlandse problemen zoals zorg en veiligheid moeten richten. De hardwerkende Nederlanders leverden al genoeg in onder de stevige bezuinigingen die de overheid door moest voeren. Daarmee wist hij het thema, dat normaal gesproken ver van de bevolking af stond te verbinden aan hun dagelijkse leefwereld.

In de formatie van 2010 wist het CDA ontwikkelingssamenwerking buiten schot te houden, maar toen duidelijk werd dat het kabinet nog tenminste 5 miljard zou moeten bezuinigen, richtte Wilders zijn peilen weer op het ontwikkelingsbudget. Eind 2011 opende Wilders de aanval met een tweet: 'Extra bezuinigingen in 2012? Wordt heel erg moeilijk om daar uit te komen met VVD en CDA. Tenzij men net als PVV 4 miljard op ontwikkelingshulp wil snijden.' Hoewel een daadwerkelijke bezuiniging er onder het minderheidskabinet niet kwam, zorgde zijn wens om het ontwikkelingsbudget te verlagen wel voor een voortdurend

¹⁶³ Volgens velen lag zijn hart meer bij Europa dan bij ontwikkelingssamenwerking.

¹⁶⁴ Ministerie van Buitenlandse Zaken, *Basisbrief Ontwikkelingssamenwerking*, 26-11-2010 en Ministerie van Buitenlandse Zaken, *Focusbrief Ontwikkelingssamenwerking*, 18-3-2011.

¹⁶⁵ P. Hassing, 'De vage kabinetsreactie op het WRR rapport duidt op gebrekkige inzichten van de politiek', www.viceversaonline.nl en Cordaid, *Gemiste kans: Uitstekend WRR rapport slecht begrepen door de regering*, 14-4-2011, http://www.cordaid.nl/nl/Actueel.html?tab=tab_4&item=12283

debat in zowel de Tweede Kamer als de media over de hoogte van het ontwikkelingsbudget.¹⁶⁶ In die discussie werd ook sporadisch gesproken over de inhoud van het beleid, maar het debat concentreerde zich op de hoogte van het budget en het wel of niet behouden van de 0,7 procent. Dit werd ook opgemerkt door onder andere Hans Achterhuis en oud Cordaid-medewerker Rick van der Woud. Zij riepen op tot een inhoudelijk debat waarin de drijfveren voor- en doelen van ontwikkelingssamenwerking helder gedefinieerd zouden worden.¹⁶⁷

In het kabinet Rutte II, dat na de val het minderheidskabinet in oktober 2012 aan de macht kwam, werd het heilige percentage van 0,7 procent dan toch losgelaten. De coalitie van VVD en PvdA bezuinigde één miljard, waardoor het budget gelijk kwam te staan aan 0,55% van het BNP. Het budget werd daarmee 3,3 miljard Euro. De nieuwe minister voor Ontwikkelingssamenwerking, ex-PvdA voorzitter Liliane Ploumen, combineerde de post met Buitenlandse Handel.¹⁶⁸

Het publieke debat

Zoals we in hoofdstuk drie zullen zien nam de kritiek op ontwikkelingssamenwerking in de media ook steeds meer toe. Waar kritiek in de jaren negentig nog slechts door een enkele wetenschapper of rechtse politicus werd geuit, verschenen er in het rechtsere politieke klimaat van na 2001 steeds meer kritische artikelen in de kranten. Hoogleraar geschiedenis van de Europese expansie Piet Emmer stelde in 2003 en 2007 in *NRC Handelsblad* dat ontwikkeling en hulp twee verschillende begrippen waren die ten onrechte werden samengevoegd. Ontwikkelingshulp kwam in zijn optiek dan ook vooral voort uit schuldgevoel en de behoefte om onszelf een warm gevoel te geven. Grote geldinjecties hadden op een paar uitzonderingen na nooit tot duurzame economische groei geleid. Van de situaties waarin geldinjecties wel succesvol waren geweest omschreef hij het uitzonderlijke karakter nauwkeurig. Daarom pleitte Emmer voor structurele hervormingen in Europa, zoals het openstellen van grenzen voor arbeiders uit ontwikkelingslanden.¹⁶⁹ Ook ontwikkelingsdeskundige Wiet Jansen stelde dat ontwikkelingssamenwerking in Afrika 'geen enkel positief effect' had gehad. Hij gaf vernieuwende en politiek incorrecte argumenten voor het stopzetten van ontwikkelingssamenwerking: Leer kinderen in Afrika niet lezen en schrijven, stelde hij bijvoorbeeld, die vaardigheden hebben zij totaal niet nodig.¹⁷⁰

De Telegraaf wordt algemeen beschouwd als belangrijke oorzaak van het veranderende beeld van ontwikkelingssamenwerking. De krant bemoeide zich aanvankelijk weinig met de discussie, maar maakte de laatste jaren geen geheim van haar negatieve

¹⁶⁶ L. Oomkes, 'Coalitie praat over extra bezuinigingen', *Trouw*, 18-11-2008.

¹⁶⁷ P. H. Steenhuis, 'Luister minder naar je hart', *Trouw*, 2-12-2011 en R. van der Woud, '0,7 procent werkt niet', *de Volkskrant*, 23-11-2011.

¹⁶⁸ M. Bolwijn en T. Koelé, 'Schokkend dat er nauwelijks discussie wordt gevoerd over korten op armste landen', *de Volkskrant*, 13-11-2012.

¹⁶⁹ P. Emmer, 'Schaf ontwikkelingshulp af', *NRC Handelsblad*, 8-2-2003 en 'Stop met ontwikkelingshulp', *NRC Handelsblad*, 2-2-2007.

¹⁷⁰ R. Deckers, 'Ontwikkelingshulp werkt niet. Slecht bestuur wordt alleen maar in stand gehouden', *De Telegraaf*, 28-8-2009.

houding ten opzichte van ontwikkelingssamenwerking. Minister Koenders werd getypeerd als Dagobert Duck omdat hij in het geld zou zwemmen. De 0,7% norm die werd afgesproken binnen de VN werd door *De Telegraaf* gepresenteerd als advies, in plaats van een afspraak.¹⁷¹ Ook ontwikkelingsorganisaties als Oxfam Novib zouden volgende *De Telegraaf* een overvloed aan geld hebben, 'waardoor jaarlijks vele tientallen miljoenen euro's worden gestoken in dure websites en fonkelende brochures, in plaats van de allerarmsten.'¹⁷²

In *De Telegraaf* verschenen vooral artikelen over incidenten die mensen en organisaties uit de ontwikkelingssector in een kwaad daglicht stelden. Zo berichtte de krant dat medewerkers van de NGO ICCO regelmatig asielzoekers meenamen in het vliegtuig. Wie de tickets betaalde was volgens de krant niet duidelijk.¹⁷³ De vermeende graaicultuur in de ontwikkelingssector werd ook in andere kranten ter discussie gesteld, zoals de 'ontwikkelingshulp' aan oud-minister Herfkens, die naast haar VN salaris nog 6.000 per maand kreeg voor de huur van een mooi appartement in New York.¹⁷⁴

In *De Telegraaf* werd tevens korte metten gemaakt met het morele motief voor het geven van ontwikkelingshulp: 'Als andere delen van de wereld minder rijk zijn dan wij, dan is dat een door ons veroorzaakt probleem. En omdat wij het hebben veroorzaakt, zullen wij dus ook voor de oplossing moeten betalen. Zonder daar iets voor terug te vragen uiteraard, want aan slachtoffers mag je geen eisen stellen', schreef de krant cynisch.¹⁷⁵

Hoewel de kritiek in het politieke debat, in de media en onder wetenschappers toenam bleek uit opinieonderzoeken tussen 1994 en 2006 dat het draagvlak voor ontwikkelingssamenwerking onder de Nederlandse bevolking niet wezenlijk afnam. De Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV) maakte in een beleidsadvies gericht op draagvlakversterking dan ook onderscheid tussen politiek en maatschappelijk draagvlak.¹⁷⁶

Wel bleek het vertrouwen in de effectiviteit van het Nederlandse beleid in 2000 sterk te zijn afgenomen in vergelijking met opinieonderzoeken uit 1994 en 1998. Plannen voor radicale vermindering of afschaffing van ontwikkelingssamenwerking werden tot 2006 echter nauwelijks gesteund onder de bevolking.¹⁷⁷

Vanaf 2006 onderzocht de NCDO het draagvlak voor ontwikkelingssamenwerking door middel van de Barometer Internationale Samenwerking. Daaruit bleek eveneens dat het draagvlak niet noemenswaardig afnam. In 2011 was volgens het onderzoek nog 40% van de bevolking voorstander van ontwikkelingssamenwerking, tegenover 17% tegenstanders.¹⁷⁸ In 2011 was het vertrouwen in de effectiviteit van ontwikkelingssamenwerking echter wel iets

¹⁷¹ 'Rooie Dagobert' heeft', *De Telegraaf*, 8-6-2008 en 'Dagobert Koenders', *De Telegraaf*, 6-5-2008.

¹⁷² R. Korver, 'Keiharde kritiek VVD op ontwikkelingshulp', *De Telegraaf*, 11-11-2004.

¹⁷³ 'Hulporganisatie neemt asielzoekers mee terug; 'Gasten' van ICCO hier meteen procedure in', *De Telegraaf*, 15-12-2010. Zembla zond op 16 september 2011 een documentaire uit over ongefundeerde artikelen in *De Telegraaf* en weidde daarin een gedeelte aan het zwartmaken van ICCO.

¹⁷⁴ M. Huygen, 'Bij gebrek aan beter gaan veel ontwikkelingsgelden naar Nederlandse doelen', *NRC Handelsblad*, 21-6-2008.

¹⁷⁵ 'Twee visies op ontwikkelingshulp', *De Telegraaf*, 25-9-2010.

¹⁷⁶ AIV, *Briefadvies; Ontwikkelingssamenwerking, nut en noodzaak van draagvlak* (16-5-2009) 6-7.

¹⁷⁷ P. Everts, *Publieke opinies na de Koude Oorlog; De Nederlanders en de Wereld* (Assen, 2008), 340-351.

¹⁷⁸ NCDO, *Barometer internationale samenwerking 2011* (Amsterdam, 2011), 9.

afgenomen, van 18% in 2010 naar 15% in 2011. Daar tegenover bleef het percentage dat de ontwikkelingssamenwerking als deels wel, deels niet effectief beoordeelde stabiel op 60%.¹⁷⁹

De aanhoudende steun voor het Nederlandse beleid stond in contrast met opiniebijdragen in de kranten, waarin werd gewaarschuwd voor het schadelijke effect van ongenueanceerde kritiek op het draagvlak onder de bevolking.¹⁸⁰ Daarnaast werd een eerlijke discussie over de motieven voor het aangaan van ontwikkelingssamenwerking door de Adviesraad Internationale Samenwerking en VVD critici Ayaan Hirsi Ali en Boekestijn aangemerkt als essentiële voorwaarde voor het behouden van draagvlak voor ontwikkelingssamenwerking.¹⁸¹ Hans Achterhuis riep politici op om met een inspirerend verhaal te komen, legitimaties als 'afpraak is afspraak' waren volgens hem niet meer genoeg om de bevolking te overtuigen.¹⁸²

Terugkijkend op de periode 2001-2012 zien we dat de opeenvolgende ministers en staatssecretaris sterk in de verdediging werden gedrongen door de stevige kritiek van verschillende evaluatiecommissies en de sterker wordende rechtse partijen. Een duidelijke legitimatie voor het belang van ontwikkelingssamenwerking speelde een belangrijke rol in hun beleid. Die legitimatie werd onder de ministers Van Ardenne en Koenders nog vooral gezocht in morele verantwoordelijkheid en het recht op sociale ontwikkeling. Onder staatssecretaris Knapen kwam, mede onder invloed van het WRR-rapport eigenbelang weer op de voorgrond en werd de nadruk gelegd op economische ontwikkeling.

Critici gingen de effectiviteit van ontwikkelingssamenwerking steeds meer definiëren aan de hand van resultaten op het gebied van economische groei. In navolging van onder andere Easterly stelden zij vast dat hulp niet tot ontwikkeling had geleid. Een grotere nadruk op handel en het bedrijfsleven zou de effectiviteit van het beleid volgens de VVD verbeteren. Uit verschillende IOB evaluaties kwam naar voren dat Nederland te weinig prioriteiten had gesteld en inconsequent was geweest in de selectie van partnerlanden en de verlening van begrotingssteun. In het WRR rapport werd geconcludeerd dat Nederland veel meer focus moest aanbrengen in het ontwikkelingsbeleid, waarmee het nut van ontwikkelingssamenwerking helder uitgelegd zou kunnen worden. Het rapport van de WRR zorgde voor een fundamentele discussie in zowel de politiek als de ontwikkelingssector. Als laatste zagen we een enorme toename van negatieve, op incidenten gerichte berichtgeving in de media. In het volgende hoofdstuk zullen we de aard van deze berichtgeving en veranderingen daarin nader onderzoeken.

¹⁷⁹ Ibidem, 21.

¹⁸⁰ P. Hoebink, 'De gevaren van succesvolle ontwikkelingshulp ; Gevaren van hulp zijn corruptie en paternalisme', *de Volkskrant*, 12-5-2001 en 'Glamour dame met omstreden verhaal; Dambisa Moyo is mondiaal mediasucces met afwijzen Afrikahulp', *NRC Handelsblad*, 9-10-2009.

¹⁸¹ AIV, *Briefadvies; Ontwikkelingssamenwerking, nut en noodzaak van draagvlak* (16-5-2009), 8.

¹⁸² P.H. Steenhuis, 'Luister minder naar je hart', *Trouw*, 2-12-2011.

3. De mediaberichtgeving over kritiek op ontwikkelingssamenwerking tussen 1995 en 2010

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zal aan de hand van casestudies onderzocht worden in hoeverre het publieke en politieke debat over ontwikkelingssamenwerking veranderde tussen 1995 en 2010 en wat de rol van de media daarin was. Ik heb de berichtgeving, het opiniedebat en de politieke debatten geanalyseerd rond zes critici die pleitten voor verlaging of afschaffing van de Nederlandse ontwikkelingshulp. Daarbij heb ik onderzocht in hoeverre de manier van schrijven over deze critici en hun kritiek, maar ook over de verdediging van ontwikkelingssamenwerking veranderde. Daarnaast heb ik gekeken in hoeverre de mediadiscussies verbonden waren met het politieke debat.

Ik heb de berichtgeving rond de volgende critici onderzocht: Voormalig VVD-leider Frits Bolkestein (discussie in 1995), diplomaat Pieter Marres (2001), toenmalig VVD-politica Ayaan Hirsi Ali (2003), onderzoeksjournalist Linda Polman (2008), toenmalig VVD-lid Arend Jan Bokestijn (2008) en de Zambiaanse econome Dambisa Moyo (2009). Rond alle geselecteerde critici ontstonden eenmalige (en in een enkel geval meermalige) heftige mediadiscussies waarin er in korte tijd veel krantenartikelen over ontwikkelingssamenwerking verschenen. Critici als Bolkestein en Bokestijn droegen ook buiten de door mij geselecteerde discussies op regelmatige basis bij aan het mediadebat over de effectiviteit van ontwikkelingssamenwerking.

Tijdens deze discussies ontstond een sterke verhoging van de aandacht voor het onderwerp, waardoor het mogelijk werd om de mediadiscussie rondom het thema in een afgebakende tijdseenheid te onderzoeken. Experts vanuit verschillende sectoren van de maatschappij werden bij de discussies betrokken en de berichtgeving ging verder dan de feitelijke nieuwsverslaggeving.

3.2 Onderzoeksmethode

3.2.1 Selectie data

Ik heb krantenartikelen geanalyseerd die tussen 1995 en 2010 verschenen in de vijf grote landelijke kranten *de Volkskrant*, *NRC Handelsblad*, *De Telegraaf*, *Trouw* en *Algemeen Dagblad*. De artikelen werden opgevraagd uit de krantendatabase Lexis Nexis met de zoekcombinatie naam criticus + ontwikkelingssamenwerking.¹⁸³

¹⁸³ Daardoor werden ook artikelen geselecteerd die over een breder onderwerp gingen, zoals (onderhandelingen over) overheidsbezuinigingen in het algemeen of de koers van het ministerie van Buitenlandse Zaken. Ik heb ervoor gekozen om deze artikelen mee te laten tellen in mijn analyse omdat

De tijdsperiode van de onderzochte debatten lag voor alle casestudies tussen de twee en zes weken. Alle discussies gingen van start met een duidelijke gebeurtenis in het publieke of politieke debat. In vier van de zes casestudies begon de discussie met een krantenartikel. In het geval van Bolkestein en Marres was dat een opinieartikel van henzelf, in het geval van Polman en Moyo was dat berichtgeving over de verschijning van hun boeken. In de casestudies over Hirsi Ali en Bokestijn begon de discussie in de Tweede Kamer en werd deze overgenomen in de media. Beide critici schreven echter ook een opinieartikel in een krant naar aanleiding van de politieke discussie. De mediadebatten duurden voort totdat de kranten er geen aandacht meer aan besteedden. Dit werd soms gemarkeerd door een duidelijk moment, maar meestal simpelweg door het wegsterven van aandacht.

De geselecteerde krantenartikelen zijn ingedeeld in door verslaggevers geproduceerde content, waaronder nieuwsartikelen, interviews en beschouwingen (vanaf nu *berichtgeving*) en *opiniebijdragen*, zoals opinieartikelen, redactionele commentaren, columns en ingezonden brieven. Binnen de opiniebijdragen heb ik daarnaast onderscheid gemaakt tussen artikelen die positief waren over ontwikkelingssamenwerking en artikelen waarin de auteur zich negatief over ontwikkelingssamenwerking uitliet.

Ik heb bij alle casestudies gekeken hoe sterk de discussie leefde, door aan te geven hoeveel berichten en opiniebijdragen er werden geschreven, maar ook door te kijken welke kranten er deelnamen aan de discussie. Zo werd het mogelijk om vast te stellen of de kritiek op ontwikkelingssamenwerking breed leefde in de (geschreven) media.

3.2.2 Inhoudelijke analyse mediadebat

Zoals uit het bovenstaande blijkt waren de mediadiscussies allemaal verschillend qua verloop, lengte en intensiteit. Om toch een ontwikkeling door de tijd heen te kunnen laten zien, heb ik alle debatten getoetst op dezelfde criteria. De drie hoofdcriteria die ik voor iedere casestudie heb onderzocht zijn de argumentatie, de toon en de deelnemers aan de discussie. Hieronder zal ik een korte toelichting geven op deze drie toets elementen.

Argumentatie

Binnen dit criterium heb ik onderzocht welke inhoudelijke argumenten critici en voorstanders van ontwikkelingssamenwerking gaven voor verlaging/stopzetting, dan wel voortzetting van de Nederlandse ontwikkelingshulp. Daarbij heb ik gekeken of de voor- en tegenstanders vooral dachten vanuit een ethisch perspectief of argumenteerden vanuit het motief van (verlicht) eigenbelang. Daarnaast heb ik aandacht besteed aan het niveau van de

in deze artikelen toch vaak voor mijn onderzoek relevante uitspraken werden gedaan. Deze artikelen geven in mijn optiek tevens aan hoe breed een discussie leefde binnen de samenleving. Bovendien wilde ik een arbitraire selectie voorkomen. In de inhoudelijke analyse ben ik vanzelfsprekend minder uitgebreid op deze artikelen ingegaan.

argumentatie: Getuigden de argumenten van inhoudelijke of wetenschappelijke kennis over het onderwerp of waren ze algemeen en simplistisch?

Toon

Aan de hand van deze toetssteen heb ik gekeken naar de manier waarop over ontwikkelingssamenwerking werd geschreven. Was de toonzetting van de artikelen bijvoorbeeld sensationeel, emotioneel, beschouwend, positief of juist negatief? Ik heb dus gekeken naar de bewuste al dan niet onbewuste *evaluatie* van journalisten en opiniemakers, zoals werd beschreven in de paragraaf over discoursentheorie in hoofdstuk één. Daarbij heb ik ook gekeken naar het perspectief of *frame* waarin ontwikkelingssamenwerking of de kritiek daarop geplaatst werd. Daarmee verbonden heb ik onderzocht hoe de critici en de voorstanders van ontwikkelingssamenwerking werden getypeerd en *gelabeled*.

Deelnemers

In het onderzoek naar de deelnemers aan de mediadiscussies heb ik gekeken naar de achtergronden van de schrijvers van de opiniebijdragen en de mensen die in de berichtgeving om reacties werden gevraagd. Waren dat vooral voor- of tegenstanders van ontwikkelingssamenwerking? Waren zij in staat om onafhankelijk over de discussie te oordelen of waren zij bij voorbaat gekleurd door hun positie of politieke overtuiging? Was er sprake van een evenwichtige deelname van experts uit verschillende sectoren en van verschillende politieke partijen?

3.2.3 Het politieke debat

In het onderzoek naar het politieke debat heb ik gekeken in hoeverre de standpunten en argumenten van de critici werden besproken in het politieke debat. Daarvoor heb ik de handelingen, Kamerstukken en Kamervragen over ontwikkelingssamenwerking van de Eerste- en Tweede Kamer geanalyseerd in de drie maanden na de eerste kritiek. Daarnaast heb ik onderzocht of de naam van de criticus in combinatie met ontwikkelingssamenwerking genoemd werd in de documenten in de jaren na de mediadiscussie. Hoewel de inhoudelijke kritiek ook na deze drie maanden mogelijk nog overgenomen werd in het politieke debat, heb ik gekeken naar de direct zichtbare gevolgen. Deze kwamen nooit langer dan drie maanden na de mediadiscussie naar boven. Zoals we gezien hebben in hoofdstuk één is het bijna onmogelijk om de invloed van media, en zeker alleen van de kranten aan te geven omdat die invloed meestal veel minder direct is dan wordt gedacht. Bovendien valt de invloed moeilijk de isoleren van andere invloeden op het politieke debat. In de literatuur wordt ook gesproken van een constante wisselwerking tussen media en politiek, waardoor een heldere invloedsrelatie moeilijk te leggen is.

De directe gevolgen in het politieke debat heb ik onderzocht door te toetsen of er Kamervragen werden gesteld over de in de media verschenen kritiek. Daarnaast heb ik gekeken of, en op welke manier de standpunten van de criticus werden aangehaald in de Kamerdebatten. Werden ze serieus genomen en zelfs aangevoerd ter ondersteuning van een bepaald standpunt of werden ze juist ter discussie gesteld? In het geval dat de criticus zijn/haar kritiek in de Tweede Kamer uitte, heb ik gekeken hoe andere Kamerleden daarop reageerden.

3.3 De geanalyseerde kranten

De artikelen die ik heb onderzocht geven individueel een bepaald beeld en idee van ontwikkelingssamenwerking weer, maar passen ook binnen de kranten waar ze in verschenen. De ontstaansgeschiedenis, de hoofdredactie en de bewuste keuze voor het plaatsen van nieuws en commentaar dragen allemaal bij aan een herkenbare stijl en eigen identiteit van een krant. Daar is ook een bepaald lezerspubliek aan verbonden. Deze identiteit werd van oudsher bepaald door de politieke kleur of religieuze overtuiging van de krant. Een oud-hoofdredacteur van *de Volkskrant* stelde eind jaren negentig echter dat de meeste dagbladen hun identiteit niet langer verbonden aan de zuil waartoe ze eens behoorden of aan hun politieke positie in een 'scherp getekende links-rechts-indeling'.¹⁸⁴ Hoewel de identiteit van dagbladen minder uitgesproken is geworden, bepaalt zij nog steeds op subtiel wijze de inhoud van de krant. In deze paragraaf zal ik kort de achtergrond van de vijf kranten weergeven, waarvan ik de artikelen heb geanalyseerd.

De Volkskrant

De Volkskrant ontstond in 1919 als weekblad vanuit de katholieke arbeidersbeweging. De krant was nog tot na de Tweede Wereldoorlog eigendom van de Katholieke Arbeiders Beweging en oriënteerde zich sterk op de katholieke ethiek en politiek. Vanaf de jaren zestig ging de krant zich steeds meer profileren als progressief dagblad, gericht op jonge lezers. De sub-kop 'Katholiek dagblad van Nederland' verdween in 1965. De krant was sterk politiek geëngageerd en verbond zich met de vernieuwingsbeweging.¹⁸⁵ *De Volkskrant* staat nog steeds bekend om haar linkse signatuur, al komt die achtergrond veel minder sterk naar voren dan voorheen. *De Volkskrant* heeft een relatief jong en hoog opgeleid lezerspubliek.

¹⁸⁴ S. Ybema, *De koers van de krant* (Amsterdam, 2003), 9.

¹⁸⁵ 'De geschiedenis van de Volkskrant', 20-11-2002

<http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2686/Binnenland/article/detail/614928/2002/11/20/De-Geschiedenis-van-de-Volkskrant.dhtml>. Geraadpleegd op 31-10-2012.

NRC Handelsblad

NRC Handelsblad ontstond in 1970 als avondkrant uit een fusie van het noodlijdende *Algemeen Handelsblad* en de *Nieuwe Rotterdamse Courant*. *NRC Handelsblad* had net als de kranten waar zij uit was ontstaan een liberale achtergrond en voelde zich politiek sterk verbonden met de VVD. De krant profileerde zich als kwaliteitskrant voor een hoger opgeleid publiek en was bovendien de eerste krant die niet aan een zuil verbonden was. *NRC Handelsblad* stond in principe wantrouwend tegenover iedere vorm van collectiviteit of organisatie. Het motto van de krant is nog steeds 'Lux et Libertas', ofwel 'Licht en Vrijheid'.¹⁸⁶ Het hoofdredactionele commentaar van de allereerste editie van *NRC Handelsblad* stelde: 'De vrijheidsgedachte die wij voorstaan, verdraagt zich niet met geloof in enig dogma.'¹⁸⁷ De krant bleef zich profileren als onafhankelijke, liberale krant met kwalitatief hoogstaande berichtgeving. Daarin werd veel nadruk gelegd op economisch nieuws en buitenlandse verslaggeving. De lezers van *NRC Handelsblad* zijn over het algemeen hoog opgeleid en hebben een bovenmodaal inkomen.¹⁸⁸

De Telegraaf

De Telegraaf werd opgericht in 1893 als elitaire, objectieve krant, maar ging zich al snel op een breder lezerspubliek richten met een toegankelijke, op beeld gerichte stijl. Na de Tweede Wereldoorlog kleefde er nog lang een fout imago aan de krant, vanwege vermeende collaboratie met de Duitsers. *De Telegraaf* kreeg zelfs een verschijningsverbod van vier jaar opgelegd. Toch wist de krant al snel weer arbeiders en lager opgeleiden, maar ook mensen uit andere lagen van de bevolking aan te spreken vanwege haar snelle, toegankelijke en brutale berichtgeving en vele primeurs.¹⁸⁹ *De Telegraaf* is dan ook de grootste krant van Nederland en wordt door veel politici ook gezien als de meest invloedrijke krant in het politieke debat.¹⁹⁰ De krant kan gekenmerkt worden als populaire sensatiekrant, die berichtgeving over controversiële onderwerpen niet schuwt. Voormalige hoofdredacteurs van *De Telegraaf* lieten hun afkeer van de sociaaldemocratie en staatsbemoeienis duidelijk doorschemeren in de berichtgeving en de krant besteedde veel aandacht aan 'rechtse' stokpaardjes als immigratiebeleid, criminaliteit, betutteling door de overheid en bureaucratische misstanden. *Telegraaf* commentator Kees Lunsthorf omschreef de krant als 'glimlachende krant voor nette VVD en CDA-stemmers'.¹⁹¹ Nu nog steeds heeft de krant een duidelijke rechtse signatuur.

¹⁸⁶ I. Rümke, 'Korte geschiedenis van NRC Handelsblad', 8-7-2002.

http://vorige.nrc.nl/krant/article1889982.ece/Korte_geschiedenis_van_%3Cbr%3ENRC_Handelsblad.

Geraadpleegd op: 31-10-2012.

¹⁸⁷ NRC Handelsblad, 1-10-1970.

¹⁸⁸ <http://www.nrcmedia.nl/portfolio/nrc-handelsblad/>. Geraadpleegd op: 31-10-2012.

¹⁸⁹ M. Wolf, *Het geheim van De Telegraaf. Geschiedenis van een krant* (Amsterdam 2009), 352.

¹⁹⁰ M. Bakker, I. de Pous en S. Kooistra, 'Is het de minister bekend dat ...', *de Volkskrant*, 20-10-2012.

¹⁹¹ M. Wolf, *Het geheim van De Telegraaf*, 477.

Trouw

Trouw ontstond in 1943 als illegale verzetskrant tijdens de Tweede Wereldoorlog. De achterban van *Trouw* bestond uit protestanten. Na de oorlog voegde zich daar ook de Anti-Revolutionaire Partij bij. De krant verloor door de jaren heen steeds meer haar christelijk gereformeerde achtergrond, maar blijft zich in de berichtgeving nog steeds richten op maatschappelijke, ethische en filosofische thema's. De krant draagt waarden als gerechtigheid, solidariteit en respect uit.¹⁹² *Trouw* legt de nadruk op duiding en beschouwing, in plaats van snelle journalistiek en de waan van de dag. De krant wordt van oudsher gelezen door oudere, veelal hoogopgeleide mensen en heeft op politiek gebied een sociaal- en christendemocratische achtergrond.¹⁹³

Algemeen Dagblad

Algemeen Dagblad werd opgericht in 1946 als neutrale krant, zonder religieuze of politieke achtergrond. In 2005 werd de krant na een fusie met zeven regionale dagbladen omgedoopt tot *AD*. Sindsdien verschijnen naast een landelijke versie van de krant ook regionaal toegespitste edities. *Algemeen Dagblad* wordt gelezen door mensen uit alle lagen van de bevolking en de krant wil populair, betrouwbaar en onafhankelijk nieuws brengen. De krant wilde zich vanaf begin jaren negentig omvormen tot 'populaire kwaliteitskrant', maar besloot zich vanaf 2004 toch weer meer te richten op populaire berichtgeving. Daarmee is *Algemeen Dagblad* de grootste concurrent van *De Telegraaf*.

3.4 Frits Bolkestein

VVD-leider en Tweede Kamerlid Frits Bolkestein bestempelde de kritiekloze houding tegenover ontwikkelingssamenwerking al vanaf begin jaren negentig als een overblijfsel van het linkse opinieklimaat en een geloofsartikel van de linkse partijen. In 1992 schreef hij een opinieartikel over het in zijn ogen geringe effect van ontwikkelingssamenwerking. Nederland zou zich volgens Bolkestein veel meer moeten richten op het openstellen van de eigen markt. 'Het is schijnheilig ontwikkelingshulp te geven maar tegelijkertijd de eigen markt te beschermen,' vond hij. Daarom wilde Bolkestein niet meer dan de internationaal afgesproken 0,7 procent aan ontwikkelingssamenwerking besteden. Maar ook niet minder, want daarmee zouden de internationale afspraken worden geschonden.¹⁹⁴

In februari en maart 1995 schudde hij het publieke debat over ontwikkelingssamenwerking pas echt op met een pleidooi in *de Volkskrant* voor bevrozing en

¹⁹² J. de Berg, 'Trouw en zijn traditie', 30-4-1999, <http://www.trouw.nl/tr/nl/5009/Archief/archief/article/detail/2554685/1999/04/30/Trouw-en-zijn-traditie.dhtml>. Geraadpleegd op: 31-10-2012.

¹⁹³ <http://metareporter.nl/over-de-nieuwsbronnen/trouw/>. Geraadpleegd op: 31-10-2012.

¹⁹⁴ F. Bolkestein, 'Kwijtschelding ontwikkelingssamenwerking beloont falen', *NRC Handelsblad*, 1-10-1992.

uiteindelijk afname van het Nederlandse hulpbudget. Daarmee wilde de VVD-leider de inhoudelijke discussie over de herijking van het buitenlandse beleid aanwakkeren.¹⁹⁵ Na het opinieartikel volgden een door *de Volkskrant* georganiseerd debat tussen politieke opposenten Bolkestein en Jan Pronk en een controversiële toespraak tijdens een VVD congres, waarin Bolkestein pleitte voor een grotere nadruk op het nationale belang.¹⁹⁶ Er was volgens hem geen reden voor Nederland om in verhouding tot andere OESO landen buitensporig veel meer bij te dragen. 'Terwijl wij onze begroting uitwringen om onze dijken te versterken, worden in het vakantieparadijs Tenerife met ons geld snelwegen aangelegd', schreef hij.¹⁹⁷

Bolkestein wees op het gebrek aan bewijs dat ontwikkelingshulp helpt. Als voorbeeld wees hij op het grote verschil in ontwikkeling tussen Zuid-Korea en Ghana. Beide landen hadden hetzelfde inkomen per hoofd van de bevolking in 1980. Vijftien jaar later was het inkomen in Zuid-Korea echter zeker tien keer zo hoog als in Ghana, terwijl Ghana veel meer ontwikkelingshulp had ontvangen dan Zuid-Korea. Het succes van Zuidoost Azië verklaarde hij door het feit dat zij hun economieën hadden opengesteld voor de wereldmarkt. Ontwikkelingssamenwerking had daar weinig mee te maken. Daarnaast moest Nederland wat Bolkestein betreft maar eens inzien dat het Westen niet schuldig is aan de armoede in de rest van de wereld. 'Ontwikkelingshulp [is] op een middeleeuwse aflat gaan lijken', constateerde hij, 'En daarom moet het geld de deur uit. Wat er mee gebeurt is vaak minder belangrijk.'¹⁹⁸

Bolkestein beoogde geen directe concrete veranderingen, maar wilde de samenleving en vooral het parlement langzaam klaarmaken voor een andere denkwijze over ontwikkelingssamenwerking. Hieronder zal ik uitzoeken hoe de grote dagbladen zijn argumenten en die van zijn tegenstanders hebben weergegeven en op welke wijze zij de discussie hebben *geframed* en in perspectief hebben geplaatst.

3.4.1 Analyse mediadebat

In de maand na de verschijning van het artikel op 6 februari 1995 stonden er 54 artikelen in de vijf onderzochte kranten waarin Bolkestein en ontwikkelingssamenwerking werden genoemd.¹⁹⁹ Daarvan waren er 17 opinieartikelen en 15 ingezonden brieven, verdeeld over vier data op de opiniepagina's van *de Volkskrant* en *De Telegraaf*.²⁰⁰ Hoewel Bolkestein veel aandacht kreeg, kon hij op weinig bijval rekenen. Van de opinieartikelen werd er in 13 kritiek gegeven op zijn opstelling ten opzichte van ontwikkelingssamenwerking. Slechts twee

¹⁹⁵ F. Bolkestein, 'Ontwikkelingshulp is toe aan moratorium nieuwe uitgaven', *de Volkskrant*, 6-2-1995.

¹⁹⁶ F. Bolkestein, 'Hard knokken voor het nationale belang', *NRC Handelsblad*, 25-2-1995, E. Nysingh en H. Rottenberg, 'Bolkestein hoopt op lange-termijneffect', *de Volkskrant*, 14-2-1995.

¹⁹⁷ 'Bolkestein bestoekt; Geen steun voor idee te korten op ontwikkelingshulp', *Algemeen Dagblad*, 27-2-2012.

¹⁹⁸ Bolkestein, 'Ontwikkelingshulp is toe aan moratorium nieuwe uitgaven'.

¹⁹⁹ Daarbij zijn het opinieartikel en de samenvatting van de rede op het VVD congres niet meegerekend omdat deze de onbewerkte mening van Bolkestein bevatten.

²⁰⁰ Deze brieven worden dus geteld als 3 artikelen, omdat ze zijn verdeeld over 3 opiniepagina's.

artikelen waren neutraal en in twee artikelen werd gesteld dat Bolkestein in grote lijnen gelijk had. Veertig Artikelen gingen expliciet over de mening van Bolkestein, in 14 artikelen werd zijn mening genoemd terwijl het stuk over een breder onderwerp ging. De wens van Bolkestein om zich meer op het Nederlandse nationale belang te richten leidde bijvoorbeeld tot bredere discussie over de rol van Nederland in Europa en de wereld. Daarvan vormde ontwikkelingssamenwerking een onderdeel. Daarnaast werd in veel artikelen aandacht besteed aan de door CDA Europarlementariër Maij gemaakte vergelijking tussen Bolkestijn en de extreem-rechtse Vlaamse politicus Flip Dewinter. Journalisten vroegen zich af of deze vergelijking gerechtvaardigd was of dat zij te ver ging. De hele discussie vond plaats in de aanloop naar de verkiezingen van de Provinciale Staten op 8 maart. Deze datum vormt de einddatum voor de discussie die ik geanalyseerd heb.

Berichtgeving

De voorstanders van ontwikkelingssamenwerking kwamen in hun reactie op de kritiek van Bolkestein met voorbeelden van hulp die wel geholpen had, op het gebied van onderwijs, gezondheidszorg en voedselvoorziening. Uit de reacties bleek bovendien dat het door Bolkestein doodverklaarde morele besef als motief voor ontwikkelingssamenwerking voor andere parlementariërs nog steeds erg belangrijk was. 'Als je ziet hoe groot de problemen zijn in Afrika, dan is iedere vorm van hulp absoluut noodzakelijk', zei PvdA woordvoerder Josphine Verspaget. 'Voor Bolkesteins suggestie heb ik gewoon geen woorden.'²⁰¹ Voorstanders van ontwikkelingssamenwerking probeerden echter vooral uit te leggen waarom eigenbelang juist een motief voor het geven van ontwikkelingshulp zou kunnen zijn. Zij vonden dat het begrip door Bolkestein veel te smal werd gedefinieerd. Clingendael-onderzoeker Siccama was bang dat Nederland met de aanbevelingen van Bolkestein richting een zeer enge, nationalistische politiek zou gaan²⁰² en Pronk verweet Bolkestein 'veel te veel in zichzelf gekeerd' te zijn.²⁰³ D66 fractievoorzitter Gerrit-Jan Wolffensperger stelde: 'Wij hebben uitdrukkelijk eigenbelang bij het stimuleren van een economische en humane ontwikkeling aan de andere kant van de aarde.'²⁰⁴ Ook hoogleraar Volkenrecht Nico Schrijver meende: 'Nederland is als klein land voor zijn welvaren afhankelijk van de mate waarin andere landen zich aan de internationale regels wensen te houden en samen willen werken.'²⁰⁵ Volgens *Trouw* werd de belangrijkste drijfveer voor internationale samenwerking, solidariteit, nu juist mede ingegeven door eigenbelang: 'Welvarende landen kunnen meer Nederlandse producten kopen, om het simpel te zeggen.'²⁰⁶

²⁰¹ 'Bolkestein: hulp aan arme landen opschorten', *De Telegraaf*, 7-2-1995.

²⁰² W. Nieuwenhuis, 'Bolkestein krijgt weinig steun deskundigen voor 'herijking'', *NRC Handelsblad*, 1-3-1995.

²⁰³ 'Regeringspartijen tegen korten ontwikkelingshulp', *Trouw*, 27-2-1995.

²⁰⁴ 'Minister noemt opmerking over asielzoekers stemmingmakerij; Bolkestein wekt woede Pronk', *de Volkskrant*, 27-2-1995.

²⁰⁵ G. Bogearts, 'De strijd van de koopman met de dominee', *de Volkskrant*, 4-3-1995.

²⁰⁶ 'Bolkestein en de wereld', *Trouw*, 1-3-1995.

In de *Volkscrant* onderzocht verslaggever Bogaerds de feitelijke onderbouwing van de uitspraken van Bolkestein. Hij wees erop dat Pronk al in de jaren zeventig had erkend dat niet te bewijzen valt dat ontwikkelingssamenwerking helpt. Maar het tegendeel was evenmin aan te tonen. Daarnaast verwees hij naar de studie *Does Aid Work*, waaruit was gebleken dat twee derde van de afzonderlijke ontwikkelingsprojecten succesvol was.²⁰⁷ In *NRC Handelsblad* werd Bolkestein door de Britse ontwikkelingseconoom Peter Boone beschuldigd van 'misbruik' van diens studie. Boone stelde nooit beweerd te hebben dat hulp per definitie zinloos was, hij kwam naar eigen zeggen alleen tot de conclusie dat hulp tot dan toe nog niet had gewerkt.²⁰⁸

De toonzetting van de berichtgeving was negatief, de nadruk werd daarin gelegd op de botsing tussen de mening van Bolkestein en die van voorstanders van ontwikkelingssamenwerking. Na het eerste opinieartikel werden de reacties van oppositiepartijen, maar vooral van leden van de coalitiepartner PvdA breed uitgemeten in de *Volkscrant* en *De Telegraaf*. Ook aan de mening van collega VVD minister van Defensie Voorhoeve werd veel aandacht besteed omdat deze aangaf geen geld voor Defensie te willen ten koste van ontwikkelingssamenwerking.²⁰⁹ Het *frame* van politieke afkeuring werd nog zeer versterkt door het door de *Volkscrant* georganiseerde debat, waarin de krant bewust de twee politieke opponenten Pronk en Bolkestein tegenover elkaar zette.

Ook na de rede van Bolkestein was de berichtgeving weer geheel toegespitst op de afwijzing van de andere partijen en leden van de VVD zelf. De nadruk op politieke afkeuring was logisch, gezien de kritische reacties van de fractieleiders van de PvdA, het CDA en D66, die werden geciteerd in alle kranten. Maar Bolkestein benadrukte zelf juist dat hij niet uit was op conflict, maar de samenleving langzaam klaar wilde maken voor een andere denkwijze over ontwikkelingssamenwerking. Hij gaf bijvoorbeeld herhaaldelijk aan dat het onderwerp voor hem geen breekpunt was, waarop het kabinet zou kunnen vallen.

Hoewel er geen duidelijke aanwijzingen waren voor grote afkeuring onder de VVD leden, wist *Trouw* in haar berichtgeving over de congresrede toch de indruk te wekken dat er ook binnen de VVD veel onenigheid was. Verschillende bezoekers van het VVD congres gaven aan de koers van Bolkestein erg nationalistisch te vinden en bij één van hen werd het wat angstig om het hart, meldde de verslaggever.²¹⁰ Uit het artikel werd niet duidelijk om hoeveel critici het ging en er werden geen namen genoemd. Er werd dus een suggestie van onenigheid gewekt, zonder dat hier echt bewijs voor was. Ook voormalig minister voor ontwikkelingssamenwerking Bukman stelde dat er 'tegenwind' was opgestoken binnen de VVD, zonder te specificeren wie het niet met Bolkestein eens waren of wat de kritiek inhield.²¹¹ Een ander duidelijk voorbeeld van de nadruk op politiek conflict was de enorme

²⁰⁷ Bogaerts, 'De strijd van de koopman met de dominee'.

²⁰⁸ B. Bouwman, 'Studie 'misbruikt' in discussie over ontwikkelingshulp, *NRC Handelsblad*, 16-2-1995.

²⁰⁹ E. Nysingh, 'Discussie over herijking buitenlands beleid komt traag op gang', *de Volkscrant* 7-2-1995.

²¹⁰ Het artikel stelt echter ook dat de bezoekers van het congres het betoog van Bolkestein in grote lijnen volgden. 'Regeringspartijen tegen korten ontwikkelingshulp', *Trouw*, 27-2-1995.

²¹¹ P. Bukman, 'Bolkestein heeft 'nationale' belang te eng uitgelegd', *Trouw*, 8-5-1995.

aandacht voor de reactie van Maij. De ruzie die hierdoor ontstond had niets meer met de inhoudelijke discussie te maken.

Verschillende verslaggevers droegen bij aan de vorming van een negatief *frame* door bepaalde zinnen en woorden te gebruiken, waardeoordelen te geven en vergelijkingen te maken die een negatief beeld gaven van het standpunt van Bolkestein. In alle artikelen werden dezelfde puntige oneliners weergegeven, Bolkestein werd door zijn politieke tegenstanders kortzichtig en in zichzelf gekeerd genoemd.²¹² Een auteur sprak van de 'toch wel wat benepen nationaal-politieke inzet van Bolkesteins interventie'²¹³ en een ander artikel stelde: 'De frisse wind slaat om in een kille bries wanneer de neo-conservatieven hun totale gelijk willen halen.' Nog een ander nieuwsartikel opende met de zin: 'Aangaande ontwikkelingssamenwerking denkt Bolkestein blijkbaar: Als ik maar lang genoeg op hetzelfde aambeeld hamer, krijg ik vanzelf gelijk.'²¹⁴ Tegen het einde van de discussie was zoveel gesproken over het standpunt van Bolkestein dat in berichtgeving over de Nederlandse opstelling op een Europese ontwikkelingstop kortweg werd gesproken over de 'Bolkestein-variant' en de 'Bolkestein-norm'. Hieraan was duidelijk een negatief beeld verbonden.²¹⁵

Ook uit de keuze voor de experts die aan het woord kwamen blijkt de grote afkeuring van de mening van Bolkestein. De WRR had zich 'hogelijk verbaasd' over de woorden van de VVD-leider.²¹⁶ Hoogleraar ontwikkelingsstudies Jan Berman vond dat Bolkestein zich veel te veel op de korte termijnbelangen richtte. De VVD-leider was eigenlijk sterk populistisch bezig, constateerde hij. Louis Emmerij, ex-president van het ontwikkelingscentrum van de OESO, ontkende niet dat Bolkestein goede punten had, maar stelde ook: 'Bolkestein is te polemisch bezig voor een verantwoordelijk politicus'.²¹⁷ Hoewel de wetenschappers de verhitte discussie van enige inhoudelijke onderbouwing konden voorzien, was hun afwijzing van het standpunt van Bolkestein soms even weinig onderbouwd als die van de politici. Siccama preees de manier waarop Bolkestein afrekende met de schijnheiligheid van het Nederlandse buitenlandse beleid, maar veroordeelde koers die Bolkestein wilde volgen in ongenueerde bewoordingen: 'Ik heb liever zeven Janmaats in de Kamer dan een meerderheid die hetzelfde doet, maar het opsierd met mooie woorden,' zei hij.²¹⁸ *Volkscrant*-verslaggever Bogaerts constateerde naar aanleiding van de reacties van deskundigen: 'Wie naar de experts luistert, moet wel de indruk krijgen dat Bolkestein een vreselijk domme man is.'²¹⁹

Trouw en *de Volkscrant* reflecteerden op de vorm van de politieke discussie. *Trouw* journalist Breedveld stelde vast dat in het verhitte discussieklimaat de grens was vervaagd tussen een keurig pleidooi voor eigenbelang (dat heel goed samen kon gaan met het streven naar een rechtvaardige wereldorde) en omarming van het armzalige gedachtengoed van het

²¹² 'Bolkestein bestookt; Geen steun voor idee te korten op ontwikkelingshulp', *Algemeen Dagblad*, 27-2-1995.

²¹³ P. de Graaf, 'EU laat arme landen in de steek', *de Volkscrant* 17-2-1995.

²¹⁴ 'Bolkestein en de wereld', *Trouw*, 1-3-1995.

²¹⁵ 'Omslag in Brussel', *NRC Handelsblad* 17-2-1995, 'Pronk verwerpt kritiek op Europees hulpbeleid', *de Volkscrant*, 23-2-1995.

²¹⁶ W. Nieuwenhuis, 'Bolkestein krijgt weinig steun deskundigen voor 'herijking'.

²¹⁷ Bogaerts, 'De strijd van de koopman met de dominee', *de Volkscrant*, 4-3-1995.

²¹⁸ Nieuwenhuis, 'Bolkestein krijgt weinig steun deskundigen voor 'herijking'.

²¹⁹ Bogaerts, 'De strijd van de koopman met de dominee'.

Vlaams Blok van Filip Dewinter. 'Bolkemania', doopte hij de verkiezingsretoriek waarbij de strijdende partijen elkaar allerlei ongefundeerde beschuldigingen naar het hoofd slingerden.²²⁰ Hoedeman constateerde in *de Volkskrant* een soortgelijk patroon: 'Bolkestein roept aan het begin van de week iets controversieels, de daarop volgende dagen buitelen de coalitiepartners over elkaar, en op zijn wekelijkse persconferentie houdt minister-president Kok de dagsluiting.'²²¹

Opinieartikelen

Ook op de opiniepagina's van alle kranten behalve *De Telegraaf* werd zeer negatief gereageerd op de opvattingen van Bolkestein. In het publieke debat kwamen wetenschappers, politici van het CDA en de PvdA en prominenten uit de ontwikkelingssector aan het woord.

De argumenten die werden gegeven voor een ruimhartig ontwikkelingsbeleid berustten zowel op ethische motieven als op eigenbelang. In relatie tot het ethische motief wees Verspaget (PvdA) bijvoorbeeld op het fundamentele recht op een menswaardig bestaan.²²² Schuldgevoel, door Bolkestein aangewezen als voornaamste drijfveer voor het geven van ontwikkelingshulp, was volgens verschillende schrijvers echter achterhaald als motief.²²³ Voormalig PvdA prominent Marcel van Dam verbond het belang van ontwikkelingssamenwerking aan bevolkingsgroei en de daarmee samenhangende potentiële destabilisatie. Hij redeneerde dus vanuit het motief van verlicht eigenbelang en de zorg voor *global common goods*.²²⁴ Oud-minister Bukman (CDA) stelde dat (wederzijds) belang de legitieme achtergrond vormde voor ontwikkelingssamenwerking. 'Het werd in het verleden ook altijd nagestreefd en dat mag zo blijven; misschien wel in versterkte mate,' schreef hij.²²⁵ Met de modernisering van het ontwikkelingsbeleid, zou hulp volgens sommige voorstanders steeds meer ingezet kunnen worden voor de bevordering van handel en het bedrijfsleven.²²⁶ De slogan 'geen hulp maar handel' werd door de meeste critici uit de ontwikkelingssector echter afgedaan als naïef geloof in de vrije markt.²²⁷ In veel artikelen en ingezonden brieven werden voorbeelden genoemd van de positieve gevolgen van ontwikkelingssamenwerking. De meeste auteurs gaven wel toe dat er in het verleden veel was misgegaan in de

²²⁰ W. Breedveld, 'Bolkemania', *Trouw*, 8-3-1995.

²²¹ J. Hoedeman, 'Herkenbaarheid VVD vormt dilemma voor Bolkestein', *de Volkskrant*, 6-3-1995.

²²² J. Verspaget, 'Armen zullen nimmer in hun lot berusten', *de Volkskrant*, 27-2-1995.

²²³ P. Kalma, 'Een conservatief op oorlogspad', *de Volkskrant*, 10-2-1995 en P. Hoebink, 'Bolkestein voert hulpdebat met oogkleppen op', *de Volkskrant*, 8-2-1995.

²²⁴ M. van Dam, 'Moordlustige aanval', *de Volkskrant*, 9-2-1995.

²²⁵ Bukman, 'Bolkestein heeft 'nationale' belang te eng uitgelegd'.

²²⁶ F. van der Steen, 'Ontwikkelingswerkers blokkeren het hulpdebat', *de Volkskrant*, 18-2-1995.

²²⁷ M. Kuster, 'Afrikaanse boer heeft weinig aan de markt', *de Volkskrant*, 16-2-1995, Hoebink, 'Bolkestein voert hulpdebat met oogkleppen op'.

ontwikkelingssamenwerking. Maar zij trokken daaruit de conclusie dat hulp vooral anders en beter moest.²²⁸

In de opiniestukken werd voornamelijk kritiek geuit op de versimpeling en generalisatie van de feiten en het bewust weglaten van positieve voorbeelden in het verhaal van Bolkestein. Het stemt somber dat een vooraanstaande politicus niet in staat is de armoede en milieuproblematiek te beschrijven,²²⁹ stelde Paul Kalma, directeur van het wetenschappelijke bureau van de PvdA, de Wiardi Beckman Stichting. 'In zijn tweegesprek met minister Pronk geeft VVD-leider Bolkestein opnieuw blijk van een simplistisch beeld van het verschijnsel ontwikkeling', vond Margriet Kuster, van Inzet, de vereniging voor noord-zuid campagnes. 'Bolkestein voert het hulpdebat met oogkleppen op', stelde Paul Hoebink. Bolkestein verdraaide volgens hem voorbeelden om ze binnen zijn argumentatielijn te laten passen.²³⁰ De VVD-fractievoorzitter werd bovendien beschuldigd van populisme. 'Bolkestein beheerst de kunst om op grond van ogenschijnlijk afstandelijke analyses tot conclusies te komen die steeds precies samenvallen met zijn populistische opvattingen,' schreef Marcel van Dam.²³¹ Arie Oostlander (CDA) stelde: 'Bolkesteins opmerkingen leveren geen bijdrage aan het beleid, maar zijn slechts stemmingmakerij.'²³²

De manier waarop Bolkestein debatteerde werd in harde bewoordingen bekritiseerd, maar deskundigen als Hoebink en Kuster leverden tevens een goed onderbouwde inhoudelijke reactie op de argumentatielijn van Bolkestein. Hoebink legde uit dat het verschil in ontwikkeling tussen Zuid-Korea en Ghana toch vooral te danken was aan de voorgeschiedenis van de beide landen: Zuid-Korea was al langer geïndustrialiseerd, terwijl de economie van Ghana geheel afhankelijk was op cacao-productie, waarvan de prijs op de wereldmarkt in de jaren vijftig snel was gedaald. Daarnaast wees hij erop dat landen in Zuidoost Azië wel degelijk ontwikkelingshulp hadden gehad, in de jaren vijftig en zestig kregen staten als Zuid-Korea en Taiwan grote sommen geld van de Amerikaanse regering.²³³ Volgens Kuster ging Bolkestein er ten onrechte vanuit dat landen ongeacht hun uitgangspositie een snelle groei zouden kunnen bereiken, mits ze een niet-corrupte en efficiënte overheid hadden.²³⁴

Slechts in vier stukken werd de mening van Bolkestein niet stevig bekritiseerd, maar meer genuanceerd bekeken of zelfs onderschreven. Bukman deed het tot dan toe gevoerde debat in twee verschillende artikelen af als 'platvloers gekrakeel van de verkiezingstijd' en kwam met een paar inhoudelijke aanbevelingen voor verbetering van het beleid, zonder

²²⁸ 'Geachte redactie: Ontwikkelingshulp helpt het westen', *de Volkskrant*, 18-2-1995, P. Bukman, 'Ontwikkelingshulp heeft zin, mits de donor er baat bij heeft', *NRC Handelsblad*, 18-2-1995.

²²⁹ P. Kalma, 'Een conservatief op oorlogspad', *de Volkskrant*, 10-2-1995.

²³⁰ Hoebink, 'Bolkestein voert hulpdebat met oogkleppen op'. Dit argument werd ook naar voren gehaald door Bogaerts, 'De strijd van de koopman met de dominee'.

²³¹ M. van Dam, 'Moordlustige aanval', *de Volkskrant* 9-2-1995.

²³² A. Oostlander, 'Bolkestein moet weten waartoe inspelen op instincten leidt', *Trouw*, 8-3-1995.

²³³ Hoebink, 'Bolkestein voert hulpdebat met oogkleppen op'. Dit argument werd ook naar voren gehaald door Bogaerts, 'De strijd van de koopman met de dominee'.

²³⁴ M. Kuster, 'Afrikaanse boer heeft weinig aan de markt', *de Volkskrant*, 16-2-1995.

daarbij de mening van Bolkestein af te wijzen.²³⁵ Zo stelde hij concentratie op een aantal partnerlanden voor, gebaseerd op economisch belang van Nederland. Hierdoor zou volgens hem een volwassen, gelijkwaardig partnerschap met ontwikkelingslanden kunnen ontstaan.²³⁶ Bukman redeneerde sterk vanuit het motief van verlicht eigenbelang. Hij riep op tot investering in partnerschap, 'dat economisch voor beide landen goed uitwerkt en gunstige politiek stabiliserende neveneffecten heeft.'²³⁷

In de wekelijkse *Telegraaf* rubriek 'De Wereld Vandaag' onderschreef politiek commentator G.B.J. Hiltermann op ironische wijze de mening van Bolkestein. 'Sinds de jaren zestig hebben welvarende landen meer dan 1500 miljard dollar afgeschoven. Daarvan zijn stellig tientallen, zo niet honderdtallen miljarden schielijk verhuisd naar geheime bankrekeningen in Zwitserland, maar treuriger is dat van de ontplooiing van de arme landen weinig is terechtgekomen', stelde hij vast. Hij viel het 'hobbyisme' van minister Pronk hard aan: 'De hoogmoed van de man en zijn gebrek aan reëel politiek inzicht zijn onbeschrijflijk. De morele superioriteit die hij zich aanmeet is lachwekkend.' In plaats daarvan pleitte hij voor een realistische kijk op de gang van zaken, hij achtte het niet uitgesloten dat de 'onder steeds zwaardere lasten zuchtende Nederlanders' eerst voor zichzelf zouden kiezen, in plaats van voor ontwikkelingslanden.²³⁸ Ook ontwikkelingswerker Frans van der Steen onderschreef de argumenten van Bolkestein in grote lijnen. Hij trok weliswaar niet dezelfde conclusies als Bolkestein, maar stelde dat mensen uit de sector een serieus inhoudelijk debat tegenhielden uit angst hun positie kwijt te raken.²³⁹

Er nam een groot aantal experts uit zowel de wetenschap, de ontwikkelingssector als de politiek deel aan het opiniedebat. Zoals uit de bovenstaande analyse al bleek waren de voorstanders van ontwikkelingssamenwerking daarbij ver in de meerderheid. Dat was ook niet verwonderlijk, want overgrote deel van de deskundigen was gelinkt aan de partijen die traditioneel voor ontwikkelingssamenwerking waren, de PvdA en in mindere mate het CDA.

3.4.2 Het politieke debat

De standpunten die Bolkestein naar voren bracht in zijn opinieartikel en zijn toespraak tijdens het VVD-congres leidden niet tot Kamervragen. Wel werden zijn kritiek op het ontwikkelingsbeleid en zijn definitie van eigenbelang een paar keer besproken in Eerste- en Tweede Kamerdebatten. In een begrotingsdebat in de Eerste Kamer op 14 februari, een week na het verschijnen van het opinieartikel van Bolkestein, leverden de afgevaardigden Jos van Gennip (CDA) en mevrouw Gelderblom-Lankhout (D66) kritiek op Bolkesteins bewering dat het belangrijkste motief voor het geven van ontwikkelingssamenwerking koloniaal

²³⁵ P. Bukman, 'Bolkestein heeft 'nationale' belang te eng uitgelegd', P. Bukman, 'Ontwikkelingshulp heeft zin, mits ook de donor er baat bij heeft', *NRC Handelsblad*, 18-2-1995.

²³⁶ Bukman, 'Bolkestein heeft 'nationale' belang te eng uitgelegd'.

²³⁷ Bukman, 'Ontwikkelingshulp heeft zin, mits ook de donor er baat bij heeft'.

²³⁸ G. B. J. Hilterman, 'In de 'her-ijk': Ontwikkelingshulp', *De Telegraaf*, 11-2-1995.

²³⁹ F. van der Steen, 'Ontwikkelingswerkers blokkeren hulpdebat', *de Volkskrant*, 18-2-1995.

schuldgevoel zou zijn. Schuldgevoel had volgens hen vrij lang geleden misschien nog wel een rol gespeeld, maar tegenwoordig werd ontwikkelingssamenwerking aangegaan vanuit solidariteit, verlicht eigenbelang en het streven naar menselijk welzijn wereldwijd. Daarnaast zouden veiligheidsbeleid, milieubeleid en anti-immigratiebeleid volgens hen als subdoelstellingen gedefinieerd mogen worden, maar nooit met de hoofddoelstelling verward moeten worden.²⁴⁰ Volgens Karst Veling van het Gereformeerd Politiek Verbond (GPV) wekte Bolkestein met zijn artikel ten onrechte de indruk dat Nederland zou moeten kiezen tussen nationaal eigenbelang en idealisme. Hij wees erop dat Nederland juist vanwege haar sterke verbondenheid met het buitenland moest handelen vanuit een combinatie van die doelen.²⁴¹

Egbert Schuurman van het Reformatorische Politieke Federatie (RPF) wees op scheefgroei in de Nederlandse cultuurontwikkeling, waarin er steeds meer ruimte kwam voor pragmatische liberalen als Bolkestein. Een fundamenteel debat over de problemen van de Nederlandse cultuur zou volgens Schuurman bijdragen aan een klimaat waarin versterking van ontwikkelingssamenwerking weer bespreekbaar zou worden, in plaats van de toenemende nadruk op bezuinigingen. Herman Redemeijer (PvdA) benadrukte dat zijn fractie het fundamenteel oneens was met de in *de Volkskrant* naar voren gebrachte analyse van de hand van Bolkestein. Vanwege de specifieke situatie van verschillende ontwikkelingslanden was het volgens Redemeijer onmogelijk een overkoepelend oordeel over de effectiviteit van ontwikkelingssamenwerking te geven. Net als Schuurman maakte hij zich zorgen over het effect van Bolkesteins kritiek op het draagvlak voor ontwikkelingssamenwerking. 'De positie die de heer Bolkestein kiest, dreigt het politieke draagvlak voor ontwikkelingssamenwerking aan te tasten en in het verlengde daarvan het publieke draagvlak,' stelde hij. Hij wees er bovendien op dat het onlogisch was dat Bolkestein geen consequenties verbond aan zijn kritiek, afschaffen was na zulke stevige aanmerkingen logischer geweest. De afgevaardigde van de VVD, Pol de Beer, richtte zich als enige eenzijdig op de economische doelstellingen en effectiviteit van het ontwikkelingsbeleid met de constatering dat een slagingspercentage van 30% van de projecten voor de VVD niet acceptabel was.²⁴²

In een debat over de herijking van het buitenlands beleid aan het einde van het jaar werd weer duidelijk afstand genomen van Bolkesteins visie op nationaal belang. Jaap de Hoop-Scheffer (CDA) hield een pleidooi voor naakte solidariteit als motief voor internationale samenwerking. Leen van Dijk (RPF) vond dat solidariteit onder invloed van Bolkestein en de VVD veel te veel op de achtergrond was geraakt. 'Het is te betreuren dat naakte solidariteit voor de VVD en in navolging daarvan kennelijk ook voor het kabinet als preutsheid achter ons wordt gelaten,' stelde hij.²⁴³

Uit discussies in de Tweede Kamer en brieven van de minister aan de Kamer in de drie maanden na het verschijnen van het opinieartikel sprak een heel andere visie op de

²⁴⁰ *Handelingen Eerste Kamer (HEK)* 18-638, EK 18, Het wetsvoorstel Vaststelling van de begroting van de uitgaven en ontvangsten van het ministerie van Buitenlandse Zaken (V), 14-2-1995.

²⁴¹ *HEK*, 22-872, EK 22, Buitenlandse Zaken (V), 14-3-1995.

²⁴² *HEK*, 18-638, EK 18, 14-2-1995.

²⁴³ *Handelingen Tweede Kamer (HTK)* 24 337, nr. 13, Herijking van het buitenlands beleid, verslag van een nota-overleg, 7-12-1995.

motieven voor en doelstellingen van ontwikkelingssamenwerking dan die van Bolkestein. Het motief verlicht eigenbelang en het ideaal van wederkerige, gelijkwaardige relaties met partnerlanden stonden centraal. Ter voorbereiding van de Sociale Top, die in maart in Kopenhagen plaatsvond werd in debatten bijvoorbeeld sterk de nadruk gelegd op wereldwijde solidariteit op het gebied van gemeenschappelijke sociale uitdagingen. Guikje Roethof (D66) wees op het feit dat het voortbestaan van extreme armoede en gebrek aan sociale voorzieningen een schending van de mensenrechten was waar Nederland zich actief tegen zou moeten verzetten.²⁴⁴ In een brief aan de Kamer over de voortgang van eerder afgesloten duurzame ontwikkelingsverdragen, werd de nadruk gelegd op het eigenbelang van Nederland op het gebied van duurzaamheid en de wederkerigheid van de ontwikkelingsrelatie.²⁴⁵

3.4.3 Conclusie

Uit de discussie rond Bolkestein kunnen we concluderen dat er in het publieke en politieke debat nog nauwelijks sprake was van negatieve ideeën over ontwikkelingssamenwerking. De dagbladen legden de nadruk op de politieke tegenstanders van Bolkestein, die de belangrijke taak van Nederland op het gebied van ontwikkelingssamenwerking naar voren brachten. Ontwikkelingshulp werd *geframed* als een belangrijke Nederlandse waarde en de mening van Bolkestein werd verworpen vanwege zijn kortzichtigheid en enge definitie van eigenbelang.

Het geven van ontwikkelingshulp werd verdedigd op basis van argumenten voor internationale solidariteit, maar vooral voor eigenbelang, mits het breder gedefinieerd werd dan Bolkestein deed. De experts bekritiseerden vooral de gegeneraliseerde aard van Bolkesteins betoog en zetten vraagtekens bij de juistheid van zijn argumenten

De toon van het debat was ruzieachtig en de nadruk in de berichtgeving lag op conflict. De typering van Bolkestein als 'kortzichtig' en 'benepen' werd in de berichtgeving van elkaar overgenomen. Bolkestein werd zelfs vergeleken met de ultrarechtse Dewinter. Die afkeuring was niet vreemd, er kwamen bijna alleen mensen aan het woord van wie de visie bij voorbaat gekleurd was door hun positie in de ontwikkelingssector of hun politieke achtergrond. Er was dus allerm minst sprake van een evenwichtige verdeling van experts. Politici en wetenschappers die ontwikkelingssamenwerking verdedigden kregen zeer veel ruimte.

Het debat werd aangezwengeld door *de Volkskrant*, waar het opiniestuk van Bolkestein in verscheen. *De Volkskrant* bleef olie op het vuur gooien door een debat tussen de politieke tegenstanders Pronk en Bolkestein te organiseren. Artikelen uit *de Volkskrant* waren gedurende de hele discussie ver in de meerderheid. Het inhoudelijke debat leefde voornamelijk in de kwaliteitskranten. Bovendien werd in *de Volkskrant* niet alleen in de opiniebijdragen positief geschreven over de voortzetting van ontwikkelingssamenwerking,

²⁴⁴ HTK, 1995-1996, 52-3300, nr. 52, 23-2-1995, Het verslag van een algemeen overleg over de Wereldbevolkingsconferentie.

²⁴⁵ Brief inzake duurzame ontwikkelingsverdragen, 28-3-1995.

maar was ook de berichtgeving kritisch tegenover het verhaal van Bolkestein. Het linkse karakter van *de Volkskrant* schemerde dan ook door in de discussie. *Algemeen Dagblad* en *De Telegraaf* weidden slechts een paar artikelen aan de discussie. *De Telegraaf* richtte zich daarbij vooral op controversiële incidenten, zoals de ruzie over de vergelijking met Dewinter. Uit zowel de berichtgeving als de opiniebijdragen van *De Telegraaf* kwam overigens naar voren dat *De Telegraaf* als enige krant de mening van Bolkestein in grote lijnen onderschreef. De hoeveelheid artikelen in *Algemeen Dagblad* en *De Telegraaf* was echter zo klein dat niet gesproken kan worden van een breed gedragen nationale discussie in de geschreven media.

De discussie kreeg zoveel aandacht in zowel het mediadebat als het politieke debat omdat Bolkestein dwars tegen het heersende opinieklimaat inging. Politici zagen ontwikkelingssamenwerking nog steeds als een belangrijk onderdeel van de Nederlandse identiteit. Zowel de linkse als de christelijke parlementariërs maakten zich boos over de smalle definitie van de motieven voor ontwikkelingssamenwerking van Bolkestein. Hetzelfde beeld komt naar voren uit de mediadiscussie. Niemand was bereid om serieus op de kritiek van Bolkestein in te gaan. Er heerste een sfeer van verbijstering, de nationalistische koers die Bolkestein schetste werd door zowel wetenschappers als politici gezien als stap in de verkeerde richting. Zijn nieuwe definitie van eigenbelang werd niet begrepen en afgedaan als kortzichtig. Bolkestein legde met zijn kritiek de eerste basis voor een nieuw *frame*, waarin de nadruk in de discussie over ontwikkelingssamenwerking steeds meer kwam te liggen op de meetbare effecten van het beleid. Hij was bovendien de eerste die de effectiviteit van ontwikkelingssamenwerking eenzijdig afmat aan de mate van economische groei in ontwikkelingslanden.

3.5 Pieter Marres

Pieter Marres werkte als diplomaat in verschillende Afrikaanse landen, waaronder Ethiopië. In 2001 was hij speciaal ambassadeur voor bevordering van de vrede tussen Ethiopië en Eritrea voor de UNMEE missie, die onder andere door Nederland werd gefinancierd.

Op 10 mei 2001 publiceerde Marres een opinieartikel in *de Volkskrant* waarin hij pleitte voor afschaffing van ontwikkelingssamenwerking. 'Het afschaffen van hulp geeft mensen hun waardigheid terug', schreef hij, 'dan pas is het dekolonisatieproces afgerond.' Volgens Marres waren ontwikkelingslanden teveel bezig met het rapporteren aan verschillende donoren, waardoor geen intellectuele capaciteit meer overbleef om aan daadwerkelijke ontwikkeling te werken. De capaciteiten van ontwikkelingslanden werden structureel onderschat, schreef hij:

'Hoe is het mogelijk dat Oeganda ver over zijn landgrens heen mijnen exploiteert in de Democratische Republiek Kongo; hoe kan het dat Ethiopië tijdens de oorlog met Eritrea in staat was om in afgelegen gebieden te zorgen dat er diesel voor tanks

aanwezig was en eten voor soldaten, in dorpen waar geen tbc-medicijn of schoolboek te bekennen viel? Men kan het, als er maar een politieke wil is.'

Hoewel Marres erkende dat het stoppen van ontwikkelingssamenwerking in zou gaan tegen onze gevoelens, stelde hij dat dit niet genoeg reden was om door te gaan met het geven van ontwikkelingshulp.²⁴⁶ Met het artikel wilde Marres een inhoudelijke discussie op gang brengen en het gesprek over de effectiviteit van ontwikkelingssamenwerking uit de taboesfeer halen. Het artikel zorgde voor veel ophef, vanwege Marres' positie als diplomaat.

3.5.1 Analyse mediadebat

Tussen de verschijning van het artikel op 10 mei en het einde van de discussie op 23 mei verschenen er 22 artikelen, waarvan zeven opinieartikelen. 23 mei werd gekozen als einddatum omdat de kranten tot die datum aandacht besteedden aan de controversiële mening van Marres.²⁴⁷ Het evenwicht tussen de schrijvers van de opinieartikelen was goed verdeeld: Van de artikelen waren er twee voor de stelling van Marres, drie tegen en twee namen een neutrale positie in.

Berichtgeving

De dag na verschijning van het opinieartikel kwamen alle vijf grote kranten met een bericht over het stuk en de politieke reacties erop. Daarin stond de vraag centraal of Marres als ambassadeur de vrijheid had om zich zo negatief uit te spreken over het beleid van het ministerie van Buitenlandse Zaken. 'Dit is bizar, niet normaal. Dit stuk haalt het hele ontwikkelingsbeleid van de minister onderuit', reageerde Kamerlid Verburg (CDA) in *Algemeen Dagblad*.²⁴⁸

De voorstanders van ontwikkelingssamenwerking gaven vooral morele argumenten voor voortzetting van de hulp. Minister Herfkens wees op de verantwoordelijkheid van rijke landen om hulp te geven aan doodarme landen.²⁴⁹ Ook de grote medefinancieringsorganisaties deden een beroep op het verantwoordelijkheidsgevoel en overdreven de rol die Nederland daarbij zou kunnen spelen schromelijk: 'Afschaffen van ontwikkelingshulp betekent dat de armsten in de wereld aan hun lot worden overgelaten, kinderen geen onderwijs krijgen en zelfs sterven aan ondervoeding,' waarschuwden zij.²⁵⁰ Volgens Jan Breman leefde Nederland nog steeds in de veronderstelling dat rijke landen

²⁴⁶ P. Marres, 'Schaf ontwikkelingshulp af', *de Volkskrant*, 10-5-2001.

²⁴⁷ Daarbij moet wel de aantekening gemaakt worden dat de discussie zo belangrijk werd omdat uitspraken van Marres leidden tot een debat over de vrijheid en bevoegdheden van ambtenaren van Buitenlandse Zaken.

²⁴⁸ 'Stop hulp aan de derde wereld; Ambassadeur: Landen moeten zelf orde op zaken stellen', *Algemeen Dagblad*, 11-5-2001.

²⁴⁹ 'Herfkens staakt hulp aan te rijk Costa Rica', *Trouw*, 12-5-2001.

²⁵⁰ 'Ambassadeur wil ontwikkelingshulp liever afschaffen', *Trouw*, 11-5-2001.

meer recht op rijkdom zouden hebben dan arme. Hij maakte zich boos over deze legitimatie van de ongelijkheid. Dat was in zijn ogen een voortzetting van het koloniale denken, met de eenzijdige bepaling van de normen voor goed bestuur.²⁵¹

Daarnaast noemde Breman op onderbouwde wijze de tekortkomingen in het betoog van Marres. 'Ik vind dat Marres een serieus te nemen probleem op een niet serieus te nemen manier aan de orde stelt', zei hij. Hij wees op Marres' overspannen verwachtingen van de vrije markt, die volgens Breman altijd gekenmerkt werd door structurele ongelijkheid.²⁵² Ook minister Herfkens trok de feitelijke juistheid van de beweringen van Marres in twijfel. In Afrika zou er niet zoveel verborgen geld in omloop zijn als Marres beweerde, dat gold alleen voor zijn voorbeeldlanden Ethiopië en Eritrea.²⁵³

Hoewel niemand het eens was met de stelling was de toon van het debat gematigd en zakelijk. De kritiek stemt tot nadenken en is belangrijk voor de sector maar te ongenueanceerd, was de algemene reactie. De politici noemden de kritiek vooral onverstandig en spraken van 'een losse flodder'.²⁵⁴ Volgens *De Telegraaf* was minister Herfkens zwaar gepikeerd,²⁵⁵ maar de andere kranten benadrukten juist haar open en meegaande reactie: 'Ik zou Marres bijna van plagiaat kunnen beschuldigen, want deze analyse heb ik zelf twee jaar geleden ook gegeven, maar dan kleurrijker,' reageerde zij.²⁵⁶ In *Trouw* lag de nadruk wel sterk op afwijzing, in het artikel werden de politieke reacties getypeerd als 'ontsteld' en 'geërgerd'. De woordvoerders van de grote medefinancieringsorganisaties noemden het verhaal van Marres 'ongelooflijk, een grote denkfout en een verkeerd middel.'²⁵⁷

De Volkskrant stookte het debat op door Marres nogmaals aan het woord te laten. In een reactie op de afkeuring in de politiek en onder ontwikkelingsorganisaties stelde de ambassadeur dat een substantiële stroming binnen Buitenlandse Zaken het met hem eens was dat ontwikkelingshulp beter kon worden afgeschaft. Ook van ontwikkelingslanden zelf kreeg Marres naar eigen zeggen veel bemoedigende reacties. De mensen die zijn mening afkeurden beschuldigde hij van institutioneel eigenbelang.²⁵⁸ Buitenlandse Zaken ontkende het bestaan van een kritische stroming, maar met het artikel kwam er een nieuwe vraag in het debat: Hoe breed leeft het idee dat ontwikkelingshulp afgeschaft moet worden?

Reacties kwamen van uiteenlopende mensen uit de ontwikkelingssector, wetenschappers en een student. Naar verhouding kwamen er veel mensen uit de ontwikkelingssector aan het woord, die met voorbeelden van het werk van hun organisaties wilden bewijzen dat hulp wel werkt.²⁵⁹ *De Volkskrant* voerde tegen het einde van het debat Prins Claus op, die op dat moment inspecteur-generaal voor ontwikkelingssamenwerking

²⁵¹ W. de Bruin, 'Het probleem is onze rijkdom', *de Volkskrant*, 9-6-2001.

²⁵² Ibidem.

²⁵³ 'Herfkens niet eens met Marres over stoppen hulp', *de Volkskrant*, 12-5-2001.

²⁵⁴ 'Stop hulp aan de derde wereld; Ambassadeur: Landen moeten zelf orde op zaken stellen', *Algemeen Dagblad*, 11-5-2001.

²⁵⁵ S. Paradijs, 'Hulp Eritrea en Ethiopië hervat – Ambassadeur bepleit afschaffing steun', *De Telegraaf*, 11-5-2001.

²⁵⁶ 'Herfkens staakt hulp aan te rijk Costa Rica', *Trouw*, 12-5-2001.

²⁵⁷ 'Ambassadeur wil ontwikkelingshulp liever afschaffen', *Trouw*, 11-5-2001.

²⁵⁸ F. Poorthuis, 'Marres: Afschaffen hulp leeft ook elders', *de Volkskrant*, 11-5-2001.

²⁵⁹ I. van Heusden, 'Hulp?', *de Volkskrant*, 14-5-2001.

was. Hij verdedigde de voortzetting van ontwikkelingssamenwerking vanuit zijn morele overtuiging dat het Westen zich niet kon afwenden van de ontwikkelingsproblematiek.²⁶⁰

Opinieartikelen

In de opinieartikelen begonnen de auteurs bijna zonder uitzondering met de uitspraak dat Marres een punt had. Iedereen gaf toe dat er in het verleden veel fouten waren gemaakt en dat de hulp zou moeten veranderen, maar kwam op basis van die wetenschap tot een andere conclusie dan Marres. Verschillende auteurs vonden het artikel van Marres veel te kort door de bocht. 'Het is tekenend voor het gebrek aan strategisch denken bij Buitenlandse Zaken dat een hoge functionaris als Marres dan maar één oplossing te bieden heeft: stop de hulp,' schreef Hoebink. Volgens hem was de agressieve manier van debatteren bovendien weinig productief: 'Marres' pleidooi (...) zal nergens anders toe bijdragen dan tot een verhoging van de scepsis en afbrokkeling van het draagvlak in Nederland.' Hoebink erkende de negatieve neveneffecten van hulp, zoals corruptie, hulpverslaving en paternalistisch gedrag van donorlanden, maar stelde dat het logischer was om die neveneffecten aan te pakken, dan de hulp stop te zetten. Daarnaast wees hij op de internationale verplichtingen van Nederland, waardoor de hoogte van ontwikkelingssamenwerking niet zomaar afgeschaft, of zelfs verlaagd zou kunnen worden.²⁶¹

Onder de voorstanders van ontwikkelingshulp was er geen sprake van emotionele, verontwaardigde reacties. Tegenstanders van ontwikkelingssamenwerking waren echter niet altijd genuanceerd en sloegen een aanvallende, sarcastische toon aan:

'Dankzij de Nederlandse voorspoed van de afgelopen jaren heeft minister Herfkens van Ontwikkelingssamenwerking miljarden extra. Omdat haar departement het niet alleen kan verstouwen, delegeert ze aan hulporganisaties als Novib, Hivos, Foster Parents. Die financieren campagnes om hoog op te geven van hun ontwikkelingswerk. Zo komt er 'draagvlak' tegen sceptici als Marres. Heus, elke gulden komt goed terecht.'²⁶²

De meeste voorstanders van ontwikkelingssamenwerking namen de analyse en aanbeveling van Marres serieus. Het paternalisme van donorlanden en de dubbele agenda's van de ontvangende regeringen werden aangemerkt als steekhoudende argumenten in zijn betoog. 'STOP met ontwikkelingshulp! Ontwikkelingshulp is vernederend en contraproductief,' reageerden Europarlementariër Dorette Corbey en Hans Taselaar (directeur Inzet, organisatie voor Noord-Zuid campagnes) met veel bombarie. Volgens hen was ontwikkelingshulp een uiting van de scheefgroei in de wereld. Stopzetting zou zowel

²⁶⁰ 'Claus tegen stopzetten ontwikkelingshulp', *de Volkskrant*, 19-5-2001.

²⁶¹ P. Hoebink, 'De paradox van succesvolle ontwikkelingshulp; Gevaren van hulp zijn corruptie en paternalisme', *de Volkskrant*, 12-5-2001.

²⁶² 'Hulpcirkel', *NRC Handelsblad*, 19-5-2001.

aansluiten bij het rechtse ideaal van eigen verantwoordelijkheid als de linkse wens om voortdurende onrechtvaardigheid uit te bannen.²⁶³ Maar toen het puntje bij paaltje kwam wilden Corbey en Taselaar alleen afschaffing nadat er veranderingen in de internationale structuur plaatsgevonden hadden. Daarmee doelden zij op schuldsanering, eerlijke toegang tot internationale markten voor ontwikkelingslanden en een einde aan de dumping van gesubsidieerde landbouwproducten uit de Europese Unie. Daarnaast wilden ze internationale fondsen voor basisbehoeften als onderwijs en gezondheidszorg.²⁶⁴ Een structurele verandering durfden zij dus nog niet aan.

Over het alternatief waren de opiniemakers het eens: Geen hulp maar handel.²⁶⁵ 'De enige uitweg voor Afrika uit de armoede is de WTO, 's werelds meest gehate internationale organisatie', schreef *Volkskrant* journalist Ferry Haan bijvoorbeeld, 'Handel is namelijk het alternatief voor hulp, nu steeds duidelijker wordt dat de hulp helemaal niet helpt.'²⁶⁶

Doorman, consultant in de ontwikkelingssector, durfde met zijn pleidooi voor strenger toezicht op regeringen van ontvangende landen tegen de heersende mening in te gaan. Strikte controle vanuit donorlanden werd over het algemeen gezien als paternalisme.²⁶⁷ De in Zambia werkzame gynaecoloog Wim Vlaanderen ontkrachtte Marres' idee dat regeringen de taak van donoren over zouden nemen op het moment dat hulp zou stoppen. 'Als er minder geld binnenkomt worden er niet minder wapens of dure auto's gekocht, wel minder medicijnen en leermiddelen', meende hij. Ook Vlaanderen verdedigde paternalisme in het geval van slecht bestuur. Als voorbeeld noemde hij de door donoren afgedwongen privatisering van de kopermijnen in Zambia. De noodlijdende mijnen bloeiden na de privatisering weer op en bezorgden het land flinke economische groei. Hij riep op om humaniteit en solidariteit vast te houden, maar meer realistische verwachtingen te hebben van wat er met ontwikkelingshulp bereikt kon worden.²⁶⁸

Ook het opiniedebat werd dus nog steeds gedomineerd door voorstanders van ontwikkelingssamenwerking, die voornamelijk afkomstig waren uit de ontwikkelingssector. Alleen Hoebink en Haan waren vanuit hun functie als wetenschapper en journalist niet direct verbonden met de praktijk van ontwikkelingssamenwerking.

3.5.2 Het politieke debat

Zoals uit de discussie in de media bleek werd het ministerie van Buitenlandse Zaken ernstig in verlegenheid gebracht door de uitspraken van ambassadeur Marres. Hoewel zowel Marres

²⁶³ D. Corbey en H. Taselaar, 'Stopzetten hulp moet in EU op politieke agenda', *de Volkskrant*, 15-5-2001.

²⁶⁴ Ibidem

²⁶⁵ F. Haan, 'Handel in plaats van hulp', *de Volkskrant*, 19-5-2001.

²⁶⁶ Ibidem.

²⁶⁷ F. Doorman, 'Hulp, maar niet voor de rijken', *de Volkskrant*, 17-5-2001.

²⁶⁸ W. Vlaanderen, 'Ontwikkelingshulp is een kwestie van humaniteit en solidariteit', *de Volkskrant*, 23-5-2001.

als minister Herfkens benadrukten dat het stuk op persoonlijke titel geschreven was leidde de diplomatieke functie van Marres toch tot verwarring over het beleid van Buitenlandse Zaken. Gerda Verburg (CDA) en Farah Karimi (GroenLinks) stelden Kamervragen over de positie van Marres en de opstelling van het ministerie van Buitenlandse Zaken. Verburg vroeg zich af in hoeverre de toenemende vrijheid van ambassadeurs om hun mening op persoonlijke titel naar buiten te brengen de beeldvorming van het internationale beleid van Nederland zou schaden. Zij wilde weten of de minister maatregelen ging treffen. Daarnaast vroeg zij de minister om het artikel te beoordelen en constateerde zij dat Herfkens er blijkbaar niet in geslaagd was om haar ambassadeur te overtuigen van de nieuwe koers in het Nederlandse ontwikkelingsbeleid, gericht op meer verantwoordelijkheid voor ontwikkelingslanden zelf.²⁶⁹ Karimi stelde Marres' analytische vermogen en inzicht in ontwikkelingsvraagstukken ter discussie en vroeg of zijn uitingen schadelijk konden zijn voor de opbouw van de ontwikkelingsrelatie met Ethiopië en Eritrea. Daarnaast vroegen zowel Verburg als Karimi zich af of de minister op de hoogte was van Marres' opvattingen over ontwikkelingssamenwerking bij diens aanstelling als ambassadeur.²⁷⁰ Herfkens gaf in de beantwoording aan geen maatregelen te nemen, uitlatingen op persoonlijke titel stonden het werk van Marres volgens de minister niet in de weg. De analyse van Marres over de donorpraktijk deelde zij, ze benadrukte de noodzaak van harmonisatie van de eisen van verschillende donoren.²⁷¹ Met deze Kamervragen was voor Buitenlandse Zaken de kous af. Het ministerie was aanvankelijk van plan om een officiële reactie te publiceren op een opiniepagina van één van de grote kranten, maar zag daar vanwege de gestelde Kamervragen vanaf.²⁷²

In een debat op 15 mei bekritiseerde Verburg de open reactie die minister Herfkens in de media had gegeven:

'Toen de minister voor Ontwikkelingssamenwerking, mevrouw Herfkens, in augustus 1998 aantrad had zij één hoofddoel: aantonen dat ontwikkelingshulp helpt. Inmiddels zijn wij bijna drie jaar verder. Een ambassadeur heeft via een stuk in *de Volkskrant* laten weten dat hulp niet helpt. Wie schetst onze verbazing toen wij vervolgens de reactie van de minister hoorden, inhoudende dat zij het volstrekt met deze ambassadeur eens is.'²⁷³

Zij kreeg geen bijval in haar verontwaardiging, daarbij speelde het feit dat zij de reactie van Herfkens uit zijn verband rukte mogelijk een rol.

²⁶⁹ Vragen gesteld door de leden der Kamer, met daarop door de regering gegeven antwoorden 1218, ingediend op 14-5-2001.

²⁷⁰ Vragen gesteld door de leden der Kamer, met daarop door de regering gegeven antwoorden 1223, ingediend op 15-5-2001.

²⁷¹ Vragen gesteld door de leden der Kamer, 14-5-2001.

²⁷² 'Marres: Afschaffen hulp leeft ook elders', *de Volkskrant*, 11-5-2001.

²⁷³ *HTK*, 74-4877, TK 74, Regeling van werkzaamheden, 15-5-2001.

Een opvallende gebeurtenis was het besluit om de ontwikkelingshulp aan Ethiopië en Eritrea te hervatten, precies op de dag dat het artikel van Marres in de krant verscheen. Minister Herfkens en minister van Defensie Frank de Grave gaven op 10 mei in een brief aan de Tweede Kamer te kennen dat de project-gerelateerde hulp aan Ethiopië en Eritrea werd hervat omdat er sprake was van een stevige verankering van het vredesproces. Met de hervatting van de hulp wilden de ministers een positief signaal afgeven aan de regeringen van de beide landen.²⁷⁴ *De Telegraaf* constateerde deze hervatting als enige krant en benadrukte het verschil tussen de uitlatingen van Marres en daadwerkelijke veranderingen in het beleid. De minister voor ontwikkelingssamenwerking trekt zich niks aan van kritiek, was de achterliggende boodschap.²⁷⁵

De inhoudelijke kritiek van Marres werd verder niet meer besproken en zeker niet overgenomen in het politieke debat. In plaats daarvan werd de minister juist herhaaldelijk opgeroepen om andere OESO landen onder druk te zetten om hun ontwikkelingsbudget volgens afspraak op te hogen naar 0,7 procent. Naast de hervatting van de hulp aan Ethiopië en Eritrea werd ook in verband met het politiek nog erg instabiele Rwanda gesproken over hervatting van ontwikkelingshulp als positief politiek signaal. De minister was ervan overtuigd dat het land inmiddels aan de eerder opgestelde criteria voor goed bestuur voldeed, hoewel daar door de Kamer veel vraagtekens bij werden gezet. Toch wilden ook de Kamerleden die twijfelden of Rwanda daadwerkelijk aan de criteria voldeed vooral een bemoedigend gebaar maken.²⁷⁶ De verantwoordelijkheid voor de besteding van de Nederlandse ontwikkelingshulp in de vorm van sectorsteun werd uitdrukkelijk bij de partnerlanden zelf gelegd.²⁷⁷ Het vertrouwen van de minister in de politieke wil van ontwikkelingslanden stond dus haaks op de opvattingen van Marres.

3.5.3 Conclusie

Het debat was gematigd, bijna alle experts gaven aan dat de kritiek van Marres belangrijk was om over na te denken. Hoewel de eerste politieke reacties fel waren en er stevige bewoordingen werden gebruikt, werd het debat daarna niet meer gevoerd via kreten en onliners. De media reageerden neutraal en inhoudelijk op de kritiek van Marres. De experts, die voor het overgrote deel afkomstig waren uit de ontwikkelingssector, namen de kritiek serieus en waren bereid om erop in te gaan. Het artikel van Corbey en Taselaar leek zelfs te willen prikkelen met een boude stelling waar de auteurs eigenlijk helemaal niet achter stonden.

²⁷⁴ De Hoorn van Afrika, brief van de ministers van Buitenlandse Zaken A.I en van Defensie, 10-5-2001.

²⁷⁵ S. Paradijs, 'Hulp Eritrea en Ethiopië hervat – Ambassadeur bepleit afschaffing steun', *De Telegraaf*, 11-5-2001.

²⁷⁶ *HTK*, 2001-2002, 91-5685, TK 91, Debat Afrikabeleid, 26-6-2001.

²⁷⁷ Brief aan de Tweede Kamer inzake coördinatie van middelen voor ontwikkelingssamenwerking, 14-6-2001.

Het bleef echter bij een gedachtewisseling in theorie, de stap naar consequenties in de praktijk wilde niemand, behalve Marres zelf maken. In de kranten werd zijn standpunt *geframed* als interessant en prikkelend, maar veel te radicaal. In verschillende artikelen werd gewezen op de nuance: Marres kaartte een belangrijk probleem aan, maar de hulp dan maar afschaffen was een stap te ver. De ambassadeur werd beschreven als onverstandig en ongenueanceerd, maar zijn autoriteit op het gebied van ontwikkelingssamenwerking werd wel erkend vanwege zijn jarenlange ervaring als diplomaat in ontwikkelingslanden.

Ontwikkelingssamenwerking werd zowel in het mediadebat als in het politieke debat *geframed* als internationale verantwoordelijkheid en morele plicht. Voorstanders redeneerden vanuit drijfveren als solidariteit, humaniteit en recht op gelijke kansen. Het opinieklimaat was nog steeds zeer pro ontwikkelingssamenwerking. De kritiek op het geven van hulp werd echter niet meer begroet met verbijstering, onbegrip of verontwaardiging, zoals in 1995. Toch was de kritiek van Marres zeker niet minder hard dan die van Bolkestein, de consequenties die hij eraan verbond waren zelf vele malen ingrijpender. Daaruit kunnen we voorzichtig concluderen dat er meer openheid ontstond tegenover kritiek op ontwikkelingssamenwerking. Maar het feit dat de vorm van de discussie zo anders was had daar ongetwijfeld ook een grote invloed op. De standpunten van Bolkestein gingen bijvoorbeeld veel concreter over een nieuwe koers voor Nederland, terwijl Marres zich richtte op het beleid van Afrikaanse regeringen. Daarmee stond het debat verder af van de dagelijkse leefwereld van Nederlanders.

Het debat was bovendien veel minder gepolitiseerd dan het debat rond Bolkestein, de inhoudelijke argumenten van Marres kwamen zelfs helemaal niet aan de orde in het politieke debat. De verontwaardiging van Kamerleden richtte zich vooral op de manier waarop Marres de geloofwaardigheid van het ministerie van Buitenlandse Zaken ondermijnde.

Echt breed leefde het debat overigens ook nu niet in de media, de discussie werd weer voor het grootste deel gevoerd in *de Volkskrant* en *NRC Handelsblad* en in mindere mate in *Trouw*. Wederom plaatste *Algemeen Dagblad* maar twee artikelen over de discussie en in *De Telegraaf* verscheen slechts één kort nieuwsartikel.

3.6 Ayaan Hirsi Ali

Tijdens het begrotingsdebat op 17 november 2003 drukte de nieuwe woordvoerder ontwikkelingssamenwerking voor de VVD, Ayaan Hirsi Ali meteen een duidelijke stempel op de politieke discussie, met de stelling dat hulp niet helpt en nooit geholpen heeft. Het gebrek aan economische vooruitgang in Sub Sahara Afrika was volgens haar het bewijs dat de Nederlandse ontwikkelingshulp tot dan toe geen enkel effect had gehad. Zij stelde dat ontwikkelingssamenwerking vaak leek op het geven van een uitkering aan een aan drank verslaafde vader met vijf kinderen: De kans dat het geld bij de kinderen terecht komt was volgens Hirsi Ali minimaal. Hoewel ze haar vertrouwen in het Nederlandse ontwikkelingsbeleid volledig leek op te zeggen, wilde ze niet bezuinigen op het budget vanwege de morele verantwoordelijkheid van Nederland. In haar betoog noemde zij een beperkt aantal bronnen waarop ze haar conclusies baseerde, waaronder een boek van Roel van der Veen, een topambtenaar op het ministerie van Buitenlandse Zaken.²⁷⁸

Hirsi Ali kreeg veel kritiek op haar oordeel, vooral Paul Hoebink noemde haar optreden ongenueanceerd en sneerde dat Hirsi Ali de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking blijkbaar zag als tovermiddel tegen alle kwalen. 'Wie een directe relatie denkt te kunnen leggen tussen de resultaten van ontwikkelingshulp en de situatie op een continent en in specifieke landen, maakt een uiterst kromme redenering', stelde hij. 'Veel preciezer analyses zijn nodig.' Hirsi Ali had volgens hem erg mager bewijs, haar betoog duidde op arrogantie en onwetendheid.²⁷⁹

Op 27 november reageerde Hirsi Ali samen met partijgenoot Hans Labohm op die kritiek in een opinieartikel in *de Volkskrant*. Daarin weerlegde ze de beschuldigingen dat ze generaliserend en onwetend zou zijn en benadrukte ze de overeenkomsten met Hoebink. De VVD zag ontwikkelingssamenwerking juist niet als tovermiddel, schreef ze. Met haar kritiek wilde ze dat onrealistische beeld bestrijden, dat in haar ogen ten onrechte was geschapen om draagvlak onder de Nederlandse belastingbetaler te bevorderen. Ze stelde dat de discussie uit de taboesfeer gehaald moest worden, alleen door serieus over verbetering te praten zou het draagvlak voor ontwikkelingssamenwerking volgens haar niet verder afkalven. Daarbij verwees ze naar een peiling op de site van *de Volkskrant*, waaruit zou blijken dat het draagvlak voor ontwikkelingshulp al flink was afgenomen.²⁸⁰ In de analyse van de opinieartikelen zal verder in worden gegaan op de toon en argumenten van Hoebink en Hirsi Ali.

Een maand na haar eerste optreden in de Kamer werd Hirsi Ali door minister van Ardenne op de vingers getikt omdat ze in de ogen van de minister ongenueanceerde en foutieve uitspraken had gedaan. *Trouw* schreef: 'De bewindsvrouw liet blijken de inbreng van Hirsi Ali niet erg serieus te nemen. 'Laten er hier en daar een paar uitglidders zijn. Het is

²⁷⁸ R.J. van der Veen, *Afrika, van de Koude Oorlog tot de 21^e eeuw* (Amsterdam, 2002).

²⁷⁹ P. Hoebink, 'Hirsi Ali gelooft in toveren', *de Volkskrant*, 22-11-2003.

²⁸⁰ A. Hirsi Ali en H. Labohm, 'Taboes maken hulp niet effectiever', *de Volkskrant*, 27-11-2003.

allemaal niet altijd even goed onderbouwd.”²⁸¹ Van Ardenne wees haar bovendien op het niet representatieve karakter van de peiling op *de Volkskrantsite*. Coalitiegenoten eisten tevergeefs dat Hirsi Ali haar kritiek terug zou nemen, oppositiepartijen daagden haar uit om consequenties aan haar kritiek te verbinden.

3.6.1 Analyse mediadebat

Vanaf het eerste optreden van Hirsi Ali op 17 november tot 20 december, drie dagen na de berisping van Van Ardenne, verschenen er 29 artikelen in de grote kranten. Daaronder waren acht opinieartikelen. Daarnaast waren er nog drie artikelen waarin verschillende meningen op een rij werden gezet. In twee artikelen ging het om meningen van experts, in het derde artikel werd een deel van de heftige online discussie op de site van *de Volkskrant* weergegeven. Er was één ingezonden brief. Van de opinieartikelen was het merendeel zeer negatief over de uitlatingen van Hirsi Ali, slechts één auteur was het met haar eens en twee artikelen waren neutraal.

Berichtgeving

Alle kranten behalve *Trouw* besteedden op 18 november aandacht aan de aanval van Hirsi Ali op ontwikkelingssamenwerking tijdens het begrotingsdebat de dag daarvoor. De berichtgeving concentreerde zich zo op ongenueanceerde, verrassende uitspraken, dat de inhoud van de uitspraken van Hirsi Ali en het begrotingsdebat werden overschaduwd. Alleen *NRC Handelsblad* gaf een uitgebreid neutraal verslag van de Kamerdiscussie.²⁸²

Inhoudelijke argumenten voor voortzetting van ontwikkelingssamenwerking kwamen in de berichtgeving over het politieke debat dan ook nauwelijks naar voren. De kranten legden in de berichtgeving de nadruk op de geruststelling van de Kamerleden over het gelijk blijven van het ontwikkelingsbudget. D66 Kamerlid Bert Bakker stelde bijvoorbeeld: ‘Uw wereldbeeld interesseert me niet, als u die 0,8 procent maar blijft steunen.’²⁸³ De strekking van het betoog van minister Van Ardenne werd zelfs in het meer inhoudelijke verhaal van *NRC Handelsblad* niet besproken. Volgens het stuk verdedigde ze het succes van ontwikkelingssamenwerking door ‘iets’ te zeggen over India en Guatemala, maar omdat de journalist het blijkbaar niet noemenswaardig genoeg vond om dit ‘iets’ nader te beschrijven, zal de lezer geneigd zijn geweest de conclusie te trekken dat het weinig voorstelde.²⁸⁴

²⁸¹ ‘Ruzie en verwarring in de Kamer; Hirsi Ali uit harde kritiek op beleid; Van Ardenne en haar ambtenaren’ *Trouw*, 18-12-2003.

²⁸² F. van Straaten, ‘VVD steunt ‘ineffectieve hulp’ toch; Hirsi Ali: Ontwikkelingshulp heeft Afrika noch Suriname verder geholpen’, *NRC Handelsblad*, 18-11-2003.

²⁸³ *Ibidem*.

²⁸⁴ F. van Straaten, ‘Bot: Nederland geen solist in EU ; Nieuwe minister doorstaat vuurdoop in Kamer met glans’, *NRC Handelsblad*, 18-12-2003.

In een later stadium besteedden verschillende kranten wel aandacht aan de inhoudelijke argumenten voor en tegen ontwikkelingssamenwerking in korte interviews met deskundigen. Voorstanders van ontwikkelingssamenwerking stoorden zich vooral aan de ongenueerde toon en het pessimisme van Hirsi Ali. In het verleden waren er zeker projecten mislukt, stelden zij. Maar dat maakte het hele ontwikkelingsbeleid nog niet mislukt. Gerti Hesseling van het Afrika Studiecentrum Leiden en Oxfam Novib directeur Jan Bouke Wijbrandi noemden voorbeelden van positieve ontwikkelingen op het gebied van onderwijs, die zonder hulp niet gerealiseerd zouden zijn. Bertus Noppers, financieel directeur PUM (organisatie die gepensioneerde managers als vrijwilligers uitzendt naar ontwikkelingslanden) wees op het succes van zijn eigen organisatie. Het effect van hulp hangt vooral af van wat je zelf wil bereiken en met wie je samenwerkt, benadrukte hij daarnaast.²⁸⁵ De deskundigen wezen vooral op het belang van een realistisch beeld van de resultaten die met het Nederlandse ontwikkelingsbudget konden worden behaald.

Critici van ontwikkelingssamenwerking benadrukten het belang van een open discussie over de effectiviteit van het beleid. Ferdinand van Dam noemde de kritiek van Hirsi Ali in dat verband van een verfrissend geluid. Hij sprak zijn verbazing uit over de enorme verontwaardiging in de Kamer over haar uitspraken. 'Ze zegt niet dat de hulp moet stoppen, maar dat het saldo negatief is', nuanceerde hij. Ook Ate Wiekamp, projectontwikkelaar en lid van de Derde Kamer, benadrukte het belang van een open discussie. Volgens hem was het goed mogelijk dat hulp contraproductief werkt en foute regimes of dictators in het zadel houdt.²⁸⁶ Ook in een artikel over de discussie op het online forum van *de Volkskrant* werd de notoire onbetrouwbaarheid van lokale Afrikaanse bestuurders genoemd als reden voor het gebrek aan effectiviteit. Ontwikkelingssamenwerking werd daarnaast afgedaan als werkverschaffingsproject voor allerlei beroepsidealisten.²⁸⁷

De kranten besteedden ook ruim aandacht aan het niveau van de discussie, door de juistheid en feitelijke onderbouwing van de argumenten van Hirsi Ali te onderzoeken. Roel van der Veen, schrijver van het door Hirsi Ali aangehaalde boek, distantieerde zich van haar uitspraken. 'Ik ben bang dat ze mijn boek diagonaal heeft gelezen. Ik zeg nergens dat de hulp is mislukt, hooguit dat die niet is gelukt.'²⁸⁸ Ed Maan van de Raad voor het Wetenschappelijk Onderzoek in het kader van Ontwikkelingssamenwerking (RAWOO) wees erop dat Hirsi Ali in haar betoog geheel voorbij was gegaan aan de Aidsproblematiek. De daling van de levensverwachting in Sub Sahara Afrika was niet het gevolg van een falend ontwikkelingsbeleid, maar vooral van Aidsbesmettingen, legde hij uit.²⁸⁹ Daarnaast werd het standpunt van Hirsi Ali gelinkt aan de kritiek van Bolkestein. Er is niks nieuws onder de zon, schreef *Algemeen Dagblad*; Bolkestein probeerde al in 1995 aan te tonen dat er nauwelijks

²⁸⁵ 'Kritiek ontwikkelingsbeleid schiet in verkeerde keelgat', *De Telegraaf*, 19-11-2003 en L. Nicolassen, 'Hindert hulp Afrika?', *de Volkskrant*, 19-11-2003.

²⁸⁶ L. Nicolassen, 'Hindert hulp Afrika?'

²⁸⁷ 'Twijfel over ontwikkelingsbeleid leeft breed', *de Volkskrant*, 24-11-2003.

²⁸⁸ L. Nicolassen, 'Hindert hulp Afrika?'

²⁸⁹ 'Kritiek ontwikkelingsbeleid schiet in verkeerde keelgat', *De Telegraaf*, 19-11-2003.

verband is tussen ontwikkelingshulp en ontwikkeling.²⁹⁰ Volgens *NRC Handelsblad* ging de hele VVD met het optreden van Hirsi Ali zelfs terug naar de tijd van de scherpe criticus Bolkestein. Hirsi Ali groeide volgens de krant uit tot boegbeeld van het nieuwe liberale geluid, waarin de VVD regelmatig kritiek uitte op de minister voor Ontwikkelingssamenwerking.²⁹¹

Zoals we hierboven zagen kozen de kranten er in eerste instantie bijna allemaal voor om de discussie in een confrontatie *frame* te plaatsen, terwijl ze niet kozen voor een inhoudelijke analyse. Journalisten evalueerden het debat als ruzieachtig en maakten veel gebruik van woorden en beschrijvingen die de agressiviteit ervan benadrukten. In veel artikelen werd gesproken over de ‘venijnige’ en ongelovige reacties van andere Kamerleden, die Hirsi Ali onder andere beschuldigden van ‘schaamteloze pedanterie.’ Volgens *De Telegraaf* wilde PvdA-fractie leider Jacques Wallage zelfs maatregelen nemen: ‘Wallage ergert zich groen en geel aan Hirsi Ali, hij stuurde een brief waarin hij stelt maatregelen te willen die Hirsi Ali weer in het gareel krijgen’.²⁹² Onder de kop ‘Hirsi Ali doet het weer’ beschreef *Algemeen Dagblad* hoe ‘het obstinate liberale Kamerlid met haar krasse taal de volledige Tweede Kamer weer in de gordijnen wist te jagen’.²⁹³ De kranten typeerden het debat als stekelig en spraken van ruzie en verwarring in de Kamer. De aanvaring tussen Hirsi Ali en Van Ardenne werd beschreven als ‘frontale botsing’²⁹⁴ en minister Van Ardenne werd volgens *NRC Handelsblad* ‘emotioneel’ en ‘tot razernij gedreven’.²⁹⁵

Hirsi Ali werd in alle nieuwsartikelen als een eenling getypeerd, *de Volkskrant* benadrukte zelfs dat ze binnen haar eigen partij weinig medestanders had. ‘Ze debiteerde over ontwikkelingssamenwerking intellectuele onzin, waarmee ze haar partij schaadt,’ zei de voorzitter van de Kamercommissie Buitenlandse Zaken Henk de Haan (CDA). Farah Karimi, toen Kamerlid voor GroenLinks, vond haar zo ongenueanceerd dat het gênant was. Alleen Geert Wilders was van haar onder de indruk en noemde haar een ruwe diamant.²⁹⁶ De auteur koos ervoor om te benadrukken dat Hirsi Ali alleen stond, de afkeurende reacties kregen alle ruimte, terwijl Hirsi Ali naar eigen zeggen genoeg medestanders had. Dit bleek ook uit het online forum van *de Volkskrant*. Daarnaast werd Hirsi Ali afgeschilderd als onervaren Kamerlid dat bovendien slecht op de hoogte was. In *Algemeen Dagblad* benadrukte Hirsi Ali ook zelf dat haar optreden onder de maat was geweest.²⁹⁷

Hirsi Ali’s gebruik van de niet representatieve *Volkskrant* enquête werd aangegrepen om haar ongeloofwaardigheid als criticus te benadrukken. *NRC Handelsblad* sprak nog netjes over een enquête onder een beperkt aantal mensen, *De Telegraaf* noemde het ‘een enquête onder een paar burens’²⁹⁸ en *Trouw* stelde smalend: ‘Bovendien meent de liberaal na het lezen van een internet-enquête dat het hoge draagvlak onder de bevolking voor een ruimhartig

²⁹⁰ ‘Bolkestein zei het al: hulp helpt niet’, *Algemeen Dagblad*, 19-11-2003.

²⁹¹ E. Kalse en R. Moerland, ‘Kabinet ongeschonden, ondanks ‘dualisme’’, *NRC Handelsblad*, 20-12-2003.

²⁹² ‘Stevige kritiek op Hirsi Ali’, *De Telegraaf*, 18-12-2003.

²⁹³ ‘Hirsi Ali doet het weer’, *Algemeen Dagblad*, 18-11-2003.

²⁹⁴ F. van Straaten, ‘VVD steunt ‘ineffectieve hulp’ toch’.

²⁹⁵ Ibidem.

²⁹⁶ J. Hoedeman, ‘Met Somalische directheid op het doel af; Ayaan Hirsi Ali’, *de Volkskrant*, 18-11-2003.

²⁹⁷ ‘Hirsi Ali: Ik heb het slecht gedaan’.

²⁹⁸ ‘Stevige kritiek op Hirsi Ali’.

ontwikkelingsbeleid bijna geheel is versmolten'.²⁹⁹ *De Volkskrant* trok de betrouwbaarheid van NCDO enquête waar Van Ardenne zich op baseerde overigens ook in twijfel. De krant omschreef de NCDO als 'een door Van Ardenne gesubsidieerde club die de publieke opinie ervan wil overtuigen dat ontwikkelingssamenwerking een goede zaak is'.³⁰⁰

Onder de deskundigen en politici die aan het woord kwamen was het aantal voorstanders nog steeds in de meerderheid, maar de meningen van kritische wetenschappers en burgers kwamen ook steeds meer naar voren. Terwijl *De Telegraaf* alleen maar deskundigen aan het woord liet die voor ontwikkelingssamenwerking waren, was de verdeling van voor- en tegenstanders in *de Volkskrant* evenwichtig verdeeld. De achtergrond van de geïnterviewde experts was voornamelijk wetenschappelijk, mensen en organisaties uit de ontwikkelingssector namen niet zo'n belangrijke plek in. Daarnaast was er vrij veel ruimte voor de meningen van mensen die op basis van hun functie geen ontwikkelingsexperts genoemd konden worden.

Opinieartikelen

De auteurs van de opiniestukken keerden zich op één na tegen de uitlatingen van Hirsi Ali, vooral vanwege haar gebrek aan nuance. In *NRC Handelsblad* werd de bijdrage van Hirsi Ali vanwege het absolute karakter ervan afgedaan als nietszeggende kreet: 'De bewering 'de ontwikkelingshulp is mislukt' is van hetzelfde kaliber als 'de mensheid is slecht', stelde de schrijver.³⁰¹ Ook in *Algemeen Dagblad* werd gesproken van 'goedkoop effectbejag'. 'Waarop baseert zij haar oordeel dat het bij de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking om weggegooid geld gaat?' vroeg de auteur zich af.³⁰²

Zoals eerder benoemd, was ook Paul Hoebinks grootste bezwaar het gebrek aan nuance. Hij noemde voorbeelden van geslaagde ontwikkelingsprojecten, zoals het terugdringen van kindersterfte en stijging van het opleidingsniveau in Afrikaanse landen. Mislukkingen waren volgens hem vooral te wijten aan commerciële en strategische belangen van betrokken bedrijven en organisaties. Hij noemde het betoog van Hirsi Ali 'dom', 'onwetend' en 'arrogant'. Daarnaast vond hij haar betoog hypocriet, vanwege haar weigering om consequenties aan haar kritiek te verbinden.³⁰³

'Het lijkt erop dat Hoebink het betoog helemaal niet heeft gelezen en slechts op enkele citaten in de media is afgegaan', reageerde Hirsi Ali in *de Volkskrant*. Ze verweet hem op de man in plaats van op de bal te spelen. Zij weerlegde de beschuldigingen van Hoebink door te wijzen naar de specifieke context waarin zij ontwikkelingshulp met een verslaafde

²⁹⁹ 'Ruzie en verwarring in Kamer Hirsi Ali uit harde kritiek op beleid ; Van Ardenne en haar ambtenaren', *Trouw*, 18-12-2003.

³⁰⁰ 'Bot: Meer geduld met EU', *de Volkskrant*, 18-12-2003. Hoewel de tekst feitelijk juist is - de NCDO werd inderdaad gesubsidieerd met ontwikkelingsgeld - werd hier ten onrechte geïmpliceerd dat het onderzoek van NCDO niet objectief was omdat deze organisatie de publieke opinie wilde overtuigen

³⁰¹ 'Help de hulp', *NRC Handelsblad*, 21-11-2003.

³⁰² 'Goedkope kritiek', *Algemeen Dagblad*, 18-11-2003.

³⁰³ P. Hoebink, 'Hirsi Ali gelooft in toveren'.

vader had vergeleken. Daarnaast noemde zij bronnen waar zij zich op baseerde. Zij kwam echter niet met inhoudelijke argumenten voor hervorming van het beleid en ook op de aanmerking dat zij geen consequenties aan haar kritiek verbond, ging zij niet in.³⁰⁴

Van Ardenne droeg bij aan de discussie met een overzicht van haar beleidsplannen en een zakelijke bespreking van de geleerde lessen en verbeterpunten. Het Nederlandse beleid was volgens haar ontstaan uit vijftig jaar discussie en evaluatie: 'Geen beleidsterrein is zo dikwijls geëvalueerd als ontwikkelingssamenwerking', stelde zij net als haar voorganger Pronk vast. Zij noemde voorbeelden van vooruitgang op het gebied van onderwijs, gezondheidszorg en veilig drinkwater.³⁰⁵ Hoewel Van Ardenne zich in haar discussiebijdrage niet bediende van emotionele argumenten, ging zij een fundamentele discussie over de effectiviteit van ontwikkelingssamenwerking uit de weg. Zij was er vooral op uit om haar eigen beleid te verdedigen met voorbeelden van geslaagde projecten. Dit was ook de kritiek van consultant Rustenburg, die Hirsi Ali bijviel in haar bewering dat er een taboe rustte op fundamentele kritiek op ontwikkelingssamenwerking.³⁰⁶

De toon van het opiniedebat was afwijzend en verontwaardigd. Het grootste deel van de discussie werd gedomineerd door gepikeerde reacties waarin Hirsi Ali werd afgedaan als dom en arrogant. En zonder hulp was het allemaal nog erger geweest, stelden verschillende artikelen.³⁰⁷

Toch was er ook een enkele bijdrage die de discussie in een breder perspectief plaatste. Historicus Bernard Aris (D66) concludeerde dat de opstelling van Hirsi Ali niet paste binnen het liberale gedachtegoed, waarin vrijzinnige denkers van oudsher juist nadachten over ethisch kolonialisme en vooruitgang.³⁰⁸ De Zwitserse antropoloog David Signer schetste een genuanceerd en ontnuchterend beeld van ontwikkelingssamenwerking in de praktijk. Hij werd in zijn verhaal niet meegesleept in het emotioneel geladen Nederlandse debat, maar bracht zijn informatie op een beschouwende en feitelijke manier. Op deze manier gaf hij lezers de ruimte om hun eigen mening te vormen.³⁰⁹

3.6.2 Het politieke debat

Het optreden van Hirsi Ali zorgde kortstondig voor heftige politieke discussies, maar de verontwaardiging ging niet verder dan een paar debatten in de Tweede Kamer waar zij zelf bij aanwezig was. In de Eerste Kamer werd haar kritiek niet besproken en na het notaoverleg en het begrotingsdebat in het najaar van 2003 kwam de kritiek van Hirsi Ali ook in de Tweede Kamer niet meer aan de orde.

³⁰⁴ A. Hirsi Ali en H. Labohm, 'Taboes maken hulp niet effectiever', *de Volkskrant*, 23-11-2003.

³⁰⁵ A. van Ardenne, 'Overheid had te grote rol in hulpverlening', *de Volkskrant*, 8-12-2003.

³⁰⁶ G. Rustenburg, 'Kliek bij ontwikkelingshulp; draagvlak', *Trouw*, 20-12-2003.

³⁰⁷ 'Help de hulp', 'Kritiek ontwikkelingsbeleid schiet in verkeerde keelgat'.

³⁰⁸ B. Aris, 'De VVD ontwikkelt een wrokkige stijl: Liberalisme', *Trouw*, 25-11-2003.

³⁰⁹ D. Signer, 'Het westen kan niets doen in Afrika; U zou alle drie miljoen vrouwen in Benin een krediet voor een eigen zaak kunnen geven', *Trouw*, 20-12-2003.

Net als in het mediadebat werd er in het politieke debat vooral kritiek gegeven op het gebrek aan nuance en onderbouwing in het betoog van Hirsi Ali. De woordvoerders van de andere fracties toonden zich geërgerd en verontwaardigd en bleven haar op aanvallende toon om verduidelijking vragen. Boris Dittrich (D66) vond het onthutsend om de VVD zo oppervlakkig, weinig analytisch en weinig doordacht over ontwikkelingssamenwerking te horen spreken. Bovendien werd Hirsi Ali erop aangesproken dat zij geen inhoudelijke alternatieven bood, zij stelde slechts vast dat het beleid fundamenteel moest veranderen.³¹⁰

Ook Van Ardenne sprak Hirsi Ali aan op het gebrek aan feitelijke onderbouwing en haar gebruik van de onwetenschappelijke *Volkskrant* enquête, zoals ook al in de mediadiscussie naar voren kwam. Zij noemde de *maiden speech* van Hirsi Ali een gemiste kans, zij had daarin niets dan goedkope kritiek gehoord. Toch liet zij zich minder op de kast jagen dan de woordvoerders van de andere fracties. Hoewel Koenders haar aanspoorde stevig stelling te nemen tegen de kritiek van de VVD-fractie, stelde de minister vast dat de VVD zich in het verleden altijd als een constructieve partner had opgesteld en dat zij niet bang was hun politieke steun te verliezen.³¹¹

De woordvoerders van alle fracties behalve Mat Herben (LPF) en fractiegenoot Wilders zetten Hirsi Ali onder druk om consequenties aan haar woorden te verbinden. Zij noemden de opstelling van Hirsi Ali onlogisch en laf. Karimi vroeg zich af of Hirsi Ali met haar ongenueanceerde boodschap misschien vooral aandacht wilde trekken in de kranten.³¹² Daarmee werd het debat volkomen gepolitiseerd, het ging niet meer inhoudelijk over ontwikkelingssamenwerking, maar slechts over de vraag of de VVD voor of tegen de begroting zou stemmen. De woordvoerders van de andere partijen waren niet geïnteresseerd in de feitelijke onderbouwing die Hirsi Ali voor haar tweede termijn in elkaar had gezet. Kees van der Staaij noemde het betoog van Hirsi Ali een 'ongeschreven motie van wantrouwen' en wilde net als de andere woordvoerders slechts weten of Hirsi Ali nog vertrouwen in het beleid van de minister had. Daar antwoordde Hirsi Ali na lang aandringen bevestigend op.³¹³

De minister en verschillende woordvoerders noemden de discussie over de effectiviteit ontwikkelingssamenwerking vooral een debat tussen optimisten en pessimisten, of zelfs gelovigen en ongelovigen. De relatie tussen Nederlandse hulp en ontwikkeling kon immers nooit glashard bewezen worden. Alle woordvoerders behalve Hirsi Ali, Herben en Wilders spraken in dat verband uitdrukkelijk geloof en vertrouwen in het belang en de werking van ontwikkelingssamenwerking uit.

Door de dominantie van Hirsi Ali en de eenzijdige concentratie op de meetbaarheid en resultaten van het beleid, ging het debat nauwelijks over de inhoudelijke legitimatie voor het aangaan van ontwikkelingssamenwerking. Minister Van Ardenne wees in dat verband op het christelijk humanitaire motief dat in het verleden de belangrijkste drijfveer voor het aangaan van ontwikkelingssamenwerking was geweest. Daardoor was er weinig interesse

³¹⁰ *HTK*, 2003-2004, 37-2675, TK 37, Notaoverleg Buitenlandse Zaken, 16-12-2003.

³¹¹ *HTK*, 2003-2004, 38-2743, TK 38, Begrotingsdebat Buitenlandse Zaken, 17-12-2003.

³¹² *HTK*, 17-12-2003.

³¹³ *Ibidem*.

geweest voor het meten van vooraf opgestelde doelstellingen, waardoor zulke meetresultaten uit het verleden niet beschikbaar waren.³¹⁴

3.6.3 Conclusie

Zowel het mediadebat als het politieke debat werden gedomineerd door verontwaardiging en emotionele kreten. Kranten schreven nog steeds overwegend positief over ontwikkelingssamenwerking en wetenschappers en politici die ontwikkelingssamenwerking een warm hart toedroegen kregen uitgebreid de mogelijkheid om hun verontwaardiging te uiten. Toch was er ook meer ruimte voor tegenstanders van ontwikkelingssamenwerking in verhouding tot de eerste casestudies. Voorstander gebruikten de ruimte om op te roepen tot nuance en de beweringen van Hirsi Ali te toetsen op feitelijke juistheid. Zij kwamen echter nauwelijks met inhoudelijke argumenten voor het belang van ontwikkelingssamenwerking. De rectificaties en nuanceringen van uitspraken werden vooral ingezet in de aanvallen op elkaar, in een ruzieachtig debat. Onderzoekers als Hoebink wilden vanuit een haast emotionele verontwaardiging het ongelijk en gebrek aan inzicht van Hirsi Ali bewijzen. De discussie werd dan ook *geframed* als politiek conflict.

Hoewel Hirsi Ali bijna unaniem werd gezien als onruststoker zonder gedegen achtergrondkennis over het onderwerp, was het publieke en politieke debat dat zij aanzwengelde emotioneler en heftiger dan het debat rond Marres, die veel beter wist waar hij over praatte. Waarom dan toch die verontwaardiging? Een belangrijke verklaring daarvoor ligt juist in het simplisme van haar kritiek. In de vorige casestudies werd de kritiek geleverd door mensen die zich werkelijk in het onderwerp hadden verdiept, met de ongefundeerde aanval van Hirsi Ali werd het debat platter. Het baarde de voorstanders van ontwikkelingssamenwerking zorgen dat Hirsi Ali met deze keiharde, maar nauwelijks onderbouwde stelling zo'n groot publiek bereikte. Door de belangrijke politieke en maatschappelijke veranderingen, zoals beschreven in hoofdstuk twee, leek er in de samenleving ook een steeds bredere voedingsbodem te zijn voor deze kritiek. Toch lukte het de voorstanders niet om de discussie verder te helpen met heldere, inhoudelijke argumenten voor het belang van ontwikkelingshulp.

Daarnaast sprak Hirsi Ali als woordvoerder voor de hele VVD, een partij die niet genegeerd kon worden in de politieke discussie over ontwikkelingssamenwerking. Haar optreden werd gezien als symbool voor een rechtser, meer pragmatische koers van de partij. Het kosmopolitische, vooral door linkse partijen gedragen wereldbeeld waarin het geven van ontwikkelingshulp een vanzelfsprekende morele plicht was, kwam in botsing met de nationalistische en minder tolerante nieuwe koers van de VVD. Het idee dat de VVD het vertrouwen in het ontwikkelingsbeleid zou opzeggen was tot dan toe ondenkbaar geweest.

³¹⁴ HTK, 2003-2004, 29 234 en 29 200 V, nr. 17, Notaoverleg van de vaste commissie voor Buitenlandse Zaken, 17-11-2003.

Hoewel Bolkestein stevige kritiek had geleverd had hij steeds duidelijk gemaakt een budget van 0,7% van het BNP te steunen. Na het optreden van Hirsi Ali leek opzegging van het vertrouwen ineens een reële mogelijkheid. Door dit gegeven raakte de discussie volkomen gepolitiseerd en werd er nauwelijks nog inhoudelijk gediscussieerd over het ontwikkelingsbeleid. Het politieke debat werd voortgezet in de media, verschillende politici besloten hun standpunten te verduidelijken in opinieartikelen.

Alle onderzochte kranten berichtten over de kritiek van Hirsi Ali en de reacties daarop. Naar het einde van de discussie, toen er ook meer opiniebijdragen kwamen, werd de bijdrage van *de Volkskrant* groter dan die van andere kranten. We kunnen spreken van een breed mediadebat, maar zoals gezegd richtten de berichtgeving en opiniebijdragen zich vooral op de heftige Kamerdiscussies en gingen ze minder over de inhoudelijke legitimatie voor afschaffing of voortzetting van ontwikkelingshulp.

3.7 Linda Polman

In oktober 2008 verscheen het boek *De Crisiskaravaan*, waarin Linda Polman kritiek gaf op de enige vorm van hulp die zelfs door de meest felle tegenstanders van ontwikkelingssamenwerking nog werd verdedigd: Noodhulp. Polman stelde dat organisaties die hulp verleenden na humanitaire rampen zich teveel verschuilden achter het principe dat iedereen recht heeft op hulp, ongeacht zijn/haar (mis)dad. Daarmee omzeilden ze volgens Polman de ongemakkelijke vraag of hun werk niet meer kwaad deed dan goed. Ze negeerden op deze manier de politieke context van de ramp, die ze daardoor dikwijls zelf in stand hielpen houden. Zij sloten volgen *De Crisiskaravaan* de ogen voor de invloed van lokale machthebbers, die hulporganisaties uitbuiten voor eigen gewin. Daarnaast stelde Polman dat hulpverleners een luxeleventje leidden, zonder zich veel aan te trekken van de misère van de mensen die zij hielpen. Polman had ook veel kritiek op de media, die zich volgens haar teveel lieten inpakken door de verhalen van hulporganisaties.³¹⁵

De discussie over noodhulp was niet geheel nieuw, het debat speelde ook tijdens de genocide in Rwanda en de Tsunami. Maar Polman was de eerste die de hele humanitaire hulpindustrie aanpakte in een onderzoek op basis van verschillende rampsituaties. Haar boek sloeg dan ook in als een bom, ook buiten Nederland.

Hoewel de discussie na verschijning van het boek moeizaam op gang kwam werd *De Crisiskaravaan* in de jaren daarna regelmatig aangehaald in discussies over ethische dilemma's binnen de hulpverlening.³¹⁶ Polman won met haar boek de Dick Scherpenzeelprijs

³¹⁵ L. Polman, *De Crisiskaravaan, achter de schermen van de noodhulp industrie* (Amsterdam, 2008).

³¹⁶ Zie bijvoorbeeld L. Polman, 'Geef aan giro 555, doe mee aan de war on terror; Hulporganisaties verzwijgen de oorlogscontext van hulp aan slachtoffers watersnood', *NRC Handelsblad*, 26-8-2010, L.

voor buitenlandjournalistiek, maar weigerde de prijs in ontvangst te nemen omdat dit haar journalistieke onafhankelijkheid mogelijk zou kunnen aantasten. *De Crisiskaravaan* had ook veel invloed op het denken binnen humanitaire hulporganisaties, zoals ik kort zal bespreken in de paragraaf over het politieke debat.

3.7.1 Analyse mediadebat

Na de verschijning van het boek stonden er 12 artikelen in de grote kranten. De periode die ik onderzocht liep van 4 oktober 2008 tot 8 november 2008. De berichtgeving bestond overwegend uit recensies van het boek. Van de 12 artikelen waren er vier opiniestukken, één positief, één neutraal en twee negatief ten aanzien van de mening van Polman.

Berichtgeving

In verschillende kranten werd een deel van het boek zonder toevoegingen of aanpassingen afgedrukt. In *de Volkskrant* werd een fragment gekozen waarin het dilemma van politieke neutraliteit in humanitaire hulpverlening werd uitgelegd. *Algemeen Dagblad* plaatste een sfeerbeschrijving van een vluchtelingenkamp in Goma, de inleiding van het boek.

Vooraf het gedrag van hulpverleners in conflictgebieden kreeg aandacht. Onder de kop: 'Hulpverleners gedragen zich als jetset op vakantie' meldde *Algemeen Dagblad* dat hulpverleners onbezonnen om zouden gaan met de vele miljoenen die hen ter beschikking stonden voor humanitaire hulp.³¹⁷ Daarmee legde de krant de nadruk op één hoofdstuk, dat niet de kern van het betoog van Polman vormde. Een vollediger overzicht werd gegeven in een beschouwing in *Trouw* die grotendeels werd gebaseerd op een interview met Polman. 'Het boek is aan de vierde druk toe, dat betekent dat veel Nederlanders zich zorgen maken over wat er met hun donorgeld gebeurt', concludeerde Polman daarin onder andere.³¹⁸

Humanitaire hulpverleners van het Rode Kruis en Artsen zonder Grenzen (AzG) kregen veel ruimte om te reageren op het in hun ogen generaliserende en oneerlijke beeld dat in *De Crisiskaravaan* van hen geschetst werd. Zij waren de enige experts die aan het woord kwamen en reageerden emotioneel en verontwaardigd. De kritiek van Polman vonden zij 'oneerlijk' en 'kort door de bocht'. Volgens de hulpverleners werd ten onrechte gesuggereerd dat het de schuld van ontwikkelingsorganisaties was dat noodsituaties bestaan. De hulpverleners stelden zich op als slachtoffers, maar hadden weinig uitgewerkte argumenten voor het belang van humanitaire hulp. Tom Huijzer van het Rode Kruis stelde bijvoorbeeld: 'We redden levens en dat werk wordt ondermijnd door zonder enige nuance alle

de Jong en I. de Pous, 'Vuile handen maken en hulpverlening gaan samen; Peiling ethische dilemma's artsen', *de Volkskrant*, 22-11-2011.

³¹⁷ 'Hulpverleners gedragen zich als jetset op vakantie', *AD*, 4-10-2008.

³¹⁸ S. Claus, 'Alle beetjes hulp helpen... of niet?', *Trouw*, 8-11-2008.

pijlen op ons te richten. We moeten kennelijk maar stoppen, miljoenen mensen gewoon dood laten gaan.³¹⁹

In *NRC Handelsblad* werd de discussie een stap verder gedragen dan de wederzijdse beschuldigingen van critici en hulpverleners door het boek in verband te brengen met de andere kritiek op ontwikkelingssamenwerking, zoals de kritiek van de eerder besproken econoom William Easterly.³²⁰ Noodhulp werd daarin beschreven als het enige overgebleven heilige huisje: 'Dat na natuurrampen of droogtes humanitaire noodhulp verstrekt wordt, staat ook voor uitgesproken populistten in de Tweede Kamer buiten kijf,' stelde de schrijver. Hij schreef deze positieve houding ten opzichte van noodhulp toe aan de drang om te geven. De discussie over ontwikkelingssamenwerking was volgens hem per definitie emotioneel omdat het niet alleen om de ontvanger ging, maar zeker ook om de gever.³²¹ Een paar weken later vatte de krant de hulpdiscussie samen aan de hand van zowel positieve als kritische boeken over ontwikkelingssamenwerking. De ernst van de kritiek werd daarin genuanceerd. 'De populistische kreet 'afschaffen!' steekt bij een discussie over hulp altijd de kop op, maar zelfs bij de felste deskundigen is dat niet aan de orde,' stond in het artikel.³²²

Opiniedebat

De bijdragen op de opiniepagina's waren niet alleen mager qua aantal, maar ook qua inhoud. Slechts één artikel ging op de kern van de probleemstelling van Polman in, de andere artikelen waren emotionele en verontwaardigde reacties van de bekritiseerde hulporganisaties.

Artsen zonder Grenzen weerlegde de beschuldigingen van Polman stuk voor stuk, steeds terugvallend op het argument dat haar verhaal ongenueanceerd was: 'Linda Polman scheert de hele humanitaire hulpverlening over één kam. Ze smeedt een aaneenschakeling van incidenten tot een generaliserend beeld waarin wij ons niet herkennen,' verklaarde directeur van AzG Wouter Kok.³²³ Ook ICCO en Kerk in Actie stelden: 'De generalisatie in discussies over noodhulp en ontwikkelingssamenwerking geven een scheef beeld van de werkelijkheid.'³²⁴ Polmans constatering dat humanitaire hulpverleners een luxe leven leidden van hun rianten salarissen, was volgens Kok evenmin waar: 'De salarissen van de medewerkers van AzG behoren tot de laagste van de sector. (...) De enige luxe zit hem in de keus om aanwezig te zijn en weer weg te gaan, terwijl honderdduizend vluchtelingen geen enkele keus hebben,' stelde hij. AzG was volgens Kok financieel en politiek onafhankelijk

³¹⁹ H. Kuitert, 'Het gaat om mensenlevens; Organisaties verbijsterd over kritiek op noodhulpverlening', *de Telegraaf*, 10-10-2008.

³²⁰ Easterly, *The white man's burden*.

³²¹ P. Vermaas, 'Doe niets, dat is vaak het beste; twee boeken over alles wat er mis kan gaan in de internationale hulpverlening', *NRC Handelsblad*, 10-10-2008.

³²² 'Boeken', *NRC Handelsblad*, 31-10-2008.

³²³ W. Kok, 'Alleen niets doen is echt fout', *de Volkskrant*, 16-10-2008.

³²⁴ W. Rozenga en A. Verweij, 'Bieden van noodhulp is een humanitaire plicht', *Trouw*, 27-10-2008.

genoeg om weloverwogen keuzes voor de allocatie van humanitaire hulp te maken, bovendien was zijn organisatie de eerste die Goma had verlaten en ook was weggegaan uit Noord-Korea toen bleek dat hulp niet goed terecht kwam. 'Onze beslissing om hulpactiviteiten te starten hangt af van de vraag of we onafhankelijk, neutraal en onpartijdig kunnen werken. Komt dat in gevaar, dan zullen wij óf onze hulpverlening aanpassen óf een gebied verlaten.' Kok ging daarmee niet in op het dilemma van het sluiten van compromissen. 'Alleen niets doen is echt fout', was zijn eenvoudige motto.³²⁵

Ook ICCO en Kerk in Actie legden in hun opinieartikel in *Trouw* de verantwoordelijkheid voor het probleem niet bij zichzelf, maar bij de internationale gemeenschap. Zij stelden dat het niet de taak van humanitaire- en ontwikkelingsorganisaties is om een oplossing te vinden voor de politieke achtergrond van een rampsituatie. 'Noodhulp geven is een internationale humanitaire plicht en is niet bedoeld als bijdrage aan conflictoplossing', schreven zij. 'Het is hoog tijd dat er meer aandacht komt voor de rol van de internationale gemeenschap. Zij zou haar instrumenten om vrede te bewaken of conflicten te beslechten nog eens goed onder de loep moeten nemen, zodat echt gewerkt kan worden aan ontwikkeling.'³²⁶

Alleen in *de Volkskrant* kwam een reactie waarin werd ingegaan op de kern van het probleem dat Polman aan de orde had gesteld. Hoogleraar humanitaire hulp Thea Hilhorst stelde dat organisaties vinden dat corruptie erbij hoort en zich te weinig realiseren dat hier veel machtsmisbruik achter schuilgaat. Daarom zouden ze volgens haar een gedragscode en beter toezicht moeten regelen. Het opinieartikel van Hilhorst was de enige bijdrage waarin toegegeven werd dat het geven noodhulp en politieke neutraliteit een dilemma vormen. In de andere artikelen werd alleen ingegaan op gedeelten van het probleem, zonder dat de kern ervan aan de orde kwam. Toch bleef ook Hilhorsts 'oplossing', in de vorm van een gedragscode en beter toezicht, onuitgewerkt. Zij kon ook niet aangeven waar de grens lag tussen acceptabele concessies aan politieke neutraliteit en teveel toegeven aan de wensen van lokale machthebbers. In die zin kon ook haar reactie het debat dus niet verder helpen. Maar Hilhorst had in ieder geval geen moeite met het gebrek aan nuance in het verhaal van Polman. Zij vond de redeneringen soms kort door de bocht, maar omdat het boek zo'n belangrijke misstand aan te kaak stelde, was dat wat haar betreft geoorloofd.³²⁷

3.7.2 Het politieke debat

Er werden geen Kamervragen gesteld over *De Crisiskaravaan* en in de drie maanden na het verschijnen van het boek en de daaraan verbonden mediadiscussie werd er in de politieke debatten slechts eenmaal aandacht aan besteed. Joël Voordewind (ChristenUnie) stelde het verdwijnen van voedseltransporten van het *World Food Programma* (WFP) voor Somalische

³²⁵ Kok, 'Alleen niets doen is echt fout'.

³²⁶ Rozenga en Verweij, 'Bieden van noodhulp is een humanitaire plicht'.

³²⁷ T. Hilhorst, 'Hulpsector moet toezicht regelen', *de Volkskrant*, 16-10-2008.

vluchtelingen aan de kaak. Hij wees erop dat soms tot wel 40% van het voedsel via checkpoints in handen kwam van verschillende militieën. 'Wij kennen het boek van Polman', stelde hij. 'Ook wij wilden de verhalen zoals beschreven in *De Crisiskaravaan* graag bestrijden. Wij verwachten creatieve ideeën van deze minister als het gaat om de mogelijkheden om verder ook op land de voedseltransporten beter te garanderen.' Koenders ging niet inhoudelijk in op de oproep van Voordewind, hij wees er slechts op dat de aanname dat 40% van het voedsel zou verdwijnen hoogstwaarschijnlijk niet juist was. Het idee dat de oorlog gefinancierd zou worden met humanitaire hulp noemde hij klinkklare onzin.³²⁸ Daarmee ging de discussie slechts over de juistheid van de feiten en kwam het inhoudelijke probleem van concessies doen aan rebellengroepen niet aan de orde.

De moeilijke omstandigheden van noodhulp in specifieke situaties leidde echter wel tot Kamervragen. Daaruit kwam naar voren dat de Kamerleden in bepaalde gevallen wel over de politisering van humanitaire rampsituaties wilden praten. Boekstijn stelde vragen over de vermeende bijdrage van Cordaid aan voedselhulp voor rebellen van het Lord Resistance Army (LRA) in Oeganda. Koenders wees op problemen met vluchtelingenkampen in Ethiopië, waar lokale autoriteiten de vluchtelingen mogelijk adviseerden te frauderen.³²⁹

Uit de meeste Kamerdebatten en Kamervragen bleek echter dat politici zich vooral zorgen maakten over de vraag of het budget voor noodhulp in 2009 nog wel toereikend zou zijn. Minister Koenders en de Homogene Groep Internationale Samenwerking (HGIS) stelden de Kamer daarop gerust dat er voor het jaar 2009 niet bezuinigd zou worden op noodhulp.³³⁰ De Kamerleden van alle partijen achtten de juistheid van noodhulp nog steeds onomstreden, zonder daarbij vraagtekens te zetten bij de kwaliteit ervan. Geert Wilders sprak in Kamervragen en politieke debatten geregeld over bezuinigingen op 'de bodemloze put van de ontwikkelingssamenwerking' maar vermeldde daar uitdrukkelijk bij dat hij voor noodhulp een uitzondering maakte.³³¹ Ook Rita Verdonk schatte dat er twee derde van het budget af kon, maar wilde noodhulp sparen. Op 15 mei 2008 stelde Wilders nog Kamervragen over de bereidheid van de Nederlandse regering om noodhulp te verlenen aan de Birmese slachtoffers van de orkaan Nargis.³³² Boekstijn erkende echter wel dat juist noodhulp heel problematisch was en benadrukte zijn verschil in inzicht met Wilders en Verdonk.³³³

De Crisiskaravaan ging pas later een rol spelen in politieke debatten. Vanaf begin 2009 werd het verschillende keren genoemd in de Eerste en de Tweede Kamer. In een Tweede Kamerdebat over het Afrikabeleid in mei 2009 erkende minister Koenders dat hulpverleners tijdens humanitaire rampen altijd te maken hadden met politieke dilemma's. Hij

³²⁸ *HTK*, 2008-2009, 22 381, nr 60, De Hoorn van Afrika, Verslag van een Algemeen Overleg, 8-12-2008.

³²⁹ Vragen gesteld door de leden van de Kamer, met de daarop door de regering gegeven antwoorden, 11-12-2008 en *HTK*, 2008-2009, 22 831, nr. 60, De Hoorn van Afrika, Verslag van een Algemeen Overleg, 8-12-2008.

³³⁰ Vaststelling begroting, lijst met vragen en antwoorden, 3-11-2008 en HGIS Lijst van vragen en antwoorden, 4-11-2008.

³³¹ Vaststelling begroting, lijst met vragen en antwoorden, 3-11-2008.

³³² Vragen gesteld door de leden van de Kamer, met de daarop door de regering gegeven antwoorden, 15-5-2008.

³³³ *HTK*, 2008-2009, 29 237, nr. 83, Afrikabeleid, Verslag van een Algemeen Overleg, 1-12-2008.

pleitte er daarom voor om altijd gelijktijdig aan een politieke oplossing te werken. Toch durfde Koenders niet te spreken over de fundamentele ethische dilemma's die door Polman aan de orde waren gesteld. De enige oplossing die hij aan kon dragen was 'betere monitoring'. Daarbij gaf hij zelf overigens toe een hekel aan het woord monitoring te hebben vanwege de passiviteit ervan.³³⁴ De Eerste Kamer maakte zich zorgen over de aantasting van de beeldvorming rond ontwikkelingssamenwerking, die door boeken als *De Crisiskaravaan* zou kunnen ontstaan. De commissie Buitenlandse Zaken, Defensie en Ontwikkelingssamenwerking (BDO) wilde weten hoe de regering deze negatieve beeldvorming van plan was tegen te gaan. Minister Koenders antwoordde dat open en transparant communiceren over de activiteiten en resultaten van ontwikkelingssamenwerking de beste manier was om tegenwicht te bieden aan negatieve beeldvorming.³³⁵ Hij sprak hier echter over de communicatie over ontwikkelingssamenwerking in het algemeen. Er was immers helemaal geen sprake van open en transparante communicatie over de fundamentele dilemma's rond humanitaire hulp.

Daarnaast leidde het boek ook tot diepgaandere discussies. Op 18 maart 2009 vond naar aanleiding van *De Crisiskaravaan* een hoorzitting/rondetafelgesprek over de stand van de Nederlandse noodhulp plaats, georganiseerd door Arend Jan Bokestijn. Daarbij gingen verschillende wetenschappers, journalisten en directeuren uit de ontwikkelingssector met elkaar in gesprek over de politieke dilemma's die door Polman aan de orde waren gesteld, met als doel de Kamerleden van de commissie diepgaand te informeren over het onderwerp. Naar aanleiding van deze hoorzitting verzocht de Commissie Buitenlands Beleid minister Koenders om een brief over de stand van de noodhulp.³³⁶

Hoewel de noodhulporganisaties aanvankelijk niet in wilden gaan op de kritiek van Polman, bleek de Engelse afdeling van AzG twee jaar later wel klaar voor een kritische zelfstudie naar de ethische dilemma's die ontstaan bij het geven van noodhulp. Eind november 2011 erkende de organisatie in het boek *Humanitarian Negotiations Revealed* dat in het verleden verkeerde keuzes waren gemaakt. Medewerkers van de organisatie gaven toe dat zij vaak concessies hadden gedaan aan hun principes en misstanden hadden verzwegen om toegang te krijgen tot slachtoffers. In toenemende mate werd humanitaire hulp beïnvloed door de wensen van lokale regeringen, stamleiders, krijgsheren en internationale vredes machten, waardoor van politieke neutraliteit allerminst sprake was. AzG stelde zichzelf daarbij de kritische vraag wat een acceptabel compromis was om hulp te verlenen aan slachtoffers.³³⁷ In het boek werd niet verwezen naar *De Crisiskaravaan*, maar de publicatie

³³⁴ HTK, 2008-2009, 29 237, nr. 97, Afrikabeleid, Verslag van een Algemeen Overleg, 15-5-2009.

³³⁵ HEK, 2008-2009, 31 700, P, Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Buitenlandse Zaken (V) voor het jaar 2009, 19-7-2009.

³³⁶ M. Willems, 'Kamer eist uitleg over noodhulp van Koenders', *Elsevier*, 18-3-2009. Het verslag van de hoorzitting was niet beschikbaar via www.officielebekendmakingen.nl, medewerkers van de website konden mij niet vertellen waar het verslag wel op te vragen was.

³³⁷ C. Magone, M. Neuman en F. Weissman, *Humanitarian negotiations revealed: The MSF experience* (Londen, 2011), N. van Bommel, 'Artsen zonder grenzen: We maakten verkeerde keuzes', *de Volkskrant*, 21-11-2011, Artsen zonder Grenzen, 'Conclusie kritische zelfstudie Artsen zonder Grenzen: om hulp te verlenen moeten helaas concessies worden gedaan', 21-11-2011,

maakte wel duidelijk dat er langzaamaan meer openheid kwam in de discussie over de duivelse dilemma's waar noodhulporganisaties mee te maken kregen.

3.7.3 Conclusie

Net als in de voorgaande discussie werd het debat gedomineerd door emotionele verontwaardiging van de mensen en organisaties die werden bekritiseerd. Daardoor kwam er geen inhoudelijke discussie op gang. Er werd weinig kritisch naar de inhoud van het boek gekeken en er kwam slechts één onafhankelijke expert aan het woord. De argumenten die werden gegeven voor het belang van onpartijdige humanitaire hulp waren vanzelfsprekend gebaseerd op ethische motieven, maar bleven algemeen en onuitgewerkt. De hulporganisaties pleitten zichzelf vrij van alle oppervlakkige beschuldigingen, zonder in te gaan op de kern van de kritiek op de praktijk van humanitaire hulp.

Nederland leek in 2008 nog niet klaar voor een fundamentele discussie over de effectiviteit en problemen van humanitaire hulp. Je zou kunnen zeggen dat noodhulp nog steeds een geloofsartikel was, zoals ontwikkelingssamenwerking dat vroeger was geweest. Waar kritiek op reguliere ontwikkelingshulp steeds meer geaccepteerd raakte, werd noodhulp zelfs door de grootste critici en partijen als de PVV en TON nog vol overtuiging verdedigd. De kritiek werd weliswaar belangrijk en interessant gevonden, maar men bleef steken bij het nietszeggende voornemen om 'beter op te letten in het vervolg'. Polman en haar medestanders kwamen niet verder dan het benoemen en erkennen van het probleem, zij konden niet aangeven waar voor humanitaire organisaties de grens zou moeten liggen bij het sluiten van compromissen tussen hun principes en de eisen van de machthebbers ter plekke. Bovendien durfden zij niet de uiterste consequentie te trekken dat noodhulp dan maar afgeschaft moest worden.

De aard van de discussie bleef netjes. Hoewel uit het boek met gemak sensationele details gedestilleerd konden worden die mislukte projecten en de 'graaicultuur' binnen de ontwikkelingssector bevestigden, stond alleen in *Algemeen Dagblad* een artikel over de ontwikkelings jetset. Met het kleine aantal artikelen kan ook absoluut niet gesproken worden van een breed levend debat.

Uit het politieke debat bleek echter dat het boek niet werd vergeten en op de langere termijn wel voor enige vorm van discussie zorgde in het parlement en bij de hulporganisaties. Net als bij ontwikkelingssamenwerking leek het er dus op dat het idee van kritiek op noodhulp moest 'rijpen', voordat er serieus op in gegaan kon worden. Dit rijpingsproces lijkt anno 2012 overigens nog steeds in gang te zijn, een echte discussie over ontwikkelingssamenwerking kwam er niet op gang.

3.8 Arend Jan Boekestijn

De rechtse historicus Arend Jan Boekestijn leverde op de opiniepagina's van de Nederlandse kranten al vanaf 2004 kritiek op het ontwikkelingsbeleid. Hij pleitte toen nog niet voor verlaging van het budget, maar stelde al wel dat hulp Afrika vooral afhankelijk maakte en niet tot economische groei had geleid.³³⁸ Vanaf dat moment bleef er een regelmatige stroom van opinieartikelen verschijnen in *NRC Handelsblad* en *de Volkskrant*. Hij kreeg daarop vaak afwijzende reacties van politici, wetenschappers en mensen uit de ontwikkelingssector, maar men raakte ook gewend aan zijn uitdagende stem in het debat. *NRC Handelsblad* typeerde Boekestijn als een belangrijke vertegenwoordiger van een nieuwe trend in het opinieklimaat: de rechtse provocateur.³³⁹

Vanaf 2006 zat Boekestijn in de Tweede Kamer voor de VVD en arrangeerde hij als woordvoerder ontwikkelingssamenwerking een omslag in het ontwikkelingsbeleid van zijn partij. Hoewel Boekestijns voorgangers Bolkestein en Hirsi Ali, maar ook Labohm en Szabó zich zeer kritisch uitlieten over de effectiviteit van ontwikkelingssamenwerking, was hij de eerste woordvoerder die werk maakte van zijn kritiek. In oktober 2008 stemde Boekestijn namens de VVD fractie tegen de begroting van Bert Koenders en zegde daarmee zijn politieke steun voor het Nederlandse ontwikkelingsbeleid op. Daarnaast dwong hij samen met de latere fractievoorzitter Stef Blok af dat de VVD de wens tot halvering van het ontwikkelingsbudget opnam in haar partijprogramma.

Eind 2009 deed Boekestijn afstand van zijn zetel in de Kamer nadat hij zijn geheimhoudingsplicht over een gesprek met de Koningin had geschonden. Hij bleef als schrijver en columnist echter een duidelijke stempel drukken op het publieke en politieke debat over ontwikkelingssamenwerking. In zijn boek *De prijs van een slecht geweten*, dat in 2010 uitkwam, onderbouwde hij de stelling dat niet hulp, maar de werking van de markt Afrika uit de armoede zou kunnen halen.³⁴⁰ Hoewel de grote kranten er een recensie over schreven, leidde het boek nauwelijks tot discussie in de media. Boekestijn wijdde daarna echter wel regelmatig opinieartikelen aan standpunten uit zijn boek.

Omdat Boekestijn de afgelopen jaren minimaal drie keer per jaar opinieartikelen schreef voor *de Volkskrant* en *NRC Handelsblad* en iedere mogelijkheid benutte om in de Tweede Kamer het ontwikkelingsbeleid aan te vallen, ontstonden er verschillende discussies over zijn kritiek op het Nederlandse ontwikkelingsbeleid. Volgens Tom-Jan Meeus, politiek verslaggever voor *NRC Handelsblad*, had Boekestijn meer invloed op de publieke opinie over ontwikkelingssamenwerking dan alle andere Kamerleden bij elkaar.³⁴¹

Er was dus eerder sprake van een heleboel losstaande mediamomenten dan van één belangrijke mediadiscussie. Daarom zal ik hieronder een overzicht geven van zijn

³³⁸ A. J. Boekestijn, 'Afrika is niet gebaat bij ontwikkelingshulp', *NRC Handelsblad*, 24-4-2004.

³³⁹ T. Meeus, 'De provocateurs halen hun gelijk', *NRC Handelsblad*, 25-7-2002.

³⁴⁰ A. J. Boekestijn, *De prijs van een slecht geweten* (Soesterberg, 2010).

³⁴¹ T. Meeus, 'Hoe Arend Jan linkse taboes slecht – in zijn eentje', *NRC Handelsblad*, 31-3-2012.

belangrijkste argumenten in debatten door de jaren heen en de reacties daarop in de door mij geanalyseerde dagbladen.

Vervolgens zal ik de manier van schrijven in de kranten nader onderzoeken aan de hand van één mediadiscussie. Uit het krantenarchief blijkt dat Boekestijn vooral in 2008 een duidelijke stempel op de discussie drukte. In september en oktober van dat jaar schudde Boekestijn het debat op met de aankondiging dat zijn partij het budget voor ontwikkelingssamenwerking wilde halveren en daarna met een opinieartikel waarin hij pleitte voor een parlementaire enquête over ontwikkelingshulp. De analyse van het optreden van Boekestijn zal gaan over deze discussie in 2008.

3.8.1 Belangrijkste discussies rond de kritiek van Boekestijn

Boekestijn mengde zich voor het eerst in het debat over ontwikkelingssamenwerking met de stelling dat een verband tussen hulp en groei afwezig was. Bovendien zou hulp de prikkel om economisch te hervormen uitstellen. Hij baseerde zich op de onderzoeken van verschillende bekende wetenschappers, zoals Peter Bauer, Easterly, andere Wereldbank economen en de Afrikaanse ondernemer Obadina.³⁴² De mensen die op zijn kritiek reageerden wilden vooral bewijzen dat het ontwikkelingsbeleid een nieuwe, meer volwassen weg was ingeslagen.³⁴³ Daarnaast werd de kritiek van Boekestijn door Hoebink afgedaan als generaliserend en gebaseerd op geringe kennis. Bovendien had Boekestijn de motieven van de overheid volgens Hoebink verkeerd begrepen: Ontwikkelingssamenwerking geschiedde niet vanuit de wens om anderen te ontwikkelen, maar vanuit het motief commercieel eigenbelang en bevordering van (inter)nationale veiligheid.³⁴⁴ Daarmee wees hij op een belangrijke ontwikkeling binnen de VVD, die de effectiviteit van ontwikkelingssamenwerking steeds eenzijdiger afmat aan resultaten op het gebied van economische groei.

Ook in 2007 pleitte Boekestijn weer voor een grotere focus op effectiviteit. Koenders moest zijn 'Pronkiaanse planningsdrift' volgens Boekestijn loslaten. Alleen landen die hun eigen ontwikkeling serieus namen en daar ook concrete stappen voor ondernamen, zouden recht moeten hebben op hulp.³⁴⁵ In reactie op deze aanval werd door voorstanders gegrepen naar morele argumenten. Het gevoel van solidariteit mocht niet losgelaten worden en Afrikanen hadden recht op gelijke kansen, vonden de verdedigers van ontwikkelingssamenwerking.³⁴⁶

Vanaf 2007 leverde Boekestijn ook steeds meer kritiek op de werking van het ministerie van Buitenlandse Zaken. Hij stelde de onafhankelijkheid en de kwaliteit van de IOB

³⁴² Boekestijn, 'Afrika is niet gebaat bij ontwikkelingshulp'.

³⁴³ A. van Ardenne, 'Wij mogen Afrika niet laten barsten', *NRC Handelsblad*, 27-4-2004.

³⁴⁴ P. Hoebink, 'Ontwikkelingshulp biedt uitzicht en hoop; In de Afrikaanse context is een deel van de hulp slechts noodhulp', *NRC Handelsblad*, 4-5-2004.

³⁴⁵ A. J. Boekestijn, 'Hulp moet gericht zijn op groei; Ontwikkelingssamenwerking zakelijk beleid of helemaal stoppen', *de Volkskrant*, 6-11-2007.

³⁴⁶ I. Aaldijk en M. Meereboer, 'Je hebt ook je hart nodig voor hulp', *de Volkskrant*, 8-11-2007.

evaluaties ter discussie en stelde voor om een evaluatiecommissie buiten het ministerie van Buitenlandse Zaken op te richten om de schijn van belangenverstremgeling tegen te gaan.³⁴⁷ De bestedingsdruk die binnen het ministerie ontstond als gevolg van economische groei leidde volgens Boekestijn tot onlogische keuzes. Daardoor werd bijvoorbeeld gekozen voor extra begrotingssteun voor Afrikaanse landen waar geen enkele verbetering was geweest op het gebied van goed bestuur.³⁴⁸ Ook de positie van de medefinancieringsorganisaties stelde Boekestijn ter discussie, die zouden volgens hem veel onafhankelijker moeten worden van de overheid.³⁴⁹

Boekestijn was enthousiast over het WRR rapport, vooral het voorstel om een einde te maken aan de 'onwrikbare' 0,7% norm juichte hij toe, omdat andere beschaafde landen zich hier immers ook niet aan hielden.³⁵⁰ Draagvlak voor ontwikkelingssamenwerking zou volgens Boekestijn alleen bevorderd kunnen worden als er meer transparantie in het beleid van Buitenlandse Zaken zou komen en er drastische veranderingen werden doorgevoerd.

Dat draagvlak zou in ieder geval niet gestimuleerd moeten worden via de bewustwordingscampagnes van de NCDO, stelde Boekestijn samen met het SP Kamerlid Ewout Irrgang. 'Het is principieel onjuist om met belastinggeld overheidsbeleid te beïnvloeden,' schreef hij. De 32 miljoen die de NCDO daarvoor kreeg zou volgens hem beter direct aan de armen in Afrika besteed kunnen worden, want 'draagvlakcampagnes kun je niet eten, voedsel wel'.³⁵¹ Boekestijn kreeg bijval van een journalist van *NRC Handelsblad*: 'De heilige status van het Nederlandse ontwikkelingsbudget hoort niet door het rijk te worden gepropageerd', schreef die, 'maar moet onderdeel zijn van politiek debat'.³⁵²

Het nut van draagvlakversterking werd verdedigd door mensen uit de ontwikkelingssector, maar ook door parlementair verslaggever Willem Breedveld en lezers van *Trouw*. Zij vonden dat maatschappelijke steun voor volksvertegenwoordigers essentieel was om het beleid succesvol uit te voeren.³⁵³ NCDO-bestuursvoorzitter Jos van Gennip stelde tevens dat de armoede in ontwikkelingslanden steeds meer impact zou krijgen op rijke samenlevingen in een globaliserende wereld: 'Het is dus geen 'luxe' of 'ver-van-mijn-bed-show' dat de NCDO de bewustwording van mondiale kwesties ter hand neemt, maar een zaak van verlicht eigenbelang,' schreef hij.³⁵⁴ Cordaid directeur René Grotenhuis hekelde het zwart-wit denken in de discussie en de eenzijdige focus op effectiviteit. Ontwikkelingssamenwerking was volgens hem veel breder dan het veiligstellen van de

³⁴⁷ A. J. Boekestijn, 'Meet het effect van hulp', *de Volkskrant*, 21-5-2007.

³⁴⁸ A.J. Boekestijn, 'Wanneer doet Koenders de kraan eens dicht?' *de Volkskrant*, 14-2-2008.

³⁴⁹ A.J. Boekestijn en G. Rhodes, 'Geen 5 miljard euro meer voor ngo's; Ontwikkelingssamenwerking, regel hulp liever via een eigen, nieuwe organisatie: NLaid', *NRC Handelsblad*, 30-3-2010. Deze titel is overigens misleidend, vijf miljard is een benadering van het gehele ontwikkelingsbudget, maar daarvan ging minder dan een kwart naar NGO's.

³⁵⁰ A.J. Boekestijn, 'Hulp à la Koenders helpt dus niet; Minister Koenders moet zijn beleid nu ook van de WRR bijstellen', *NRC Handelsblad*, 19-1-2010.

³⁵¹ A.J. Boekestijn, 'Draagvlakcampagnes kun je niet eten, voedsel wel', *Trouw*, 19-6-2008.

³⁵² M. Huygen, 'Bij gebrek aan beter gaan veel ontwikkelingsgelden naar Nederlandse doelen', *NRC Handelsblad*, 21-6-2008.

³⁵³ W. Breedveld, 'Het armetierige gelijk van VVD'er Boekestijn', *Trouw*, 2-7-2008.

³⁵⁴ J. van Gennip, 'Afrika heeft Nederlands draagvlak beslist nodig', *Trouw*, 24-6-2008.

Nederlandse belangen op het gebied van veiligheid en grondstoffen.³⁵⁵ Breedveld *framede* de aanval op de NCDO ook als politieke strategie van de VVD en de SP: 'Ik verdenk SP en VVD ervan dat ze deze kwestie opblazen om de ontwikkelingshulp terug te kunnen schroeven,' stelde hij.³⁵⁶

Verslaggevers die de door Boekestijn aangezwengelde discussies volgden, beschreven zich steeds herhalende patronen. Ontwikkelingsorganisaties benadrukten volgens Han Koch telkens wat wel was gelukt en weken uit naar morele uitroepen, tegenstanders kwamen steevast met voorbeelden van geldverspilling. De ontwikkelingssector verzuimde het echter om tot een bevredigende uitleg te komen, waarin dwarsverbanden gelegd werden met andere beleidsterreinen, zodat de belastingbetaler het nut van ontwikkelingssamenwerking zou begrijpen.³⁵⁷ In *de Volkskrant* werd opgemerkt dat Koenders en Boekestijn op twee verschillende niveaus discussieerden: Koenders wilde zich richten op verbetering van de hulp, Boekestijn viel het principe van ontwikkelingshulp aan. Koenders weigerde daarop in te gaan en deed de kritiek van Boekestijn slechts af als 'infantilisering van het debat', 'theoretjes' en 'simpele analyses'.³⁵⁸

De prijs van een slecht geweten vormde een uitwerking van alle voorgaande kritiekpunten van Boekestijn, voorzien van een wetenschappelijke onderbouwing en praktijkvoorbeelden. Het boek was sterk geïnspireerd op het werk van Easterly en Nobelprijswinnaar Douglas North. Het doel dat Boekestijn met zijn boek wilde bereiken was niet afschaffing van de hulp, maar een grondige herziening ervan, zodat de 'goede bedoelingen met desastreuze gevolgen' verleden tijd zouden worden.³⁵⁹ Hij wilde af van het ethische argument voor het aangaan van ontwikkelingssamenwerking, zoals ook duidelijk bleek uit de titel van zijn boek.

Net als Hirsu Ali en Moyo beweerde Boekestijn dat er geen verband was gevonden tussen hulp en ontwikkeling.³⁶⁰ Op basis van Norths theorie over gesloten samenlevingen stelde Boekestijn vast dat bevordering van goed bestuur en democratie onmogelijk was in gesloten samenlevingen, die fundamenteel verschilden van de ontwikkelde democratieën van West-Europa. Machthebbers in gesloten samenlevingen richtten zich slechts op het veiligstellen van hun eigen belangen en om escalatie van geweld te voorkomen werden afspraken gemaakt over de verdeling van welvaart.³⁶¹ Algemene begrotingssteun zou volgens Boekestijn juist dictators in het zadel houden en corruptie bestendigen. Machthebbers hoefden vanwege de constante geldstroom immers geen belasting te heffen en daarmee waren zij geen verantwoording verschuldigd aan de bevolking.³⁶² Bovendien maakte

³⁵⁵ R. Grotenhuis, 'Stop het zwart-wit denken over ontwikkelingshulp', *Trouw*, 27-6-2008.

³⁵⁶ W. Breedveld, 'Waarom zou de overheid het debat over de armoede moeten stimuleren? De vraag van Willem Breedveld', *Trouw*, 21-6-2008.

³⁵⁷ H. Koch, 'Help, opnieuw discussie over hulp; per saldo Armoede', *Trouw*, 28-6-2008.

³⁵⁸ M. Kranenburg, 'VVD wil af van zorg voor Afrika; Vinnig debat in Tweede Kamer over nut en omvang van ontwikkelingshulp', *NRC Handelsblad*, 3-11-2009.

³⁵⁹ Boekestijn, *De prijs van een slecht geweten*, 15.

³⁶⁰ Hij baseerde zich daarbij op het onderzoek van Boone van de London School of Economics en William Easterly, *Ibidem*, 52-54.

³⁶¹ *Ibidem*, 107.

³⁶² *Ibidem*, 152-153.

ontwikkelingssamenwerking ontvangende landen volgens Boekestijn alleen maar hulpverslaafd en afhankelijk.³⁶³ Hij pleitte tevens voor het loslaten van de 0,7% norm, deze zou niet aansluiten bij de behoeften en omstandigheden van de ontvangende landen en ook niet op het politieke proces en de budgetprioriteiten van de donorlanden.³⁶⁴ In plaats daarvan riep Boekestijn op tot ontwikkelingsbeleid dat gebaseerd was op zorgvuldige analyses van de machtsverhoudingen, voordat een ontwikkelingsrelatie met een land zou worden aangegaan. Zoals de theorie van North voorspelde zouden elites alleen meegaan in democratische hervormingen als ze inzagen dat hun belangen daarmee op de lange termijn beter gediend zouden worden.³⁶⁵

3.8.2 Analyse mediadebat najaar 2008

In de periode 14 september tot 12 november 2008 verschenen er in totaal 22 artikelen in de vijf grote kranten. Eén artikel daarvan werd door Boekestijn zelf geschreven, daarnaast waren er nog vier opiniestukken en een ingezonden brief. Van de opiniestukken waren er twee negatief over ontwikkelingssamenwerking, net als de ingezonden brief. De andere twee stukken waren noch positief, noch negatief.

De berichtgeving concentreerde zich rond drie gebeurtenissen: Een tijdens Prinsjesdag door de VVD gepresenteerde tegenbegroting waarin werd voorgesteld om het budget voor ontwikkelingssamenwerking te halveren, een kritisch IOB rapport over het Nederlandse Afrika-beleid en een opiniestuk waarin Boekestijn pleitte voor een parlementaire enquête over ontwikkelingssamenwerking.

Berichtgeving

Hieronder zal eerst kort de kritiek van Boekestijn in dit specifieke debat worden weergegeven, alvorens we ingaan op de discussie die daarmee veroorzaakt werd. In de tegenbegroting ontwikkelingssamenwerking stelde Boekestijn voor om het budget voor ontwikkelingssamenwerking los te koppelen van het nationale inkomen en bovendien met bijna de helft terug te brengen, zodat het budget van Nederland meer gelijk zou worden aan het Europese gemiddelde van 0,44% van het BNP. Daarnaast wilde Boekestijn geen steun meer geven aan corrupte en autoritaire machthebbers en in plaats daarvan meer investeren in de private sector. Het aantal partnerlanden zou ook fors naar beneden moeten en de medefinancieringsorganisaties zouden het voortaan af moeten kunnen zonder staatssteun.³⁶⁶

³⁶³ Ibidem, 101.

³⁶⁴ Ibidem, 94.

³⁶⁵ Ibidem, 276.

³⁶⁶ T. Koelé, 'VVD wil halvering van het ontwikkelingsbudget', *de Volkskrant*, 15-9-2008. Tegenbegroting ergens te vinden?

Boekestijn omschreef de steun voor medefinancieringsorganisaties als een 'erfenis van onze verzuiling' die alleen maar tot 'versnippering en verspilling' had geleid. Daarnaast deed hij het idee dat goed bestuur van buitenaf opgelegd zou kunnen worden af als een illusie.³⁶⁷ In zijn opinieartikel noemde Boekestijn het schuldgevoel over het koloniale verleden een achterhaald motief voor ontwikkelingshulp. Het kolonialisme kon wat hem betreft niet eeuwig als oorzaak van de ellende in Afrika worden aangewezen en het kapitalisme en de dumpingpraktijken van de EU evenmin. In plaats daarvan wees hij slecht bestuur aan als belangrijkste oorzaak van voortdurende armoede. Dat probleem werd volgens hem in stand gehouden door ontwikkelingssamenwerking. Vanwege een gebrek aan goede onafhankelijke evaluaties werd dit echter nog steeds niet erkend. Daarom stelde Boekestijn voor om een parlementair onderzoek naar de effectiviteit van ontwikkelingssamenwerking in te stellen. Daarbij zouden de volgende vragen centraal moeten staan: 'Waarom slagen wij er niet in om ons beleid onafhankelijk en wetenschappelijk te evalueren? En waarom geven wij schuldverlichting en begrotingssteun aan regimes die dat niet verdienen?'³⁶⁸

De berichtgeving stond in het teken van de politieke discussie en bestond voornamelijk uit verslagen van Kamerdebatten. Daarin werd de nadruk gelegd op het politieke conflict. De discussie tussen Boekestijn en Koenders en de VVD en het CDA en de PvdA werd beschreven als 'slepende ruzie'.³⁶⁹ Er kwamen daarbij veel politieke opposanten van Boekestijn aan het woord. Daarvan kwam alleen CDA-Kamerlid Kathleen Ferrier met een open reactie in de media, zij kondigde aan dat zij de fundamenten van het ontwikkelingsbeleid wilde herzien, net als Boekestijn.³⁷⁰ Boekestijns fractiegenoot en voormalig minister van defensie Joris Voorhoeve, die bekend stond als één van de meest progressieve leden van de VVD, stelde dat het niet meeviel om aan de nieuwe koers van de VVD te wennen. Hij vond dat Boekestijn een karikatuur had gemaakt van de Nederlandse hulp.³⁷¹

Ook minister Koenders reageerde vanuit emotionele verontwaardiging. 'Sommige van Boekestijns punten zijn niet alleen karikaturaal, maar gewoonweg kwaadwillig,' vond hij. Daarnaast deed hij de kritiek af als 'politieke slogans'. Hij stelde dat de VVD tot zo'n radicale ommezwaai was gekomen omdat de partij de hete adem van de PVV en TON in haar nek voelde.³⁷² De minister ging echter niet inhoudelijk in op de kritiek van Boekestijn en de

³⁶⁷ 'VVD wil staatssubsidies aan hulporganisaties stoppen', *Trouw*, 15-9-2008.

³⁶⁸ A. J. Boekestijn, 'Te veel hulp gaat naar corrupte regimes; Ontwikkelingssamenwerking ineffectief of het proberen waard?', *de Volkskrant*, 30-10-2008.

³⁶⁹ 'VVD wil 'minimale' effect van ontwikkelingshulp aantonen', *Trouw*, 23-10-2008.

³⁷⁰ 'CDA knabbelt ook aan hulp Derde Wereld; Kamerlid: 'Fundamenten herzien', *De Telegraaf*, 12-10-2008.

³⁷¹ P. van Os, 'Gemorrel aan Haags taboe op 0,8 procent; ontwikkelingssamenwerking. Nieuw vuur in debat over 'vanzelfsprekende' hoogte hulpbudget', *NRC Handelsblad*, 27-9-2008. Voorhoeve stapte begin 2010 over naar D66 omdat hij zich meer thuis voelde bij de opstelling van de VVD ten opzichte van internationale samenwerking.

³⁷² Van Os, 'Gemorrel aan Haags taboe op 0,8 procent', en M. Schenkel, 'Koenders hekel't 'slogans' van VVD; Ontwikkelingssamenwerking. Boekestijn kritisch over hulp aan Afrika', *NRC Handelsblad*, 23-10-2008.

kranten plaatsten ook geen inhoudelijke argumenten voor voortzetting van ontwikkelingshulp van zijn kant.

Kranten richtten zich daarnaast sterk op incidenten, zoals het gerucht dat Koenders en de PvdA-directeuren van ontwikkelingsorganisaties bij elkaar waren gekomen om de negatieve beeldvorming over ontwikkelingssamenwerking te bespreken. *De Telegraaf* benoemde tevens de dubieuze allocatie van hulp gelden in het Grote Merengebied: 'Er zijn signalen dat ontwikkelingsgeld terechtkomen bij rebellen die wreed huishouden in Oeganda. Maar ook dat er geld gaat naar Rwanda, dat rechtstreeks is betrokken bij de bloedige opstand in buurland Congo.'³⁷³

Er kwamen ook meer beschouwende en genuanceerde reacties. Hulp kan wel een belangrijke rol spelen, mits deze onbaatzuchtig wordt gegeven, reageerde journalist en Afrika-specialist Wim Bossema. Er ging volgens hem echter teveel verloren aan salarissen, gebonden hulp en tariefmuren. Bovendien nuanceerde hij de impact van de Nederlandse hulp. Veranderingen in het Nederlandse beleid zouden weinig verschil maken voor de situatie in Afrika, schreef hij.³⁷⁴ Voorhoeve stelde dat ontwikkelingssamenwerking juist paste bij de liberale principes, vooral op het gebied van rechtsstatelijke steun was dat altijd zo geweest.³⁷⁵ Hij wees er tevens op dat de Teldersstichting, het wetenschappelijke bureau van de VVD, de partij net voor het verschijnen van de tegenbegroting juist had geadviseerd om op te houden over mogelijke bezuinigingen op ontwikkelingssamenwerking. Het zou het imago van de VVD alleen maar schaden.³⁷⁶

De tegenbegroting van Bokestijn en de VVD werd door zowel *de Volkskrant* als *NRC Handelsblad* geframed als politieke strategie: 'Bokestijn sluit zich aan bij de PVV van Wilders en TON van Verdonk, de belangrijkste concurrenten van de VVD in de strijd om de kiezer.'³⁷⁷ Hoewel Bokestijn al vele malen zijn punt had gemaakt, werden de concrete stellingnames van het Kamerlid gezien als een aanzet tot een spannende discussie. 'Voor het eerst in decennia werd in het parlement een levendige discussie gevoerd over de ontwikkelingsgeld,' stond in *NRC Handelsblad*.³⁷⁸

Bokestijn werd door de media serieus genomen als criticus en beschreven als een gedreven man waar rekening mee gehouden moest worden. Hij werd neergezet als onderdeel, of zelfs aanjager van een trend. 'De architect van de ommezwaai binnen de VVD', noemde *NRC Handelsblad* hem. 'Ik ben er trots op dat de parameters van het debat zijn verschoven', werd hij geciteerd in het artikel. 'Voorheen kon je op zijn hoogst over effectiviteit praten, nu zeg ik keihard: hulp is onderdeel van het probleem.'³⁷⁹

Deze verschuiving in het politieke debat werd in verschillende kranten benadrukt. *De Volkskrant* haalde een oud artikel van voormalig PvdA woordvoerder

³⁷³ 'Fout beleid', *De Telegraaf*, 30-10-2008.

³⁷⁴ W. Bossema, 'Regeringen geven minder hulp, vips bieden uitkomst; Het debat in: de Derde wereld', *de Volkskrant*, 20-9-2008.

³⁷⁵ P. van Os, 'Gemorrel aan Haags taboe op 0,8 procent'.

³⁷⁶ 'VVD wil staatssubsidies aan hulporganisaties stoppen', *Trouw*, 15-9-2008.

³⁷⁷ T. Koelé, 'VVD wil halvering ontwikkelingshulp', *de Volkskrant*, 15-9-2008.

³⁷⁸ Van Os, 'Gemorrel aan Haags taboe op 0,8 procent'.

³⁷⁹ Ibidem.

ontwikkelingssamenwerking Diederik Samsom aan waarin deze voorspelde dat het vanzelfsprekende percentage voor ontwikkelingssamenwerking, de 0,7% van het totale BNP, snel zou verdwijnen.³⁸⁰ Met de tegenbegroting van Bokestijn werd die voorspelling volgens het artikel werkelijkheid. In *NRC Handelsblad* werd groeiende twijfel over ontwikkelingssamenwerking geconstateerd en gesteld dat onderzoeken aantoonde dat meer Nederlanders bedenkingen hadden bij hulp. Het werd echter niet duidelijk hoeveel die twijfel dan gegroeid was en om welke onderzoeken het ging. Bokestijn kreeg volgens het stuk ook recentelijk bijval in zijn suggestie om het budget voor ontwikkelingssamenwerking te halveren, van wie die bijval kwam werd echter ook niet vermeld.³⁸¹

In de nieuwsberichten kwamen buiten de politici van de grote partijen nauwelijks experts aan het woord. Er was dan ook nauwelijks sprake van duiding en onderbouwing van de politieke stellingen van Bokestijn. Alleen TNS/Nipo onderzoeker Sibolt Mulder gaf een uitgebreide toelichting op Bokestijns bewering dat het draagvlak voor ontwikkelingssamenwerking aan het verdwijnen was. Uit zijn onderzoek bleek namelijk dat het draagvlak helemaal niet noemenswaardig af was genomen. Hij stelde dat een klein deel van de bevolking altijd al voor verlaging van het ontwikkelingsbudget was geweest, maar pas sinds kort vertegenwoordigd werd in de politiek. Volgens Mulder werden de sceptici daarin mogelijk zelfs oververtegenwoordigd.³⁸²

Opinieartikelen

Het, overigens zeer bescheiden, opiniedebat werd gedomineerd door tegenstanders die het Nederlandse beleid aanvielen met emotionele en weinig gefundeerde argumenten. In verschillende stukken werd de ontwikkelingssector afgeschilderd als een groep opportunisten die het budget alleen uit eigenbelang op peil wilde houden. In een artikel in *De Telegraaf* werd de graaimentaliteit binnen de professionele hulpsector aangewezen als grootste oorzaak voor het falen van hulp. Er werden voorbeelden gegeven van de hoge salarissen van de in de ontwikkelingssector werkzame PvdA'ers Thea Fierens en Evelien Herfkens. Daarnaast stelde het artikel dat hulp ontwikkeling alleen maar uitstelt. Noodhulp en bijdragen voor ziektebestrijding mochten overigens wel blijven.³⁸³ Ook in *NRC Handelsblad* werden ontwikkelingswerkers beschreven als egotrippers die zich slechts interesseerden voor hun eigen carrière. 'Versnippering blijft in stand omdat het de ontwikkelingslobby niet meer om ontwikkeling van arme landen gaat,' schreef de auteur, econoom Jacob Kol.³⁸⁴ Ook de PvdA

³⁸⁰ Ibidem.

³⁸¹ Schenkel, 'Koenders hekelt 'slogans' van VVD'.

³⁸² Van Os, 'Gemorrel aan Haags taboe op 0,8 procent'.

³⁸³ 'Ontwikkelingssamenwerking echt op z'n retour', *De Telegraaf*, 1-11-2008.

³⁸⁴ J. Kol, 'Arme landen helpen kan zinvol zijn, maar doe het nu dan eens goed; Ontwikkelingssamenwerking. Multilaterale hulp effectiever dan bilaterale hulp', *NRC Handelsblad*, 10-11-2008.

moest het ontgelden, dankzij de kritiekloze opstelling tegenover 'PvdA-knuffellanden' als Zimbabwe en Eritrea konden wrede regimes volgens een boze lezer blijven voortbestaan.³⁸⁵

De tegenbegroting van Boekestijn werd door Kol echter ook bestempeld als ongeloofwaardig, de geschiedenis had immers uitgewezen dat VVD-kritiek nog nooit tot daadwerkelijke verandering in het beleid had geleid. De 'onbenullige' aanval op ontwikkelingssamenwerking kwam volgens hem alleen voort uit de angst bij de VVD om nog meer zetels te verliezen in de peilingen. Ook hier werd de kritiek van Boekestijn dus weer *geframed* als politiek opportunisme.

In *De Telegraaf* werd de tegenbegroting van Boekestijn echter behandeld als hard bewijs voor de onzinnigheid van hulp:

'Boekestijns rapport laat zien dat het bestaande beleid zonder enig verlies aan kwaliteit zou kunnen worden uitgevoerd met 60 procent van het huidige budget. Met andere woorden, van 40 procent van de huidige uitgaven kunnen we zonder meer stellen dat die volstrekt overbodig zijn.'³⁸⁶

Sommige opiniebijdragen waren bovendien zo kort door de bocht dat het op de rand van feitelijke juistheid balanceerden. In hetzelfde artikel in *De Telegraaf* werd bijvoorbeeld gesteld:

'De afgelopen decennia is immers duidelijk gebleken dat er een negatieve relatie bestaat tussen de omvang van de ontvangen ontwikkelingshulpgelden en de mate van economische ontwikkeling van een land. Ofwel: hoe meer geld erin wordt gepompt, hoe minder economische ontwikkeling we ervoor terugkrijgen.'³⁸⁷

Er was nauwelijks ruimte voor voorstanders van ontwikkelingssamenwerking. 'De marketing van de ontwikkelingssamenwerking faalt', constateerden ontwikkelingswerkers Henk Holtslag en Mark Westra. Zij gaven voorbeelden van successen in hun eigen watersector en wezen op verlicht eigenbelang als voornaamste motief voor ontwikkelingssamenwerking. Zij bedienden zich echter van hetzelfde soort simpele slagzinnen als de tegenstanders van ontwikkelingshulp deden. 'Meer dan ooit is hulp nodig, omdat het een schande is dat anno 2008 nog steeds de helft van de wereld bevolking in armoede leeft', schreven zij bijvoorbeeld.³⁸⁸ Ook Jos van Gennip probeerde aan de hand van verschillende fases in de geschiedenis te bewijzen dat hulp wél geholpen had. Achteruitkijken noemde hij nuttig, maar hij benadrukte vooral het belang van een positieve houding in het politieke debat, gericht op kansen en uitdagingen.³⁸⁹

³⁸⁵ Ingezonden brief van C. ter Kuile, *NRC Handelsblad*, 9-10-2008.

³⁸⁶ 'Ontwikkelingssamenwerking echt op z'n retour', *De Telegraaf*, 1-11-2008.

³⁸⁷ Ibidem.

³⁸⁸ H. Holtslag en M. Westra, 'Goede hulp wordt beroerd verkocht', *Trouw*, 12-11-2008.

³⁸⁹ J. van Gennip, 'Hulp deugt (maar moet anders)', *Trouw*, 8-11-2008.

In gematigde stukken werd vooral geprobeerd om nuance aan te brengen in het betoog van Boekestijn. In *de Volkskrant* riep een schrijver op om geen karikatuur te maken van de goedgelovigheid van de PvdA, de partij liet haar eigen beleid namelijk evalueren door wetenschappelijke bureaus³⁹⁰ en uit het beleid van Koenders kwam volgens hem naar voren dat de PvdA wel degelijk beseftte dat het beter moest. De auteur plaatste de discussie binnen de veranderende tijdsgeest: 'In het huidige politieke klimaat is de bewijslast omgedraaid. Een moreel appèl volstaat niet langer, de voorstanders van het huidige beleid zullen moeten aantonen dat dat beleid nog steeds zinvol en verantwoord is.'³⁹¹ Buitenlandjournalist Han Koch wees op een patroon in de kritische uitlatingen van de VVD, maar constateerde net als Kol dat die aanvallen tot dan toe tot niets hadden geleid. Hij stelde de 'mantra van de VVD' om hulp te vervangen voor handel ter discussie. Alles aan de vrije markt en de particuliere sector overlaten was volgens Koch geen optie. 'Dat weten ze nu inmiddels ook op Wall Street', voegde hij daar cynisch aan toe.³⁹²

De toon van het debat was over het algemeen negatief, aanvallend en beschuldigend. Omdat de schrijvers van twee opinieartikelen onbekend waren kan ik niet aangeven in hoeverre er sprake was van een evenwichtige verdeling van experts of respondenten. Jacob Kol en Han Koch kunnen echter gezien worden als bijdragers die niet gekleurd werden door hun positie.

3.8.3 Het politieke debat

Boekestijn was in zijn tijd als Kamerlid een zeer belangrijke stem in het politieke debat. Hij hield de minister scherp met een grote hoeveelheid Kamervragen, vaak op basis van geruchten in de media.³⁹³ Daarnaast diende Boekestijn regelmatig moties in voor hervorming van de evaluatiepraktijk binnen het ministerie van Buitenlandse Zaken. Eind 2008 presenteerde hij tevens een amendement, waarin hij pleitte voor afschaffing van de overheidsbijdrage voor Nederlandse medefinancieringsorganisaties.³⁹⁴ Na zijn vertrek uit de Kamer werd zijn naam echter niet meer genoemd in de debatten. Alleen in de beantwoording van Kamervragen werd zo nu en dan gerefereerd aan eerder gestelde vragen door Boekestijn. Hij had echter een grote invloed op de nieuwe lijn van de VVD op het gebied van ontwikkelingssamenwerking, die door zijn opvolgers werd voortgezet.

Hoewel Boekestijn voor veel opschudding in de media zorgde met zijn stem tegen de begroting voor ontwikkelingssamenwerking, werden daar in de Kamer weinig woorden aan

³⁹⁰ Deze evaluaties werden gedaan door de Evert Vermeer Stichting en de Wiarda Beckman Stichting, beide aan de PvdA gelieerd.

³⁹¹ 'Haal ontwikkeling en hulp uit elkaar', *de Volkskrant*, 1-11-2008.

³⁹² H. Koch, 'Mantra van VVD: weg met hulp; per saldo Hulp en Handel', *Trouw*, 20-9-2008.

³⁹³ Hij stelde onder andere Kamervragen over de vermeende voedselhulp van Cordaid aan de rebellen van het Oegandese *Lord's Resistance Army* (LRA) en berichten over een overleg tussen Koenders en de PvdA directeuren van ontwikkelingsorganisaties over verbetering van de beeldvorming over het ontwikkelingsdebat.

³⁹⁴ Vaststelling van de begrotingsstaten van het ministerie van Buitenlandse Zaken (V) voor het jaar 2009 Amendement Boekestijn, 13-11-2008.

vuil gemaakt. Alleen Ferrier riep Boekestijn op om zich meer met feiten bezig te houden, in plaats van met slecht voorbereide, onrealistische voorstellen. Zij vroeg zich af of Boekestijn de gevolgen van zijn stem tegen de begroting van Buitenlandse Zaken wel had overzien.³⁹⁵ Voorhoeve benadrukte dat parlementair wapengekletter vaak niets betekent voor feitelijk beleid. Hij ging ervan uit dat de VVD zich, als puntje bij paaltje kwam, zonder morren weer zou voegen naar de heersende consensus.³⁹⁶

In de Kamerdebatten die plaatsvonden in de drie maanden na de presentatie van de tegenbegroting van de VVD reageerde vooral minister Koenders, maar ook andere Kamerleden vaak geërgerd op de kritische opstelling van Boekestijn. Volgens Koenders stond Boekestijn een vruchtbare, op vooruitgang gerichte samenwerking in de weg met zijn afkeuring van bijna alle onderdelen van het ontwikkelingsbeleid. 'Ik vind dat hij met woorden omfloerst dat hij eigenlijk tegen ontwikkelingssamenwerking is. Dat mag best. (...) Maar als hij dit debat wil voeren, moet hij dat doen op basis van argumenten en niet steeds zeggen dat dit of dat niet is bewezen', stelde Koenders.³⁹⁷ Zowel in de Kamerdebatten als in de beantwoording van de vele door hem gestelde Kamervragen werd hij beschuldigd van het verdraaien van feiten en het verkondigen van halve waarheden. Hoewel Boekestijn inderdaad vaak eenzijdig de problematische onderdelen van het beleid benadrukte, gingen veel Kamerleden en minister Koenders er ten onrechte aan voorbij dat Boekestijn zeer goed wist waar hij over praatte. Hij debatteerde op een heel ander niveau dan de rechtse politici Verdonk en Wilders, die voor afschaffing van ontwikkelingshulp pleitten zonder zich werkelijk in het Nederlandse debat verdiept te hebben. De veelgehoorde beschuldiging dat hij zich net als deze politici slechts voor bezuinigingen op het budget interesseerde en geen constructieve bijdrage aan het debat leverde, is dan ook niet op zijn plaats.

Een belangrijke reden voor de ergernis in de Kamer was ongetwijfeld ook dat de andere fracties, behalve de TON en de PVV nog steeds vol overtuiging voor het belang van ontwikkelingssamenwerking pleitten. PvdA woordvoerder Harm Waalkens zag Nederland nog steeds graag als gidsland. Ook Vendrik (Groenlinks) wees op de verantwoordelijkheid van Nederland om internationaal het goede voorbeeld te geven en om landen die zich niet aan de 0,7% afspraak hielden daarop aan te spreken. De meeste woordvoerders zagen zichzelf als hervormers, maar verbonden dit niet met bezuinigingen op het budget.³⁹⁸

Boekestijn gebruikte de media duidelijk als verlengstuk van het debat in de Tweede Kamer. Toen hij tijdens een overleg over begrotingssteun aan het Grote Merengebied van de voorzitter geen ruimte kreeg om te interrumperen liet hij weten zijn punt dan via de krant te maken.³⁹⁹ Ook zijn voorstel in de Kamer om een parlementaire enquête in te stellen, herhaalde hij een week later in een opiniebijdrage in *de Volkskrant*. Daarnaast kwam het regelmatig voor dat Boekestijn net voor een Algemeen Overleg een opiniestuk in een krant schreef, waar dan zowel door zijn Kamergenoten als door hemzelf op teruggegrepen werd

³⁹⁵ HTK, 27-2263, TK 27, Debat Afrikabeleid, 20-11-2008.

³⁹⁶ Van Os, 'Gemorrel aan haags taboe op 0,8%'.

³⁹⁷ HTK, 2008-2009, 21 501-04, nr 105, Ontwikkelingsraad 29-9-2008.

³⁹⁸ HTK, 2008-2009, 21 501-04, nr. 105, Ontwikkelingsraad 29-9-2008.

³⁹⁹ HTK, 2008-2009, 29 237, nr. 97, Afrikabeleid, Verslag van een Algemeen Overleg, 15-5-2009.

tijdens het debat. Daarmee zorgde Boekestijn ervoor dat het publieke en politieke debat sterk door elkaar liepen.

3.8.4 Conclusie

Het mediadebat werd gedomineerd door tegenstanders van ontwikkelingssamenwerking die het ontwikkelingsbeleid op agressieve toon veroordeelden. Vooral op de opiniepagina's overheerste het simplisme. Het ontwikkelingsbeleid werd daar nog harder en ongenueanceerder aangevallen dan Boekestijn zelf deed. Er kwam nauwelijks input van mensen uit de ontwikkelingssector. Ook in het politieke debat overheerste de ergernis, al was het debat daar minder emotioneel geladen dan in de media. De critici weten het voortbestaan en het falen van het ontwikkelingsbeleid vooral aan het eigenbelang van de ontwikkelingssector. Daarnaast werd de kritiek van de VVD wederom eenzijdig *geframed* als politiek opportunisme. Terugtrekken van steun voor de begroting voor ontwikkelingssamenwerking werd gezien als actie om 'rechts inhalen' door de PVV en TON te voorkomen. Over de inhoudelijke kritiek op het beleid werd weinig gediscussieerd. Door een gebrek aan input van experts werden beweringen over het succes en falen van ontwikkelingssamenwerking nauwelijks getoetst op feitelijke juistheid. Er was voor het eerst meer ruimte voor de tegenstanders van ontwikkelingssamenwerking dan voor de voorstanders.

Er tekende zich een ontwikkeling af waarin ontwikkelingssamenwerking steeds meer in de verdediging werd gedrongen. Verschillende kranten spraken over een verschuiving van de parameters van het debat, waarbij niet de effectiviteit, maar het principe van hulp zelf ter discussie werd gesteld. De discussie rond Boekestijn kan gezien worden als een omslagpunt in het bredere debat.

Ten eerste verbond hij als eerste VVD'er politieke consequenties aan zijn kritiek. Waar de nieuwe lijn van de VVD al in was gezet door Bolkestein en Hirsi Ali, zette hij dit gedachtegoed nu om in concrete daden. Daarmee werd het debat net als bij Hirsi Ali sterk gepolitiseerd. Hoewel de betekenis van zijn actie door verschillende deelnemers aan het debat werd genuanceerd, zou de stap de vanzelfsprekende hoogte van het ontwikkelingsbudget in de toekomst op losse schroeven kunnen zetten. Bovendien had Boekestijn door zijn handige gebruik van de media een veel groter bereik dan andere woordvoerders voor ontwikkelingssamenwerking. Hij werd gezien als belangrijke ontwikkelingsdeskundige en zijn commentaren deden het altijd goed in de kranten omdat ze direct en vaak grappig waren. Veel kranten namen zijn uitdrukkingen als 'linkse professoren' en 'de bodemloze put van ontwikkelingssamenwerking' dan ook direct over.⁴⁰⁰

⁴⁰⁰ J. Slok, 'Ontwikkelingsgeld naar rebellenleger'; VVD-Kamerlid eist opheldering van minister Koenders', *De Telegraaf*, 27-10-2008.

Daarnaast veranderde de toon van de discussie sterk, het opiniedebat werd steeds meer gedomineerd door simplisme. Niet alleen onder rechtse partijen en tegenstanders van ontwikkelingssamenwerking, maar ook onder de voorstanders. De ontwikkelingssector werd op ongefundeerde wijze beschuldigd van egoïsme en hebberigheid, maar de voorstanders kwamen niet verder dan voorbeelden van geslaagde projecten en algemene slogans over het belang van hulp. Linkse partijen namen Boekestijn bovendien niet serieus door hem te vergelijken met Wilders en Verdonk en zijn standpunten af te doen als politieke berekening. Door dit gebrek aan serieuze argumenten kon er wederom geen fundamentele, inhoudelijke discussie ontstaan.

NRC Handelsblad en *de Volkskrant* namen, net als in de andere discussies rondom Boekestijn het voortouw, omdat zijn opinieartikelen bijna altijd in één van deze kranten gepubliceerd werden. Opvallend was dat *De Telegraaf* ook steeds meer aandacht ging geven aan het debat, niet alleen in de berichtgeving, maar ook met opiniebijdragen. De krant berichtte vooral over incidenten, waardoor ontwikkelingssamenwerking in een kwaad daglicht kwam te staan.

3.9 Dambisa Moyo

In maart 2009 kwam het boek *Dead Aid* uit van de Zambiaanse econome Dambisa Moyo. Zij groeide op in het Afrikaanse land, maar studeerde aan Harvard en Oxford en werkte in de financiële wereld en bij de Wereldbank. In het boek betoogde Moyo dat donoren alle hulp aan Afrika per direct stop zouden moeten zetten. Hulp werkt verslavend en houdt corrupte regimes in het zadel omdat zij geld binnenkrijgen zonder verantwoording af te hoeven leggen, stelde zij. Haar kritiek richtte zich op ODA. Noodhulp en charitatieve hulp moedigde zij wel aan. Zij gaf toe dat hulp op de korte termijn en op kleine schaal vaak duidelijk zichtbare gevolgen had, maar deze effecten werden op de lange termijn en op macroniveau weer teniet gedaan. Hulp had niet alleen weinig resultaat gehad, maar stond volgens Moyo ontwikkeling zelfs in de weg.⁴⁰¹ De vrijblijvende hulpstroom zou vervangen moeten worden door private investeringen, *remittances* en toegang tot internationale financiële markten. Zij gaf toe dat de Afrikaanse landen de broekriem even flink aan zouden moeten snoeren in de overgangperiode, maar geloofde dat de economie na een moeilijke periode juist op zou bloeien.⁴⁰² Zij droeg haar boek op aan een van de eerste hulpcritici, Peter Bauer. Daarnaast baseerde zij zich op het werk van Easterly, Douglas North en studies van de Wereldbank en het IMF. Moyo verwees ook herhaaldelijk naar het werk van econoom Paul Collier en diens voornaamste kritiek dat hulporganisaties Afrika benaderden met 'one-size-fits-all'

⁴⁰¹ D. Moyo, *Dead Aid; why aid is not working and how there is another way for Africa* (Londen, 2009), 44, 49.

⁴⁰² *Ibidem*, Hoofdstuk 6, 8.

oplossingen.⁴⁰³ Zelf sprak zij echter steeds over Afrika als land, ze besteedde weinig aandacht aan de specifieke problemen en mogelijkheden van de afzonderlijke landen op het continent.

Haar boek had niet alleen in Nederland grote invloed, maar was een wereldwijd succes. Omdat Moyo zelf uit Afrika kwam en bovendien nog mooi en jong was, bereikte zij een veel breder publiek dan de blanke oude mannen die doorgaans over ontwikkelingssamenwerking discussieerden. Zij werd zelfs opgenomen in de *Times* top honderd van meest invloedrijke mensen. Toen zij in oktober 2009 naar Nederland kwam om twee lezingen te geven, was de (media) belangstelling overweldigend. Op 30 november 2009 weidde het tv-programma *Tegenlicht* een aflevering aan de invloedrijke Zambiaanse.

3.9.1 Analyse mediadebat

Het mediadebat rond Dambisa Moyo vond plaats op twee tijdstippen in 2009. Het grootste deel van de artikelen verscheen na publicatie van het boek *Dead Aid* in maart, een tweede groep volgde na het bezoek van Moyo in oktober. In totaal verschenen er twintig artikelen over het boek, waarvan zeven opiniestukken. Twee artikelen gingen over een ander hulp gerelateerd onderwerp, waarin de mening van Moyo genoemd werd. De reacties in de opinieartikelen waren zeer gemengd, vier artikelen waren net als Moyo tegen ontwikkelingssamenwerking, twee verdedigden de hulp en één nam er een gematigde positie in.

Berichtgeving

In de berichtgeving zette Moyo haar eigen standpunten in interviews uitgebreid uiteen. Verschillende kranten maakten een rondje langs binnen- en buitenlandse experts met de vraag of de hulp gestopt zou moeten worden. Ook op de internetfora van de kranten leefde de discussie sterk, *NRC Handelsblad* plaatste een compilatie van de reacties in de krant en *Trouw* vatte ze samen in een hoofdredactioneel commentaar. Journalisten probeerden een verklaring te vinden voor het daverende succes van Moyo en gaven daarom veel aandacht aan de verschijning en het optreden van deze 'glamour dame'.

In de drie interviews met *NRC Handelsblad*, *de Volkskrant* en *Trouw* vatte Moyo de standpunten uit haar boek aan de hand van kritische vragen samen. Zij beschuldigde westerse regeringen van oneigenlijke motieven. Westerse politici en hun kiezers wilden volgens Moyo doorgaan met hulp omdat hen dat een goed gevoel gaf, omdat de ontwikkelingssector een sterke lobby had en omdat via hulp geopolitieke steun werd gekocht.⁴⁰⁴ Echte hervormingen zagen zij volgens haar niet zitten: 'Voor westerse regeringen

⁴⁰³ Ibidem, 68.

⁴⁰⁴ E. Nieuwenhuis, 'Het antwoord op Bono', *de Volkskrant*, 6-3-2008.

is het ingewikkelder om handelsbarrières op te heffen dan een cheque uit te schrijven.⁴⁰⁵

Laksheid was volgens haar dus het belangrijkste motief voor het voortzetten van hulp. Moyo stelde dat haar beweringen berustten op logica en economisch inzicht, de argumenten van voorstanders van hulp vond zij onlogisch en emotioneel.⁴⁰⁶

De Nederlandse politici, wetenschappers en mensen uit de sector die aan het woord kwamen reageerden over het algemeen open. Niemand sprak zich volmondig tegen haar uit, ze noemden haar bijdrage vooral interessant. Maar niemand was voor onmiddellijke afschaffing van de hulp, zelfs Boekstijn maakte de kanttekening dat de voorgestelde afbouwperiode te optimistisch was.⁴⁰⁷ Volgens Koenders vertrouwde Moyo teveel op de kapitaalmarkten, ontwikkelingssamenwerking was in zijn optiek nodig als katalysator voor het op gang brengen van bijdragen van de private sector aan ontwikkeling.⁴⁰⁸ Ook ontwikkelingseconoom Jan Willen Grunning en John Kuofor, ex-president van Ghana, stelden dat hulp arme landen juist kon helpen om uiteindelijk minder afhankelijk te worden.⁴⁰⁹

Andere buitenlandse experts distantieerden zich duidelijker van Moyo. Shanta Devarajan, hoofd afdeling Afrika van de Wereldbank stelde dat Afrika het hardst geraakt zou worden door het instorten van internationale markten, de kredietcrisis mocht volgens hem niet de internationale solidariteit aantasten.⁴¹⁰ Ook Sachs reageerde met ethische en zelfs emotionele argumenten: 'Haar ideeën zijn volkomen verderfelijk en zouden tot de dood van miljoenen mensen kunnen leiden', zei hij.⁴¹¹ Veel ontwikkelingseconomen en medewerkers van de multilaterale organisaties verweten Moyo dat zij ontwikkelingshulp teveel zag als de oorzaak van alle kwalen. Moyo geeft de brandweer de schuld omdat die in de buurt is van alle branden, stelde VN medewerker Kevin Watkins.⁴¹² Ook Collier werd genoemd vanwege zijn heldere en theoretische reactie, hij vond dat Moyo generaliseerde en te optimistisch was over Afrika's toegang tot kapitaalmarkten. Samengevat waren de belangrijkste kritiekpunten eenzijdigheid en gebrek aan nuance, onrealistische alternatieven en selectief gebruik van statistische gegevens.

Vooraf in de artikelenreeks rond het bezoek van Moyo in oktober werd het verhaal in een breder perspectief geplaatst. Journalisten erkenden dat de kritiek van Moyo niet nieuw was, ook Moyo zelf benadrukte dat zij haar inspiratie haalde uit de grotendeels genegeerde kritiek van de ontwikkelingseconoom Peter Bauer in de jaren zestig.⁴¹³ Aan de hand van een actuele hongersnood in Ethiopië werd de vraag gesteld hoe verandering van het beleid dit

⁴⁰⁵ S. Nourhussen, 'Afrika verdient beter', *Trouw*, 13-10-2009.

⁴⁰⁶ D. Wittenberg, 'Draai dicht die kraan; Wanneer wordt het failliet van de hulp erkend?', *NRC Handelsblad*, 6-3-2009.

⁴⁰⁷ E. Nieuwenhuis, 'Hulp tijdens economische crisis stoppen, is doodsteek voor Afrika', *de Volkskrant*, 7-3-2009.

⁴⁰⁸ *Ibidem*.

⁴⁰⁹ M. Schenkel, 'Ontwikkelingshulp is noodzakelijk; John Kufuor, oud-president van Ghana, verdedigt bestedingen aan arme landen', *NRC Handelsblad*, 28-9-2009.

⁴¹⁰ M. Schenkel, 'Bezuinigingen op hulpgeld kun je niet maken; Shanta Devarajan, topeconoom bij de Wereldbank, vindt dat rijke landen verantwoordelijkheid moeten nemen', *NRC Handelsblad*, 13-3-2009.

⁴¹¹ W. Bossema, 'Afrika moet afkicken; opinie Zambiaanse econome zaait storm in de wereld van ontwikkelingshulp', *de Volkskrant*, 26-9-2009.

⁴¹² *Ibidem*.

⁴¹³ D. Wittenberg, 'Draai dicht die kraan'.

soort situaties in de toekomst zou kunnen voorkomen.⁴¹⁴ Bovendien raakte het beeld van Afrika als zielig en hulpbehoevend steeds meer uit de mode. In een artikel in *de Volkskrant* werd een beeld geschetst van een continent met mogelijkheden, dat steeds minder afhankelijk was van het Westen.⁴¹⁵

De provocerende toon van Moyo werd *geframed* als aandachttrekker of verkooptruck. 'Ik kan me niet voorstellen dat iemand met haar CV dit met overtuiging zo generaliseert', stelde een lezer van *NRC Handelsblad*.⁴¹⁶ Een paar voorstanders van hulp noemden haar succes een mediahype die vooral veroorzaakt zou zijn door haar uiterlijk en populistische uitspraken. Ton Dietz (directeur Afrika studiecetrum) trok zelfs een vergelijking met Wilders: 'Dezelfde professionaliteit, dezelfde vergaande versimpeling van de boodschap, geen serieuze alternatieven aanbieden.'⁴¹⁷

Moyo werd beschreven als verfrissende, energieke expert. De kranten benadrukten haar vermogen om mensen te overtuigen en wezen op haar ervaring in de financiële wereld. 'Ze heeft alles in zich om de tegenhanger te worden van Naomi Klein en Noreena Hertz, de ongekroonde koninginnen van de andersglobalisten,' schreef *de Volkskrant*.⁴¹⁸ Bovenal werd gesuggereerd dat ze vanwege haar Afrikaanse afkomst wist waar ze over praatte en ook veel medestanders had op het continent. Verschillende kranten berichtten dat president van Rwanda Paul Kagame Moyo wilde inhuren om zijn land van de hulp te 'verlossen'.⁴¹⁹ Moyo verwoordde naar eigen zeggen wat veel Afrikanen dachten: 'Waarom steunen jullie onze corrupte leiders? Zij geven ons niets en jullie geven hen alles.'⁴²⁰ Alleen in *NRC Handelsblad* beweerde Kufuor het tegenovergestelde: 'Mevrouw Moyo is niet de stem van Afrika. Ze leeft in een ivoren toren, ver van de realiteit van Afrika.'⁴²¹

In de berichtgeving werden haar jonge leeftijd, geraffineerde uitstraling en intelligentie benadrukt. Dit in tegenstelling tot de gevestigde experts als Jan Pronk, 'een witte vent van 68' en andere 'blanke lelijke Europese mannen'.⁴²² Moyo's schrijfstijl was volgens Bossema ook een belangrijke factor in haar succes: 'Moyo schrijft geheel in de stijl van de hedendaagse non-fictie bestsellerauteurs. Bijtende vergelijkingen, bewust gezochte overdrijving en eenzijdigheid, sexy formuleringen gericht op controversie.'⁴²³ De aandacht voor Moyo was volgens Dietz illustratief voor een wereld waar het steeds meer om de verpakking

⁴¹⁴ S. Nourhussen, 'Ethiopiërs haten imago van altijd maar honger; hoorn van Afrika 25 jaar na acties als Live Aid kampt land opnieuw met voedseltekort', *Trouw*, 23-10-2009.

⁴¹⁵ K. Broere, 'Heil komt niet meer uit Westen; Nieuwe kansen voor een miskend continent', *de Volkskrant*, 2-10-2009.

⁴¹⁶ Ingezonden brief, *NRC Handelsblad*, 13-3-2009.

⁴¹⁷ 'Glamour dame met omstrepen verhaal; Dambisa Moyo is mondiaal mediasucces met afwijzen Afrikahulp', *NRC Handelsblad*, 9-10-2009.

⁴¹⁸ E. Nieuwenhuis, 'Het antwoord op Bono'.

⁴¹⁹ D. Wittenberg, 'Rwanda wil af van ontwikkelingshulp', *NRC Handelsblad*, 6-3-2009, Nourhussen, 'Afrika verdient beter'.

⁴²⁰ Nieuwenhuis, 'Het antwoord op Bono'.

⁴²¹ M. Schenkel, 'Ontwikkelingshulp is noodzakelijk'.

⁴²² R. Vreeken, 'Q & A: Draaikonterij, van Pronk?', *de Volkskrant*, 7-3-2009.

⁴²³ W. Bossema, 'Afrika moet afkicken'.

gaat en minder om de inhoud. Hij vreesde dat de door de media gecreëerde perceptie van Moyo als een expert het draagvlak voor ontwikkelingssamenwerking zou ondermijnen.⁴²⁴

In de discussie werden zeer veel experts geïnterviewd en geciteerd. Zoals eerder genoemd, werd de mening van verschillende gerenommeerde internationale ontwikkelingseconomen vermeldt en kwamen ook medewerkers van multilaterale organisaties aan het woord. In Nederland werden Koenders, Boekestijn, Dietz, ontwikkelingseconoom Jan Willem Grunning, Jos van Gennip en Oxfam Novib directeur Farah Karimi ondervraagd. De meeste experts waren voorstanders van ontwikkelingssamenwerking, maar konden vanuit hun achtergrond beschouwend en inhoudelijk op de beweringen van Moyo ingaan.

Opinieartikelen

In de opinieartikelen werd vooral kritiek geleverd op het gebrek aan nuance en niveau in zowel het verhaal van Moyo als de discussie die daaromheen ontstond. Moyo's stoere taal kon het debat scherpen, maar haar oplossing was te generaliserend en onrealistisch, vonden veel experts.⁴²⁵

Voorals Hoebink maakte zich kwaad over de in zijn ogen grove versimpelingen in het verhaal van Moyo. Hij stelde dat Moyo's bewijsvoering aan alle kanten rammelde. Ze had gesjoemeld met cijfers en selectief geshopt in de rapporten van multilaterale organisaties. Het ging Moyo volgens hem niet om waarheidsvinding, maar slechts op provoceren, schoppen en slaan. Hij betreurde de ontwikkeling van ons culturele klimaat, waarin geschreeuw het wint van nuance.⁴²⁶ Argumenten voor voortzetting van ontwikkelingssamenwerking gaf hij niet. Slechts in twee bijdragen noemden schrijvers morele motieven voor het aangaan van ontwikkelingssamenwerking. 'Wie medeburgers aan hun lot overlaat, verliest ook een deel van zijn eigen ziel,' stelde Peter Giesen in een column.⁴²⁷ In een andere bijdrage werd hulp *geframed* als goedkoop geopolitiek instrument dat door rijke landen gebruikt werd ten koste van de armen.⁴²⁸ Eigenbelang als drijfveer werd daarin dus negatief beoordeeld.

Publiciste Marcia Luyten viel Moyo bij met een keihard oordeel over de in haar ogen destructieve effecten van Nederlandse sectorale begrotingssteun aan Oeganda. Gratis onderwijs en gezondheidszorg hadden volgens Luyten een negatieve invloed op initiatief en leidden tot slechte kwaliteit. Bovendien ondermijnde Nederland Oeganda's proces van democratisering daarmee van binnenuit, want zonder belasting geen democratie. Zij weet het gebrek aan vooruitgang niet alleen aan belemmerende kenmerken van het internationale systeem, maar ook aan de interne problemen van ontwikkelingslanden. Afrika's crisis is ook een mentaliteitscrisis, stelde zij, wie niet vooruit wil kan niet geholpen worden. Luyten pleitte er net als Easterly voor om uitproberend te werk te gaan, op zoek naar een nieuwe vorm van

⁴²⁴ 'Glamour dame met omstreden verhaal'.

⁴²⁵ 'Afrika in diepe crisis', *NRC Handelsblad*, 11-3-2009.

⁴²⁶ P. Hoebink, 'Waarom hulp niet dodelijk is maar wel helpt', *Trouw*, 22-10-2009.

⁴²⁷ P. Giesen, 'Hobby', *de Volkskrant*, 12-10-2009.

⁴²⁸ 'Ontwikkelingshulp', *NRC Handelsblad*, 13-3-2009.

ontwikkelingssamenwerking.⁴²⁹ Het in de ogen van Luyten zelfgenoegzame ministerie van Buitenlandse Zaken reageerde met voorbeelden van geslaagde projecten, maar wilde niet toegeven dat er systeemfouten werden gemaakt.⁴³⁰

Er reageerden vooral wetenschappers en publicisten, waarvan de onpartijdigheid buiten kijf zou moeten staan. Toch werd de onafhankelijkheid van Hoebink in twijfel getrokken. Lezers van *Trouw* noemden zijn betoog bij voorbaat verdacht, aangezien hij zelf deel uitmaakte van de 'zieligheidsindustrie' en zijn leerstoel afhankelijk was van het ontwikkelingsbudget.⁴³¹

De bovendaande beschuldiging vormt een mooie illustratie van de toon van het opiniedebat, waarin emotie, verontwaardiging en beschuldigingen domineerden. Inhoudelijke argumenten voor voortzetting van ontwikkelingssamenwerking werden er weinig gegeven. *Trouw* hoofdredacteur Wim Schoonen signaleerde deze trend en hield een vurig betoog om de discussie zakelijk te houden. Hij vond het onterecht om Moyo af te doen als een hype vanwege haar uiterlijk, maar veroordeelde ook de manier waarop de media smulden van haar politiek incorrecte betoog. Het debat was volgens hem verworden tot een strijd tussen mensen die hartstochtelijk voor of tegen waren: 'In het volle licht van de camera's wordt Moyo een mediagenieke losbol voor de één, en een goeroe voor de ander'.⁴³²

3.9.2 Het politieke debat

De mediadiscussie over *Dead Aid* vormde twee keer de basis voor Kamervragen van Arend Jan Boekestijn. De eerste keer stelde Boekestijn vragen over het artikel 'Rwanda wil af van ontwikkelingshulp',⁴³³ waarin stond dat de president van Rwanda, Paul Kagame, Moyo had gevraagd Rwanda te helpen verlossen van ontwikkelingssamenwerking. Boekestijn wilde weten of Nederland, vanuit het voornemen om *ownership* van ontwikkelingslanden te bevorderen, gehoor zou geven aan deze wens.⁴³⁴ In de beantwoording van de vraag verwees minister Koenders naar een reactie van Boekestijn zelf in *de Volkskrant*, waarin hij had gezegd dat Moyo's voorstel om hulp binnen vijf jaar af te bouwen een te optimistisch scenario was.⁴³⁵ Koenders gaf ook aan bekend te zijn met Rwanda's wens om op de lange termijn steeds meer te steunen op handel, in plaats van op ontwikkelingshulp. Hij wilde deze lange termijn strategie van Rwanda volgen, maar verwachtte geen verzoek om stopzetting van de

⁴²⁹ M. Luyten, 'Gratis onderwijs en gezondheidszorg zijn slecht voor Oeganda', *NRC Handelsblad*, 21-3-2009.

⁴³⁰ 'En dit is het antwoord van Marcia Luyten; Dit schrijft het ministerie van Buitenlandse Zaken', *NRC Handelsblad*, 28-3-2009.

⁴³¹ W. Schoonen, 'Een misselijkmakende discussie; brief van de hoofdredactie', *Trouw*, 24-10-2009.

⁴³² Ibidem.

⁴³³ 'Rwanda wil af van ontwikkelingshulp', *NRC Handelsblad*, 6-3-2009.

⁴³⁴ Vragen gesteld door de leden van de Kamer, met de daarop door de regering gegeven antwoorden, 10-3-2009.

⁴³⁵ E. Niewenhuis, 'Hulp tijdens economische crisis stoppen is doodsteek voor Afrika', *de Volkskrant*, 7-3-2009.

hulp op de korte termijn.⁴³⁶ Op 16 maart stelde Boekestijn nogmaals Kamervragen over het gerucht dat president Kagame de hulp van Moyo zou hebben ingeroepen, ditmaal op basis van uitspraken die zij zelf had gedaan in haar interview met *NRC Handelsblad*.⁴³⁷ Hij wilde nu weten hoe deze uitspraken te rijmen waren met het voornemen van Eurocommissaris Louis Michel om 175 miljoen Euro begrotingssteun aan Rwanda toe te kennen. Minister Koenders gaf wederom te kennen geen verzoek om stopzetting van Kagame te hebben ontvangen.⁴³⁸

De standpunten van Moyo werden in heel 2009 regelmatig aangehaald in Kamerdebatten. Uit de handelingen van de maanden na de verschijning van het boek, bleek dat alle woordvoerders het boek hadden gelezen en de invloed ervan erkenden. Het boek werd zowel bekritiseerd als gebruikt als bewijsvoering voor politieke standpunten. Ewout Irrgang (SP) ergerde zich aan het in zijn ogen 'stuitende simplisme' van Moyo. 'In ziekenhuizen overlijden zoveel mensen dat artsen hun werk kennelijk heel slecht doen. Laten we daarom alle artsen ontslaan en ziekenhuizen sluiten! Dit is zo ongeveer de redenering die critici van ontwikkelingshulp zoals Dambisa Moyo aanhangen,' zei hij.⁴³⁹ Ook zijn collega in de Eerste Kamer verbaasde zich over het feit dat het boek van Moyo zo omarmd werd als bewijs dat ontwikkelingssamenwerking niet werkt.⁴⁴⁰ Koenders zette vraagtekens bij Moyo's bewering dat budgetsteun zou leiden tot hulpafhankelijkheid. 'Het is echt onzinnig om te beweren dat landen die begrotingssteun krijgen, verminderde belastinginkomsten hebben', stelde hij. 'Integendeel. Juist in landen die begrotingssteun ontvangen, wordt een belastingsysteem opgezet.' Daarnaast noemde hij Moyo's vertrouwen in het oplossende vermogen van de financiële markt in Afrika volstrekt onrealistisch.⁴⁴¹ Ook Boekestijn en Waalkens (PvdA) vonden de alternatieven voor ontwikkelingshulp die Moyo aandroeg veel te optimistisch. 'Het is in het geval van Rwanda volstrekt ondenkbaar dat het land ooit op de kapitaalmarkt iets kan lenen. Dat zou een leugen zijn', aldus Boekestijn.⁴⁴²

Op andere momenten voerde Boekestijn de standpunten van Moyo echter regelmatig aan als bewijs voor zijn pleidooi voor vermindering van het ontwikkelingsbudget. In verschillende debatten noemde hij de door Moyo voorgestelde inzet van commerciële leningen juist een goed idee. Ook minister van Buitenlandse Zaken Uri Rosenthal adviseerde de Eerste Kamer om het boek van Moyo eens goed te lezen.⁴⁴³ Kathleen Ferrier (CDA) nam Moyo's mening over begrotingssteun over. 'Mevrouw Moyo is heel duidelijk in haar boek *Dead Aid*: het gaat erom dat de regeringen allereerst verantwoording afleggen aan hun eigen bevolking. Daar moeten wij veel sterker op inzetten', stelde zij. Zij drong aan op een krachtig

⁴³⁶ Vragen gesteld door de leden van de Kamer, met de daarop door de regering gegeven antwoorden, 31-3-2009.

⁴³⁷ 'Draai dicht die kraan', *NRC Handelsblad* 6-3-2009.

⁴³⁸ Vragen gesteld door de leden van de Kamer, met de daarop door de regering gegeven antwoorden, 16-3-2009.

⁴³⁹ *HTK*, 2009-2010, 32 123, nr. 19, Vaststelling van de begrotingsstaten van het ministerie van Buitenlandse Zaken (V) voor het jaar 2010, Verslag van een wetgevingsoverleg, 5-11-2009.

⁴⁴⁰ *HEK*, 2009-2010, 4-31, EK 4, 13-10-2009.

⁴⁴¹ *HTK*, 2008-2009, 29 237, nr. 98, Algemeen Overleg Afrikabeleid, 1-4-2009.

⁴⁴² *Ibidem*

⁴⁴³ *HEK*, 2009-2010, 4-31, EK 4, 13-10-2009.

en effectief politiek dialoog in de samenwerking met andere donoren.⁴⁴⁴ Een paar maanden later volgde zij nogmaals de analyse van Moyo dat hulp ertoe leidt dat ontwikkelingslanden allereerst verantwoording af willen leggen aan hun donoren en daarna pas aan hun eigen bevolking.⁴⁴⁵

Het artikel van Luyten dat vlak na *Dead Aid* verscheen werd in een debat over begrotingssteun door verschillende Kamerleden aangehaald als zeer waardevolle bijdrage aan de discussie. Boekestijn stelde Kamervragen over Luytens bewering dat Nederland via haar steun aan gratis onderwijs hulpverslaving in de hand zou werken.⁴⁴⁶ Op 1 april stelde Ewout Irrgang (SP) naar aanleiding van het artikel de lage kwaliteit van het onderwijs in Oeganda aan de orde. Hij bekritiseerde tevens de in zijn ogen magere en weinig verduidelijkende reactie van het ministerie van Buitenlandse Zaken. 'Hoe gaat de minister ervoor zorgen dat de sectorale begrotingssteun van Nederland niet op de verkeerde plekken terecht komt?', vroeg hij zich af. Als reactie stelde minister Koenders in eerste instantie alleen de juistheid van de feiten in het artikel ter discussie. Daarnaast wees hij op de grote verbeteringen in de grootte van schoolklassen en het aantal kinderen dat naar school ging. Hij ging daarmee niet in op de kern van de kritiek van Luyten, namelijk dat gratis onderwijs de kwaliteit ervan ondermijnde.⁴⁴⁷

Het debat na verschijning van het boek werd getypeerd door veel Kamervragen over losse onderdelen van het Nederlandse beleid. Het merendeel van deze vragen was gebaseerd op uitlatingen in de media, waarin misstanden binnen onderdelen van het ontwikkelingsbeleid aan de orde werden gesteld. Wilders en Van Roon stelden bijvoorbeeld Kamervragen over vermoedelijke diefstal van hulpgoederen door Hamas⁴⁴⁸ en Boekestijn vroeg de minister om opheldering over gewelddadige, door Nederland gesteunde jeugdmilities in Burundi.⁴⁴⁹ Zowel Boekestijn als Ferrier stelden daarnaast vragen over een ANP-bericht waarin president Kagame verkondigd zou hebben dat de Nederlandse hulp aan Rwanda tot dan toe niet geholpen had.⁴⁵⁰ Koenders wees er in al deze gevallen op dat de Kamerleden onjuist waren geïnformeerd.

⁴⁴⁴ HTK, 1-4-2009.

⁴⁴⁵ HTK, 2009-2010, 29 237, nr. 114, Verslag van een Algemeen Overleg, Afrika-beleid, 26-11-2009.

⁴⁴⁶ Vragen gesteld door de leden van de Kamer, met de daarop door de regering gegeven antwoorden, 2-4-2009.

⁴⁴⁷ HTK, 2008-2009, 29 237, nr. 98, Algemeen Overleg Afrikabeleid, 1-4-2009.

⁴⁴⁸ Vragen gesteld door de leden van de Kamer, met de daarop door de regering gegeven antwoorden, 16-3-2009.

⁴⁴⁹ Vragen gesteld door de leden van de Kamer, met de daarop door de regering gegeven antwoorden, 23-3-2009.

⁴⁵⁰ Vragen gesteld door de leden van de Kamer, met de daarop door de regering gegeven antwoorden 16-4 en 24-4.

3.9.3 Conclusie

In de berichtgeving werd Moyo gepresenteerd als spannende en interessante nieuwe stem in het ontwikkelingsdebat. De media smulden van haar betoog vanwege haar Afrikaanse afkomst, haar geraffineerde uitstraling en haar simpele, controversiële boodschap. Zij kreeg een podium als expert, maar werd ook uitgebreid bekritiseerd door deskundigen uit binnen en buitenland. Zij hadden aanmerkingen op het gebrek aan nuance, onrealistische alternatieven en het selectieve gebruik van statistische gegevens in haar betoog. Hoewel Moyo in de ogen van experts bijdroeg aan de versimpeling van het beeld van ontwikkelingssamenwerking, gingen kranten mede onder haar invloed ook anders schrijven over Afrika. Het continent werd niet meer beschreven als zielig en afhankelijk en verdedigers van ontwikkelingshulp grepen steeds minder terug op het ethische argument dat rijke landen die arme Afrikanen toch niet konden laten sterven. Afrika was immers best in staat haar eigen boontjes te doppen, als het ten minste de kans kreeg.

Verschillende experts spraken van een emotioneel, overspannen debat. Waarom veroorzaakte dit algemene boek, dat niet eens over het Nederlandse beleid ging, zoveel commotie? De belangrijkste verklaring lijkt de frustratie over veranderingen in het opinieklimaat, waarin ongenueanceerd geschreeuw het steeds meer won van gematigde beschouwingen. Een zakelijke, inhoudelijke discussie over de kwaliteit van ontwikkelingssamenwerking was niet meer mogelijk, nu simplistische theorieën als die van Moyo breed uitgemeten werden op de voorpagina's van de kwaliteitskranten, vreesden de ontwikkelingsdeskundigen.

Het waren de voorstanders van de ontwikkelingssamenwerking die zich beklagden over de schreeuwerigheid en versimpeling van het debat. Maar zij droegen hier zelf ook gedeeltelijk aan bij. De aandacht voor Moyo werd afgedaan als mediahype, zonder dat het debat werkelijk de kenmerken van een mediahype vertoonde. Door de nadruk te leggen op haar mediagenieke uitstraling werden haar theorieën bij voorbaat niet serieus genomen. Met de vergelijking tussen Moyo en Wilders maakten de voorstanders van ontwikkelingssamenwerking zich evenzeer schuldig aan platheid als de tegenstanders. Daarnaast leken de argumenten van internationale experts als Devarajan en Sachs een even simpele weergave van de ontwikkelingsproblematiek te zijn als de argumenten van Moyo zelf.

Met het boek van Moyo werd de discussie over ontwikkelingssamenwerking bovendien nog meer eenzijdig toegespitst op economische groei en de meetbaarheid van resultaten. Daarmee speelde zij de VVD in de kaart, die het boek dan ook dankbaar gebruikte als wapen in haar strijd voor halvering van het ontwikkelingsbudget. Uit het politieke debat bleek dan ook dat *Dead Aid* tijdens Kamerdebatten vooral door de VVD aangehaald werd als gezaghebbende bron op het moment dat dit politiek gezien goed uitkwam. Boekestijn had immers ook te kennen gegeven dat hij de door Moyo aangedragen oplossingen onrealistisch vond.

Hoewel er opgewonden gesproken werd over een losgeslagen debat, werd de discussie over *Dead Aid* alleen gevoerd in de kranten *NRC Handelsblad*, *de Volkskrant* en

Trouw. Waar *De Telegraaf* steeds meer haar stem liet horen in de debatten van een jaar daarvoor, bleef de krant nu opvallend stil. Een verklaring daarvoor zou kunnen zijn dat *De Telegraaf* zich vooral richtte op artikelen over losse incidenten. In de periode waar deze casestudie over gaat stonden er vele artikelen over ontwikkelingssamenwerking in de krant, zij handelden alleen niet over Moyo.

Conclusie

In dit onderzoek heb ik geanalyseerd in hoeverre de geschreven media bijgedragen hebben aan de negatieve toon van het publieke en politieke debat over ontwikkelingssamenwerking die tussen 1995 en 2010 is ontstaan. Ik zal aan de hand van de drie hoofdstukken de deelvragen beantwoorden en afsluiten met de beantwoording van mijn hoofdvraag.

In hoofdstuk één besprak ik de wetenschappelijke theorievorming over de rol van de media in het publieke en politieke debat. Zoals we gezien hebben bestaat er in de literatuur geen consensus over de vraag in hoeverre de media invloed kunnen hebben op het publieke en politieke debat. Volgens de dominante kritische benadering vormen de media allereerst een forum voor de belangen en standpunten van de elite, maar de mate van vrijheid die onder de dominantie van de elite bestaat wordt door wetenschappers verschillend beoordeeld. De invloedsrelatie tussen politiek, publiek en media is vooral niet eenzijdig. In plaats daarvan is er volgens verschillende wetenschappers sprake van een spiraalwerking, waarbij media, politiek en publiek elkaar versterken in het dominant maken van bepaalde *frames*. Media spelen een grote rol in dit proces van *framing*, door gebeurtenissen binnen herkenbare referentiekaders te plaatsen en te presenteren aan de bevolking. Deze *frames* veranderen door de tijd heen, maar met het voortduren van één bepaald *frame* kan er *bias*, ofwel een permanent gekleurd beeld van een bepaald onderwerp ontstaan.

De manier van schrijven, ofwel de evaluatie van journalisten, beïnvloedt volgens de ideeën van discoursentheorie in belangrijke mate de manier van denken over gebeurtenissen. Daarbij gaan de criteria waar een nieuwsverhaal aan moet voldoen, zoals nieuwheid, dramatiek, conflict en eenvoud, in de moderne mediacultuur een steeds dominantere rol spelen. Door de focus op deze criteria is er, met andere woorden, een *bias* ontstaan, waaruit een grote nadruk op crisis en conflict is voortgekomen. Volgens het idee van *medialogica* spelen deze selectiecriteria van de media tevens een steeds dominantere rol in het optreden van publieke figuren en organisaties. Op deze manier hebben media indirecte invloed op het keuzegedrag van politici, die de invloed van de media op het politieke debat bovendien veel hoger schatten dan de door wetenschappers gemeten invloed.

De invloed van de media op het debat over buitenlands beleid wordt kleiner geacht dan de invloed op discussies over onderwerpen die dichterbij de persoonlijke leefwereld van het publiek liggen. Op het moment dat er onzekerheid of onenigheid over de richting van het beleid ontstaat, neemt de invloed van de media op het debat echter toe.

In hoofdstuk twee beantwoordde ik de vraag in hoeverre het belang en de effectiviteit van ontwikkelingssamenwerking ter discussie stonden in de geschiedenis van het Nederlandse ontwikkelingsbeleid. Daaruit kwam naar voren dat het nut van het geven van hulp tot de jaren negentig door iedereen evident werd geacht. Hoewel zich vanaf de jaren negentig een duidelijke tweedeling tussen links en rechts aftekende, werd ontwikkelingssamenwerking

daarvoor ook door de VVD omarmd. Vanaf eind jaren tachtig werd het belang van ontwikkelingssamenwerking echter steeds meer ter discussie gesteld door zowel wetenschappers, rechtse partijen als in de media.

Aanvankelijk werd het aangaan van ontwikkelingssamenwerking vooral gelegitimeerd op basis van nationaal eigenbelang. Toen de bevolking meer bij ontwikkelingssamenwerking betrokken raakte werd morele verantwoordelijkheid een belangrijke drijfveer. Nederland ging zichzelf vanaf de jaren zeventig zien als gidsland op het gebied van internationaal recht en ontwikkelingssamenwerking. Hoewel het beleid vanaf de jaren tachtig na een zeer idealistische periode weer verzakelijkte, bleef het beeld van Nederland als moraalridder tot in het eerste decennium van de 21^e eeuw in sterke mate het beleid bepalen. Dit idee sprak echter steeds minder tot de verbeelding en vanaf de jaren negentig zocht de overheid naar een aansprekende boodschap waarmee het aangaan van ontwikkelingssamenwerking naar de bevolking kon worden gelegitimeerd. De WRR wees in dat verband op de groeiende rol van verlicht eigenbelang. In navolging daarvan kwam de focus in het regeringsbeleid ook weer te liggen op eigenbelang. Daarnaast verschoof de aandacht steeds meer van sociale naar economische ontwikkeling.

De effectiviteit van het beleid werd vanaf 1977 geëvalueerd door de IOV. Hoewel in deze rapporten stevige kritiek werd geleverd op onder andere gebonden hulp, de rol van het bedrijfsleven en de selectie van partnerlanden, werd daar vaak weinig rekening mee gehouden in de beleidsplannen van de opeenvolgende ministers. De IOB moest in 2008 dan ook vaststellen dat de overheid zich in de vorming van beleid te weinig had aangetrokken van evaluaties en inconsequent was geweest in de selectie van partnerlanden. Vanaf eind jaren tachtig werd het beleid ook bekritiseerd door wetenschappers en vanaf halverwege de jaren negentig begonnen de VVD en later andere rechtse partijen de effectiviteit van ontwikkelingssamenwerking ter discussie te stellen. Zij definieerden het belang van ontwikkelingssamenwerking daarbij eenzijdig als instrument ter bevordering van economische groei.

Met de aanzwellende kritiek op zowel het nut als de effectiviteit van ontwikkelingssamenwerking werden de overheid en de ontwikkelingssector in toenemende mate in de verdediging gedrukt. In de media werden steeds heftigere discussies gevoerd over de noodzaak en effectiviteit van het Nederlandse ontwikkelingsbeleid.

In hoofdstuk drie onderzoek ik de aard van dat mediadebat. Hieronder zal ik de veranderingen in de manier van schrijven over critici en hun kritiek en de verdediging van ontwikkelingssamenwerking weergeven door achtereenvolgens de argumenten, toon en deelnemers rond de onderzochte zes casestudies te bespreken. Daarbij zal ik ook aangeven in hoeverre de trend in de mediadiscussies ook golden voor de politieke discussies.

Een terugblik op de casestudies maakt duidelijk dat in alle discussies steeds weer dezelfde argumenten terugkeerden ter verdediging van ontwikkelingssamenwerking. Voorstanders beriepen zich veelal op ethische argumenten als solidariteit,

verantwoordelijkheid van rijke landen en het recht op ontwikkeling. Bolkestein en Boekstijn deden deze ethische argumenten af als misplaatst schuldgevoel dat een fundamentele discussie over de effectiviteit van ontwikkelingssamenwerking in de weg stond. Voorstanders van ontwikkelingssamenwerking pareerden de kritiek dat hulp niet tot ontwikkeling had geleid steevast met voorbeelden van projecten die wel geslaagd waren. Daarbij ging het altijd om successen op het gebied van sociale voorzieningen als onderwijs en gezondheidszorg. Zuidoost Azië werd steeds weer aangehaald als bewijs dat ontwikkelingshulp ook tot economische groei kon leiden. Voorstanders wezen ook af en toe op het (verlichte) eigenbelang van Nederland. Ontwikkelingssamenwerking zou leiden tot internationale stabiliteit en Nederland als klein land een goede naam geven in de wereld.

Het motief eigenbelang kreeg met de kritiek van Bolkestein echter een hele nieuwe betekenis. Hij koppelde het begrip juist los van een ruimhartig ontwikkelingsbeleid. Daarmee brak hij met een decennialange traditie binnen de VVD, die ontwikkelingssamenwerking altijd uitdrukkelijk had gezien als manier om het nationale economische eigenbelang te dienen. Zijn definitie van eigenbelang werd dan ook zowel in het mediadebat als in het politieke debat bekritiseerd vanwege het enge en beperkte karakter ervan, zelfs door enkele van zijn partijgenoten. Desondanks bleven de VVD-woordvoerders na Bolkestein het motief eigenbelang net zo smal definiëren als hun voorganger. Hoewel in de discussie rond Bolkestein zowel in de media als in het politieke debat juist de waarde van eigenbelang werd benadrukt, verdween dit motief daarna grotendeels als argument in de discussie. Pas met de verschijning van het WRR rapport werd het argument weer opgepakt als belangrijkste legitimatie voor de toekomstige ontwikkelingssamenwerking.

Zoals we zagen in de casestudies over Bolkestein en Hirsi Ali, bleven zij het Nederlandse beleid ondanks hun kritiek op de effectiviteit ervan politiek steunen. Zij deden dit naar eigen zeggen vanwege internationaal gemaakte afspraken en ethische motieven. Deze argumenten werden zowel in Kamer als in de media afgedaan als niet liberaal en inconsequent. Ze wezen volgens de voorstanders van ontwikkelingssamenwerking op politiek opportunisme. Ook toen Boekstijn ineens wel consequenties aan zijn kritiek verbond, werd zijn drijfveer ter discussie gesteld. Was de VVD bang om rechts ingehaald te worden door de PVV? Daarmee kwam de discussie steeds meer in het teken te staan van de politieke verschillen tussen linkse en rechtse partijen. Door de kritiek op ontwikkelingssamenwerking te *framen* als politieke strategie werd de aandacht afgeleid van de inhoudelijke argumenten van de critici. Het ging bijna alleen nog om de vraag welke politieke vervolgen er aan de kritiek verbonden werden. Ook de discussie rond het boek van Moyo raakte daardoor gepolitiseerd. Door de VVD werden de standpunten in het boek in de Eerste en Tweede Kamer gebruikt als argument voor verlaging van het Nederlandse budget, terwijl voorstanders van ontwikkelingssamenwerking de inhoud van haar boek zowel in het politieke debat als in het mediadebat afdeden als niet onderbouwde onzin en Moyo zelf neerzetten als mediahype.

De argumenten van critici die de hulp wilden afschaffen concentreerden zich steeds eenzijdiger op het gebrek aan meetbare resultaten van het Nederlandse ontwikkelingsbeleid.

De VVD critici, maar ook Dambisa Moyo definieerden ontwikkelingssamenwerking als instrument ter bevordering van economische groei en concludeerden op grond daarvan dat de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking nooit geholpen had. Daarmee verbonden raakten de discussies die plaatsvonden na de kritiek van Bolkestein steeds meer geconcentreerd rond de hoogte van het budget. Vooral Boekestijn legde hierop zeer de nadruk. Hij maakte de discussie politiek gezien urgent met zijn tegenstem tegen het beleid. Het hoge ontwikkelingsbudget vervulde voorstanders van ontwikkelingssamenwerking met trots, verlaging van het Nederlandse budget zou een heel slecht signaal voor de wereld zijn omdat Nederland volgens hen een voorbeeldfunctie vervulde. Daarbij beriepen zij zich tevens op het argument dat Nederland zich aan haar internationale afspraken moest houden. Zij konden echter niet aan de tegenstanders uitleggen waarom Nederland het braafste jongetje van de klas moest zijn, terwijl bijna geen enkel ander land zich aan de norm hield en deze bovendien niet afdwingbaar was. Met het argument afspraak is afspraak sloeg de mogelijkheid tot een serieuze discussie over de reden voor de hoogte van het budget dood. Het gehele debat werd door de nadruk op effectiviteit en geld steeds minder inhoudelijk.

In het brede mediadebat nam de casestudie over Linda Polman een bijzondere plaats in. De kwaliteit en effectiviteit van ontwikkelingssamenwerking werd in elke casestudie ter discussie gesteld, maar zelfs de critici die pleitten voor volledige afschaffing van het ontwikkelingsbudget, zoals Wilders en Moyo, wilden de noodhulp behouden. Zowel het mediadebat als het politieke debat werden gekenmerkt door de volstrekte afwezigheid van een inhoudelijk discussie. De argumentatie van de critici voor het behoud van noodhulp berustte op een kromme redenering. Waar zij het ethische motief voor het aangaan van ontwikkelingssamenwerking afdeden als onzinargument, wilden zij noodhulp blijven geven vanuit diezelfde ethische motieven. In de kranten werd de incoherentie in de kritiek van de tegenstanders van ontwikkelingshulp niet benoemd. We kunnen concluderen dat noodhulp nog een geloofsartikel was, zoals ontwikkelingssamenwerking vroeger was geweest.

In iedere casestudie werd in het mediadebat of het politieke debat wel een oproep gedaan tot een fundamentele discussie, maar deze kwam in de door mij geanalyseerde casestudies niet van de grond. Voorstanders van ontwikkelingssamenwerking beschuldigden de critici van simplisme, populisme en het gebruik van politieke slogans. Maar terwijl linkse politici en mensen uit de ontwikkelingssector reageerden alsof zij boven deze ongenueanceerde aanvallen stonden, droegen zij zelf ook bij aan het gebrek aan diepgang in het debat. Ten eerste onthieven zij zichzelf met deze houding van de verplichting om serieus op de kern van de kritiek in te gaan. Daarnaast maakten zij zelf ook regelmatig gebruik van simpele slogans. Vooral ontwikkelingswerkers, maar soms ook politici, schiepen het beeld dat vermindering of stopzetting van hulp zou leiden tot vergroting van de ellende, of zelfs de dood van arme mensen in Afrika. Daarin was hun beoordeling van de effectiviteit van hulp net zo absoluut en ongenueanceerd als die van de critici die pleitten voor afschaffing. Bovendien werden Bolkestein en Moyo vergeleken met populistische politici zonder dat daar een goede onderbouwing voor werd gegeven. Voorstanders waren in de meeste gevallen niet in staat

om op heldere wijze uit te leggen waarom ontwikkelingssamenwerking juist wel aangegaan moest worden.

De toon van de berichtgeving over ontwikkelingssamenwerking werd door de jaren heen iets negatiever, maar daarin was vooral het verschil tussen de discussie rond Bolkestein en de discussies die daarna volgden groot. De hoon en emotionele afkeuring die Bolkestein in de kranten ten deel vielen, herhaalde zich niet meer zo sterk. De lange periode die tussen het debat rond Bolkestein en Marres zat was daar mogelijk een belangrijke oorzaak van. In de discussies daarna nam het aantal opiniebijdragen waarin negatief over ontwikkelingssamenwerking werd geschreven iets toe. Maar de toon van de reacties hing vooral af van het niveau en de inhoud van de kritiek. Op de meer ongenueanceerde aanvallen volgde meer op sensatie en conflict gerichte berichtgeving en kwamen er meer verontwaardigde reacties.

Het debat werd wel simpeler. In iedere discussie werden de critici overladen met verontwaardiging en beschuldigingen over het gebrek aan nuance in hun betoog. De voorstanders van ontwikkelingssamenwerking betichtten de critici stuk voor stuk van gebrek aan kennis en expertise en probeerden zo hun autoriteit als ontwikkelingsdeskundige onderuit te halen. Bovendien werd de aandacht voor hun standpunten geweten aan de moderne mediacultuur, waarin ongenueanceerd geschreeuw zou winnen van inhoudelijke informatie. Hoewel de voorstanders daar in de meeste gevallen zeker een punt hadden gingen veel van hen niet verder dan het veroordelen van generalisaties en feitelijke onjuistheden. Daarmee werd voorbij gegaan aan de kern van de boodschap van de critici en gingen de voorstanders een fundamentele discussie uit de weg. Slechts een enkele expert wist over het gebrek aan nuance heen te stappen, zoals hoogleraar Thea Hilhorst. Zij vond het boek van Polman kort door de bocht, maar zag dit door de vingers vanwege het belang van de boodschap die daaronder lag.

Het geven van harde kritiek op de hulp raakte uit de taboesfeer. Onderwerpen die in 1995 nog helemaal niet ter discussie stonden werden de afgelopen jaren regelmatig besproken op de krantenpagina's. In de eerste discussie rond Bolkestein werd alleen maar afwijzend gereageerd en kwamen zowel in de berichtgeving als in de opiniestukken slechts experts aan het woord die zich tegen de mening van Bolkestein keerden en het belang en de kwaliteit van ontwikkelingssamenwerking verdedigden. Dit beeld werd genuanceerder, er kwamen steeds meer experts aan het woord die kritiek gaven op ontwikkelingssamenwerking.

Het beeld van Afrika als zielig, afhankelijk continent veranderde ook langzaam. Uit de kritiek van Marres, Polman en Moyo kwam naar voren dat de hulp door foute regimes regelmatig werd misbruikt voor eigen doeleinden en dat deze landen best in staat zouden zijn tot economische ontwikkeling als daar politieke motivatie voor bestond. Dit beeld werd overgenomen in de berichtgeving van de kranten. Daarnaast werd steeds vaker het beeld geschetst van Afrika als dynamisch, groeiend continent dat zijn eigen boontjes wel kon doppen.

Er vond ook een kentering plaats in de typering van de voor- en tegenstanders van ontwikkelingssamenwerking. Hoewel de critici, zoals ik eerder concludeerde, allemaal beticht werden van gebrek aan kennis en nuance, werden hun kritiek steeds minder bestempeld als immoreel. ‘Vroeger werd Bokestijn als slecht mens getypeerd, tegenwoordig worden verdedigers van hulp als slecht mens gezien’, schreef *NRC Handelsblad* in een beschouwing begin 2012.⁴⁵¹ Hoewel deze conclusie in mijn ogen wat overdreven is, werden mensen uit de ontwikkelingssector steeds vaker getypeerd als egotrippers die structurele hervormingen tegenhielden uit angst hun baan kwijt te raken. De verdediging van het belang van ontwikkelingssamenwerking op grond van emotionele morele argumenten kwam nog wel voor (zeker na het verschijnen van *De Crisiskaravaan*), maar werd steeds minder populair. Verontwaardigde oproepen tot het nemen van morele verantwoordelijkheid werden ook steeds minder gedaan.

Er kwamen door de tijd heen sowieso minder opiniebijdragen van mensen uit de ontwikkelingssector en zij werden ook steeds minder gevraagd als experts, waardoor het evenwicht tussen voor- en tegenstanders en meer neutrale beschouwers gelijk werd. Toch werd het debat gedomineerd door een aantal *usual suspects*, die in iedere discussie weer hun commentaar gaven in een opiniebijdrage of een interview. Hoebink ontbrak in geen enkele casestudie en ook Breman, Van Gennip en Karimi gaven regelmatig hun mening. Daarnaast kwamen politici van de linkse en christendemocratische partijen PvdA, CDA en D66 veelvuldig aan het woord. Hoewel Hoebink en Breman onder de belangrijkste ontwikkelingsdeskundigen van Nederland kunnen worden gerekend, waren zij duidelijk voorstanders van ontwikkelingssamenwerking. Neutrale commentatoren waren nagenoeg afwezig in het debat.

Alle discussies werden voornamelijk gevoerd in de kwaliteitskranten. *De Volkskrant* nam daarin steeds het voortouw. Hoewel we in hoofdstuk twee zagen dat *De Telegraaf* veel negatieve stukken over ontwikkelingssamenwerking publiceerde, nam de krant nauwelijks deel aan de door mij onderzochte mediadiscussies. De krant publiceerde voornamelijk nieuwsberichten die gebaseerd waren op persberichten die ook de andere kranten gebruikten en had daarmee niet echt een eigen stem in het debat. De discussie werd dus niet maatschappij-breed gevoerd, maar vooral binnen de kringen van hoger opgeleiden.

In de politieke discussies rond de casestudies werd de in de media geuite kritiek in de meeste gevallen wel genoemd, maar er werd weinig mee gedaan in het inhoudelijke debat over het beleid. Zoals we zagen werd alleen de berichtgeving over en de inhoud van het boek van Moyo ingezet door Ferrier en leden van de VVD als onderbouwing van kritiek op het ontwikkelingsbeleid. Hoewel de kritiek of de berichtgeving over de kritiek van Marres en Moyo

⁴⁵¹ T. Meeus, ‘Hoe Arend Jan linkse taboes slecht – in zijn eentje’, *NRC Handelsblad*, 31-3-2012.

leidde tot Kamervragen, was de strekking van deze vragen niet zo belangrijk voor het inhoudelijke debat.

We zagen in de drie casestudies over de VVD-politici dat zij actief gebruik maakten van de geschreven media om hun standpunten over ontwikkelingssamenwerking naar voren te brengen. Vooral Boekestijn zag de media als een verlengstuk van het politieke debat en drukte door zijn effectieve gebruik van de media een belangrijke stempel op de discussie.

Uit mijn onderzoek komt naar voren dat de standpunten die werden geuit in de mediadebatten op de korte termijn nauwelijks een rol speelden in het politieke debat. Maar daaruit kunnen we niet concluderen dat de toon van de berichtgeving over ontwikkelingssamenwerking geen invloed had op de politieke agenda. Met de vergelijking van het mediadebat en het politieke debat in dezelfde periode heb ik slechts naar een zeer directe verhouding tussen de media en het politieke debat gekeken. Om uitspraken te kunnen doen over de bredere media-invloed is een andere onderzoeksvorm nodig. Uit mijn onderzoek naar het mediadiscours komen echter wel meer subtiele effecten van de berichtgeving naar voren, die een rol speelden in de verandering van het debat over ontwikkelingssamenwerking. Deze effecten zal ik hieronder bespreken.

De negatieve toon van het publieke en politieke debat over ontwikkelingssamenwerking die ontstond tussen 1995 en 2010 lijkt te zijn voortgekomen uit een wisselwerking tussen de media, het publiek en de politiek. Samen versterkten zij het *frame* van economische effectiviteit, dat het debat over ontwikkelingssamenwerking steeds meer ging domineren. De media droegen hier allereerst aan bij door de critici een podium te bieden, door hun opinieartikelen te plaatsen en over hun standpunten te berichten. Daarnaast droegen zij bij aan de versterking van het *frame* door in de berichtgeving de nadruk te leggen op economische groei en effectiviteit. In de reacties van experts, zowel in de berichtgeving als op de opiniepagina's lag de nadruk daar ook sterk op.

Daarnaast kunnen we stellen dat de discussie over ontwikkelingssamenwerking in toenemende mate bepaald werd door de voor de media gebruikelijke crisis- en conflictframes. Daarmee ging deze *bias* in de weergave van de realiteit een steeds grotere rol spelen. Het debat over ontwikkelingssamenwerking werd regelmatig getypeerd als ruzieachtig en de reacties van politici werden beschreven als venijnig, verontwaardigd en geïrriteerd. In de casestudies rond de VVD-politici was de nadruk op politiek conflict vanzelfsprekend het sterkst. In verslagen van Kamerdebatten werd veel meer het accent gelegd op onenigheid en wederzijdse beschuldigingen dan uit de Handelingen naar voren kwam. Ook in de berichtgeving over de kritiek van Marres lag de nadruk op de afwijzende reacties van politici en het ministerie van Buitenlandse Zaken. De mediadebatten rond de boeken van Polman en Moyo waren weliswaar niet gericht op afwijzing in de politiek, maar wel op negatieve reacties van wetenschappers en mensen uit de ontwikkelingssector.

De media hadden ook een belangrijke rol in de manier waarop voor- en tegenstanders van ontwikkelingssamenwerking, maar ook het beleid zelf werden

weergegeven, ofwel *gelabeled*. Waar de berichtgeving in de discussie rond Bolkestein nog het immorele karakter van zijn kritiek benadrukte, gebeurde dit later niet meer. Voorstanders werden daarentegen steeds meer *gelabeled* als hobbyisten en egoïsten. Ook het aangaan van ontwikkelingssamenwerking werd steeds vaker getypeerd als geld storten in een bodemloze put of een idealistische hobby, in plaats van een nobele daad.

Zowel de critici als de mensen die op hen reageerden lieten zich sterk leiden door medialogica. De hierboven besproken ontwikkeling richting versimpeling van het debat vormt daar een duidelijke illustratie van. Met een ongenueanceerde aanval en een sterk vereenvoudigde weergave van de ingewikkelde praktijk van ontwikkelingssamenwerking probeerden de critici bewust de aandacht van de massamedia te trekken. Maar ook de voorstanders van ontwikkelingssamenwerking werden in hun optreden sterk gestuurd door medialogica. Zij maakten bijvoorbeeld gebruik van het crisisframe, door verlaging van budget direct te verbinden aan de ellende en dood van de armen in ontwikkelingslanden.

Ontwikkelingshulp was aanvankelijk een buitenlands onderwerp dat ver van de dagelijkse leefwereld van de bevolking af lag. De VVD-woordvoerders maar ook de rechtse politici Wilders en Verdonk verbonden het ontwikkelingsbeleid in de media steeds meer met de wereld van de Nederlandse bevolking door de nadruk te leggen op de geldverspilling die met ontwikkelingssamenwerking gepaard zou gaan. Zij wezen op het feit dat het belastinggeld van hardwerkende Nederlanders werd gestoken in een beleidsterrein waarop geen enkel resultaat werd geboekt. De armoede in Nederland moest eerst maar eens verholpen worden voordat Nederland de armen in andere landen kon gaan helpen, was de gedachte. Door deze directe verbinding met binnenlandse problemen werd het onderwerp ineens veel interessanter voor de massamedia en het grote publiek. Daarnaast leidde de onzekerheid en onenigheid over de richting van het beleid en de hoogte van het budget tot een toename van media-aandacht. Of dit ook tot toename van invloed van de media op het beleid leidde, zoals uit het onderzoek van Soroka en Gowing naar voren kwam, kan op basis van dit onderzoek niet gezegd worden.

Samenvattend kunnen we stellen dat de geschreven media in de periode 1995-2010 bijdroegen aan de versterking van een nieuw en zeer dominant *frame*, waarin de effectiviteit van ontwikkelingssamenwerking eenzijdig gedefinieerd werd aan de hand van resultaten op het gebied van economische groei. Daarnaast droegen de media via het mechanisme van medialogica bij aan de versimpeling en nadruk op (politiek) conflict in het debat over ontwikkelingssamenwerking. Mede daardoor ontstond er, ondanks de grote hoeveelheid artikelen die in de kranten verschenen, geen fundamentele discussie over het nut van ontwikkelingssamenwerking.

Hoewel ik in mijn onderzoek heb gekeken naar de directe overname van in de media naar voren gebrachte standpunten in het politieke debat, was het op basis van mijn onderzoek niet mogelijk om de invloed van de media op de politieke agenda aan te tonen. In dit onderzoek heb ik slechts kunnen wijzen op de rol van de media in de verandering van het

politieke debat, ofwel de symbolische politieke agenda. Voor het aantonen van invloed van de media op veranderingen in de *substantive* politieke agenda, ofwel het beleid, zou een vervolgonderzoek nodig zijn waarin de standpunten in de media voor een lange periode precies naast de standpunten in het politieke debat worden gelegd. Een dergelijk onderzoek zou maatschappelijk zeer relevant zijn met het oog op de recente verlaging van het budget voor ontwikkelingssamenwerking. Het zou mogelijk aan kunnen tonen dat de Nederlandse overheid zich sterk heeft laten leiden door een negatief *frame* in de media dat, zoals uit hoofdstuk twee bleek, niet overeenkwam met het grote draagvlak voor ontwikkelingssamenwerking onder de bevolking.

Literatuurlijst

Boeken en artikelen

Aelst van, P. en S. Walgrave, 'Minimal or massive? The Political Agenda-Setting Power of the Mass Media According to Different Methods', *The International Journal of Press/Politics* 16 (2011) 295-313.

AIV, *Briefadvies; Ontwikkelingssamenwerking, nut en noodzaak van draagvlak* (16-5-2009).

Bednarek, M., en H. Caple, *News Discourse* (Londen, 2012).

Boekstijn, A.J., *De prijs van een slecht geweten* (Soesterberg, 2010).

Bratic, V., 'Media effects during violent conflicts: Evaluating media contributions to peace building', *Conflict and communication online* 5 (2006) 1-11.

Dalen van, A., 'Structural Bias in Cross-National Perspective; How Political Systems and Journalism Cultures Influence Government Dominance in the News', *The International Journal of Press/Politics* 17 (2012) 33-55.

Dam van, F., *Omzien naar de Derde Wereld; Artikelen en discussies over het ontwikkelingsvraagstuk 1978-1998* (Den Haag, 1999)35-50.

Davis, A., 'Investigating Journalist Influences on Political Issue Agendas at Westminster', *Political Communication* 24 (2007) 181-199.

Davis, A., 'Journalist-Source Relations, Media Reflexivity and the Politics of Politics', *Journalism Studies* 10 (2009) 204-219.

Dierikx, M., *Nederlandse ontwikkelingssamenwerking, Bronnenuitgave* (Den Haag, 2002-2009).

Dierikx, M., 'In arren moede: Nederlandse ontwikkelingshulp in een notendop, 1949-1989', *Transparant* 4 (2009).

Easterley, W., *The White Man's Burden; Why the West's Efforts to Aid the Rest Have Done so Much Ill and so Little Good* (New York, 2006).

Entman, R. M., 'Framing bias: Media in the distribution of power', *Journal of Communication* 57 (2007) 163-174.

Entman, R. M., 'Media framing biases and political power: Explaining slant in News of Campaign 2008', *Journalism* 11 (2010) 389-408.

Everts, P., *Publieke opinies na de Koude Oorlog; De Nederlanders en de Wereld* (Assen, 2008).

Gaay Fortman de, B., 'De vredespolitiek van de radicalen', *Internationale Spectator* 27 (1973), 109-113.

Gadarian, S.K., 'The politics of threat: How terrorism news shapes foreign policy attitudes', *Journal of politics* 72 (2010), 469-494.

Gowing, N., *Media Coverage, help or hinderance in conflict prevention* (Washington, 1994).

Grotenhuis, R., *Geloven dat het kan; Nieuwe perspectieven op ontwikkeling, macht en verandering* (Den Haag, 2008).

- Hellema, D., 'Nederlands bijzondere rol in de wereld' in: P. Malcontent en J. Nekkers, *De geschiedenis van vijftig jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking, 1949-1999* (Den Haag, 1999), 340-341.
- Hellema, D., *Nederland in de wereld, de buitenlandse politiek van Nederland* (Houten, 2010).
- Hodge, D., en G. Kress, *Language as Ideology* (Londen, 1993).
- Hoebink, P., *Geven is nemen, de Nederlandse ontwikkelingshulp aan Tanzania en Sri Lanka* (Nijmegen, 1988).
- Hoebink, P., 'Van klippen en kapen: de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking onder Agnes van Ardenne', in *Internationale Spectator* 58 (2004) 238-244.
- Hoebink, P., 'Hoe de dominee de koopman versloeg', *Internationale spectator* 11 (2006) 578-584.
- Hoebink, P., 'Shooting spaghetti; Neo-Conservative Criticism of Development Assistance in the Netherlands. In: P. Hoebink (ed.), *The Netherlands Yearbook on International Cooperation 2007*. (Assen, 2008) 39-50.
- Hoebink, P., *Verschuivende vensters; Veranderingen in het institutionele landschap van de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking* (Den Haag, 2010).
- IOB, *Van Projecthulp tot Sectorsteun; Evaluatie van de sectorale benadering 1998-2005* (Den Haag, 2006).
- IOB, *Het Nederlandse Afrikabeleid 1998-2006; Evaluatie van de bilaterale samenwerking* (Den Haag, 2008).
- Kahneman, R., 'Maps of bounded rationality: A perspective on intuitive judgment and choice' in T. Frängsmyr (ed.), *Les Prix Nobel: The Nobel Prizes 2002* (Stockholm, 2003), 449 – 489.
- Kamminga, M. R., 'Morality under anarchy: neorealism and the foreign aid regime', http://philica.com/display_article.php?article_id=109. Geraadpleegd op: 6-11-2012.
- Kepplinger, H. M., 'The Declining Image of the German Political Elite', *The Harvard International Journal of Press/Politics*, 5(2000) 71-80.
- Klapper, T., *The effects of mass communication* (Glencoe, 1960).
- Kleinnijenhuis, J., 'Het publiek volgt de media die de politiek volgen', in: *Medialogica; Over het krachtenveld tussen burgers, media en politiek. RMO Advies 26* (Den Haag, 2003) 151- 211.
- Koopmans, R., 'Movements and media: Selection processes and evolutionary dynamics in the public sphere', *Theory and society* 33 (2004) 367-393.
- Koch, D., 'Herfkens' selectiviteitsbeleid onder de loep', *Internationale Spectator* (2003).
- Korthagen, I., 'De strijd om beleid onder leiding van de media', *Masterscriptie* (2010).
- Kuitenbrouwer, M., 'Nederland gidsland?', in J.A. Nekkers en P.A.M. Malcontent, *De geschiedenis van vijftig jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking 1949-1999*, (Den Haag, 1999).
- Le, E., *Editorials and the power of media* (Amsterdam, 2010).
- Lieten, G. C. M., en F. van der Velden, *Grenzen aan de hulp; beleid en effecten van ontwikkelingssamenwerking* (Amsterdam, 1998).

- Magone, C., M. Neuman en F. Weissman, *Humanitarian negotiations revealed: The MSF experience* (Londen, 2011).
- Margolis, M. en G. Moreno-Riaño, *The prospect of internet democracy* (Ashgate, 2009).
- Matheson, D., *Media Discourses; Analysing Media Texts* (Glasgow, 2005).
- McQuail, D., *McQuail's Mass Communication Theory* (Londen, 2010).
- Meyer, T., *Media democracy: How the media colonize politics* (Cambridge, 2002)57.
- Ministerie van Buitenlandse Zaken, *Een wereld van verschil - Nieuwe kaders voor ontwikkelingssamenwerking in de jaren negentig*, Tweede Kamer der Staten Generaal, Vergaderjaar 1990-1991.
- Ministerie van Buitenlandse Zaken, *Een wereld in geschil: De grenzen van de ontwikkelingssamenwerking verkend*, Tweede Kamer der Staten Generaal, vergaderjaar 1993-1994.
- Ministerie van Buitenlandse Zaken, *De herijking van het buitenlandse beleid*, Tweede Kamer der Staten Generaal, vergaderjaar 1995-1996.
- Ministerie van Buitenlandse Zaken, *Aan elkaar verplicht. Ontwikkelingssamenwerking op weg naar 2015*, Tweede Kamer der Staten Generaal, vergaderjaar 2003-2004.
- Ministerie van Buitenlandse Zaken, *Een zaak van iedereen, Beleidsnotitie Ontwikkelingssamenwerking 2007-2001*, Tweede Kamer der Staten Generaal, vergaderjaar 2007-2008.
- Ministerie van Buitenlandse Zaken, *Basisbrief Ontwikkelingssamenwerking*, 26-11-2010.
- Ministerie van Buitenlandse Zaken, *Focusbrief Ontwikkelingssamenwerking*, 18-3-2011.
- Moyo, D., *Dead Aid; why aid is not working and how there is another way for Africa* (Londen, 2009).
- NCDO, *Barometer internationale samenwerking 2011* (Amsterdam, 2011).
- Nekkers, J. A., en P. A. M. Malcontent, *De geschiedenis van vijftig jaar Nederlandse ontwikkelingssamenwerking, 1949-1999* (Den Haag, 1999).
- Newton, K., 'May the weak with you; The power of the Mass Media in Modern Politics', *European Journal of Political Research* 45 (2006) 209-234.
- Noelle-Neumann, E., *Die Schweigespirale: Öffentliche Meinung, unsere Sociale Haut*, (München, 1980) .
- Norris, P., *A virtuous circle. Political communications in postindustrial societies* (Cambridge, 2000).
- Peeters, P., 'Ontwikkelingssamenwerking maakt ons veilig', *Radboud magazine*, 2010.
- Polman, *De Crisiskaravaan, achter de schermen van de noodhulp industrie* (Amsterdam, 2008).
- Pronk, J., 'Doe wel en zie niet om', *Evert Vermeer Lezing*, 1-2-2007.
- Raad Maatschappelijke Ontwikkeling, *Medialogica; Over het krachtenveld tussen burgers, media en politiek* (Den Haag, 2003).

- Roggeband en R. Vliegthart, 'Divergent framing; The public debate on migration in the Dutch parliament en media, 1995-2004', *West European Politics* 30 (2007), 524-549.
- Soroka, S. N., *Agenda-setting Dynamics in Canada* (Vancouver, 2002).
- Soroka, S. N., 'Media, Public Opinion and Foreign Policy', *Harvard Journal of Press and Politics* 8 (2003) 27-48.
- Szabó, Z., *Duurzame Armoede; 35 Jaar Nederlands Ontwikkelingsbeleid* (11-11-2004).
- Veen van der, R.J., *Afrika, van de Koude Oorlog tot de 21^e eeuw* (Amsterdam, 2002).
- Vliegthart, R. en C. Roggeband, 'Framing immigration and integration; Relationships between media and parliament in the Netherlands, 1995-2004', *International Communication Gazette* 69 (2007) 295-319.
- Walgrave, S. en P. van Aelst, The contingency of the mass media's political agenda setting power: Towards a preliminary theory. *Journal of Communication* 56(2006), 88-109.
- Walgrave, S., S. Soroka en M. Nuytemans, 'The Mass Media's Political Agenda-Setting Power: A Longitudinal Analysis of Media, Parliament and Government in Belgium (1983 to 2000)', *Comparative Political Studies* 41 (2008) 814-836.
- Warner, M., 'The Mass Public and the Mass Subject', in: C. Calhoun (ed.), *Habermas and the Public Sphere* (Massachusetts, 1992) 377-401.
- Werkgroep Evaluatie Ontwikkelingshulp, *Evaluatie van de Nederlandse ontwikkelingshulp* (Tilburg, 1969).
- Witte, E., *Media en politiek, een Inleiding tot de Literatuur* (Brussel, 2002).
- Wolf, M., *Het geheim van De Telegraaf. Geschiedenis van een krant* (Amsterdam 2009).
- Wolfsfeld, G., *Media and the path to peace* (Cambridge, 2004).
- WRR, *Minder Pretentie, Meer Ambitie; Ontwikkelingshulp die Verschil Maakt* (Amsterdam, 2010).
- Ybema, S., *De koers van de krant* (Amsterdam, 2003).

Krantenartikelen

- Aaldijk I., en M. Meereboer, 'Je hebt ook je hart nodig voor hulp', *de Volkskrant*, 8-11-2007.
- Achterhuis, H., 'Er kwamen alleen boze reacties en discussie was onmogelijk', *NRC Handelsblad*, 23-1-2010.
- Ardenne van, A., 'Overheid had te grote rol in hulpverlening', *de Volkskrant*, 8-12-2003.
- Ardenne van, A., 'Wij mogen Afrika niet laten barsten', *NRC Handelsblad*, 27-4-2004.
- Aris, B., 'De VVD ontwikkelt een wrokkige stijl: Liberalisme', *Trouw*, 25-11-2003.
- Bakker, M., I. de Pous en S. Kooistra, 'Is het de minister bekend dat ...', *de Volkskrant*, 20-10-2012.

Bemmel van, N., 'Artsen zonder grenzen: We maakten verkeerde keuzes', *de Volkskrant*, 21-11-2011.

Boekestijn, A. J., 'Afrika is niet gebaat bij ontwikkelingshulp', *NRC Handelsblad*, 24-4-2004.

Boekestijn, A. J., 'Meet het effect van hulp', *de Volkskrant*, 21-5-2007.

Boekestijn, A. J., 'Hulp moet gericht zijn op groei; Ontwikkelingssamenwerking zakelijk beleid of helemaal stoppen', *de Volkskrant*, 6-11-2007.

Boekestijn, A.J., 'Wanneer doet Koenders de kraan eens dicht?' *de Volkskrant*, 14-2-2008.

Boekestijn, A. J., 'Draagvlakcampagnes kun je niet eten, voedsel wel', *Trouw*, 19-6-2008.

Boekestijn, A.J., 'Te veel hulp gaat naar corrupte regimes; Ontwikkelingssamenwerking ineffectief of het proberen waard?' , *de Volkskrant*, 30-10-2008.

Boekestijn, A. J., 'Hulp à la Koenders helpt dus niet; Minister Koenders moet zijn beleid nu ook van de WRR bijstellen', *NRC Handelsblad*, 19-1-2010.

Boekestijn, A. J. en G. Rhodes, 'Geen 5 miljard euro meer voor ngo's; Ontwikkelingssamenwerking, regel hulp liever via een eigen, nieuwe organisatie: NLaid', *NRC Handelsblad*, 30-3-2010.

Bogear, G., 'De strijd van de koopman met de dominee', *de Volkskrant*, 4-3-1995.

Bolkestein, F., 'Kwijtschelding ontwikkelingssamenwerking belooft falen', *NRC Handelsblad*, 1-10-1992.

Bolkestein, F., 'Ontwikkelingshulp is toe aan moratorium nieuwe uitgaven', *de Volkskrant*, 6-2-1995.

Bolkestein, F., ' Hard knokken voor het nationale belang', *NRC Handelsblad*, 25-2-1995.

Bolwijn, M. en T. Koelé, 'Schokkend dat er nauwelijks discussie wordt gevoerd over korten op armste landen', *de Volkskrant*, 13-11-2012.

Bossema, W., 'Regeringen geven minder hulp, vips bieden uitkomst; Het debat in: de Derde wereld', *de Volkskrant*, 20-9-2008.

Bossema, W., 'Afrika moet afkicken; opinie Zambiaanse econome zaait storm in de wereld van ontwikkelingshulp', *de Volkskrant*, 26-9-2009.

Bouwman, B., 'Studie 'misbruikt' in discussie over ontwikkelingshulp', *NRC Handelsblad*, 16-2-1995.

Breedveld, W., 'Bolkemia', *Trouw*, 8-3-1995.

Breedveld, W., 'Waarom zou de overheid het debat over de armoede moeten stimuleren? De vraag van Willem Breedveld', *Trouw*, 21-6-2008.

Breedveld, W., 'Het armetierige gelijk van VVD'er Boekestijn', *Trouw*, 2-7-2008.

Broere, K., 'Heil komt niet meer uit Westen; Nieuwe kansen voor een miskend continent', *de Volkskrant*, 2-10-2009.

Bruin de, W., 'Het probleem is onze rijkdom', *de Volkskrant*, 9-6-2001.

Bukman, P., 'Ontwikkelingshulp heeft zin, mits de donor er baat bij heeft', *NRC Handelsblad*, 18-2-1995.

Bukman, P., 'Bolkestein heeft 'nationale' belang te eng uitgelegd', *Trouw*, 8-3-1995.

Claus, S., 'Alle beetje hulp helpen... of niet?', *Trouw*, 8-11-2008.

Corbey, D. en H. Taselaar, 'Stopzetten hulp moet in EU op politieke agenda', *de Volkskrant*, 15-5-2001.

Dam van, M., 'Moordlustige aanval', *de Volkskrant*, 9-2-1995.

Deckers, R., 'Ontwikkelingshulp werkt niet. Slecht bestuur wordt alleen maar in stand gehouden', *De Telegraaf*, 28-8-2009.

Dijksman, D. en J. Jansen van Galen, 'Een verloren land', *HP/De Tijd*, 21-1-1994.

Doorman, F., 'Hulp, maar niet voor de rijken', *de Volkskrant*, 17-5-2001.

Emmer, P., 'Schaf ontwikkelingshulp af', *NRC Handelsblad*, 8-2-2003.

Gennip van, J., 'Afrika heeft Nederlands draagvlak beslist nodig', *Trouw*, 24-6-2008.

Gennip, van, J., 'Hulp deugt (maar moet anders)', *Trouw*, 8-11-2008.

Giesen, P., 'Hobby', *de Volkskrant*, 12-10-2009.

Graaf de, P., 'EU laat arme landen in de steek', *de Volkskrant* 17-2-1995.

Grotenhuis, R., 'Stop het zwart-wit denken over ontwikkelingshulp', *Trouw*, 27-6-2008.

Haan, F., 'Handel in plaats van hulp', *de Volkskrant*, 19-5-2001.

Hilhorst, T., 'Hulpsector moet toezicht regelen', *de Volkskrant*, 16-10-2008.

Hilterman, G. B. J., 'In de 'her-ijk': Ontwikkelingshulp', *De Telegraaf*, 11-2-1995.

Hirsi Ali, A. en H. Labohm, 'Taboes maken hulp niet effectiever', *de Volkskrant*, 27-11-2003.

Hoebink, P., 'Bolkestein voert hulpdebat met oogkleppen op', *de Volkskrant*, 8-2-1995.

Hoebink, P., 'De paradox van succesvolle ontwikkelingshulp ; Gevaren van hulp zijn corruptie en paternalisme', *de Volkskrant*, 12-5-2001.

Hoebink, P., 'Hirsi Ali gelooft in toveren', *de Volkskrant*, 22-11-2003.

Hoebink, P., 'Ontwikkelingshulp biedt uitzicht en hoop; In de Afrikaanse context is een deel van de hulp slechts noodhulp', *NRC Handelsblad*, 4-5-2004.

Hoebink, P., 'Waarom hulp niet dodelijk is maar wel helpt', *Trouw*, 22-10-2009.

Hoedeman, J., 'Herkenbaarheid VVD vormt dilemma voor Bolkestein', *de Volkskrant*, 6-3-1995.

Hoedeman, J., 'Met Somalische directheid op het doel af; Ayaan Hirsi Ali', *de Volkskrant*, 18-11-2003.

Holtslag, H., en M. Westra, 'Goede hulp wordt beroerd verkocht', *Trouw*, 12-11-2008.

Heusden van, I., 'Hulp?', *de Volkskrant*, 14-5-2001.

Huygen, M., 'Bij gebrek aan beter gaan veel ontwikkelingsgelden naar Nederlandse doelen', *NRC Handelsblad*, 21-6-2008.

Jong de, I. en I. de Pous, 'Vuile handen maken en hulpverlening gaan samen; Peiling ethische dilemma's artsen', *de Volkskrant*, 22-11-2011.

Kalma, P., 'Een conservatief op oorlogspad', *de Volkskrant*, 10-2-1995.

Kalse, E., en R. Moerland, 'Kabinet ongeschonden, ondanks 'dualisme'', *NRC Handelsblad*, 20-12-2003.

Koch, H., 'Help, opnieuw discussie over hulp; per saldo Armoede', *Trouw*, 28-6-2008.

Koch, 'Mantra van VVD: weg met hulp; per saldo Hulp en Handel', *Trouw*, 20-9-2008.

Koelé, T., 'Hulp komt vaak goed terecht', *de Volkskrant*, 15-9-2001.

Koelé, T., 'VVD wil halvering van het ontwikkelingsbudget', *de Volkskrant*, 15-9-2008.

Koenders, B., 'Blijf arme landen steunen', *de Volkskrant*, 3-3-2009.

Kok, W., 'Alleen niets doen is echt fout', *de Volkskrant*, 16-10-2008.

Kol, J. 'Arme landen helpen kan zinvol zijn, maar doe het nu dan eens goed; Ontwikkelingssamenwerking. Multilaterale hulp effectiever dan bilaterale hulp', *NRC Handelsblad*, 10-11-2008.

Korver, R., 'Keiharde kritiek VVD op ontwikkelingshulp', *De Telegraaf*, 11-11-2004.

Kranenburg, M., 'VVD wil af van zorg voor Afrika; Vinnig debat in Tweede Kamer over nut en omvang van ontwikkelingshulp', *NRC Handelsblad*, 3-11-2009.

Kuitert, H., 'Het gaat om mensenlevens; Organisaties verbijsterd over kritiek op noodhulpverlening', *de Telegraaf*, 10-10-2008.

Kuster, M., 'Afrikaanse boer heeft weinig aan de markt', *de Volkskrant*, 16-2-1995.

Lagas, T., 'Bolkestein bleef geërgerd over de jaren 70', *Trouw*, 31-7-1998.

Luyten, M., 'Gratis onderwijs en gezondheidszorg zijn slecht voor Oeganda', *NRC Handelsblad*, 21-3-2009.

Marres, P., 'Schaf ontwikkelingshulp af', *de Volkskrant*, 10-5-2001.

Meeus, T., 'De provocateurs halen hun gelijk', *NRC Handelsblad*, 25-7-2002.

Meeus, T., 'Hoe Arend Jan linkse taboes slecht – in zijn eentje', *NRC Handelsblad*, 31-3-2012.

Nieuwenhuis, W., 'Bolkestein krijgt weinig steun deskundigen voor 'herijking'', *NRC Handelsblad*, 1-3-1995.

Nieuwenhuis, E., 'Het antwoord op Bono', *de Volkskrant*, 6-3-2008.

Nieuwenhuis, E., 'Hulp tijdens economische crisis stoppen, is doodsteek voor Afrika', *de Volkskrant*, 7-3-2009.

Nicolasen, L., 'Hindert hulp Afrika?', *de Volkskrant*, 19-11-2003.

Nourhussen, S., 'Afrika verdient beter', *Trouw*, 13-10-2009.

Nourhussen, S., 'Ethiopiërs haten imago van altijd maar honger; hoorn van Afrika 25 jaar na acties als Live Aid kampt land opnieuw met voedseltekort', *Trouw*, 23-10-2009.

Nysingh, E., 'Discussie over herijking buitenlands beleid komt traag op gang', *de Volkskrant* 7-2-1995.

Nysingh, E. en H. Rottenberg, 'Bolkestein hoopt op lange-termijneffect', *de Volkskrant*, 14-2-1995.

Oomkes, L., 'Coalitie praat over extra bezuinigingen', *Trouw*, 18-11-2008.

Oostlander, A., 'Bolkestein moet weten waartoe inspelen op instincten leidt', *Trouw*, 8-3-1995.

Os van, P. 'Gemorrel aan Haags taboe op 0,8 procent; ontwikkelingssamenwerking. Nieuw vuur in debat over 'vanzelfsprekende' hoogte hulpbudget', *NRC Handelsblad*, 27-9-2008.

Paradijs, S., 'Hulp Eritrea en Ethiopië hervat – Ambassadeur bepleit afschaffing steun', *De Telegraaf*, 11-5-2001.

Polman, L., 'Geef aan giro 555, doe mee aan de war on terror; Hulporganisaties verzwijgen de oorlogscontext van hulp aan slachtoffers watersnood', *NRC Handelsblad*, 26-8-2010.

Poorthuis, F., 'Marres: Afschaffen hulp leeft ook elders', *de Volkskrant*, 11-5-2001.

Rozenga, W. en A. Verweij, 'Bieden van noodhulp is een humanitaire plicht', *Trouw*, 27-10-2008.

Rustenburger, G., 'Kliek bij ontwikkelingshulp; draagvlak', *Trouw*, 20-12-2003.

Schenkel, M., 'Koenders hekelt 'slogans' van VVD; Ontwikkelingssamenwerking. Boekestijn kritisch over hulp aan Afrika', *NRC Handelsblad*, 23-10-2008.

Schenkel, M., 'Bezuinigingen op hulpgeld kun je niet maken; Shanta Devarajan, topeconoom bij de Wereldbank, vindt dat rijke landen verantwoordelijkheid moeten nemen', *NRC Handelsblad*, 13-3-2009.

Schenkel, M., 'Ontwikkelingshulp is noodzakelijk; John Kufuor, oud-president van Ghana, verdedigt bestedingen aan arme landen', *NRC Handelsblad*, 28-9-2009.

Schmidt, C., 'Ontwikkelingssamenwerking gaat niet over geld', *Trouw*, 23-3-2012.

Schoonen, W., 'Een misselijkmakende discussie; brief van de hoofdredactie', *Trouw*, 24-10-2009.

Signer, D., 'Het westen kan niets doen in Afrika; U zou alle drie miljoen vrouwen in Benin een krediet voor een eigen zaak kunnen geven', *Trouw*, 20-12-2003.

Slok, 'Ontwikkelingsgeld naar rebellenleger'; VVD-Kamerlid eist opheldering van minister Koenders', *De Telegraaf*, 27-10-2008.

Steen van der, F., 'Ontwikkelingswerkers blokkeren het hulpdebat', *de Volkskrant*, 18-2-1995.

Steenhuis, P.H. 'Luister minder naar je hart', *Trouw*, 2-12-2011.

Straaten van, F., 'VVD steunt 'ineffectieve hulp' toch; Hirsi Ali: Ontwikkelingshulp heeft Afrika noch Suriname verder geholpen', *NRC Handelsblad*, 18-11-2003.

Straaten van, F., 'Bot: Nederland geen solist in EU ; Nieuwe minister doorstaat vuurdoop in Kamer met glans', *NRC Handelsblad*, 18-12-2003.

Szabó, Z., 'Call-centrum in de Derde Wereld, dat helpt armen', *Trouw*, 23-1-2006.

Ukpabi, C., 'Hulpverlener verrijkt vooral zichzelf; Ontwikkelingssamenwerking: Afrikaanse arts moet Nederlandse hobbyist vervangen', *Trouw*, 13-9-2000.

Vermaas, P., 'Doe niets, dat is vaak het beste; twee boeken over alles wat er mis kan gaan in de internationale hulpverlening', *NRC Handelsblad*, 10-10-2008.

Verspaget, J., 'Armen zullen nimmer in hun lot berusten', *de Volkskrant*, 27-2-1995.

Vlaanderen, W., 'Ontwikkelingshulp is een kwestie van humaniteit en solidariteit', *de Volkskrant*, 23-5-2001.

Vreeken, R., 'Q &A: Draaikonterij, van Pronk?', *de Volkskrant*, 7-3-2009

Willems, K., 'Kamer eist uitleg over noodhulp van Koenders', *Elsevier*, 18-3-2009.

Wittenberg, D., 'Draai dicht die kraan; Wanneer wordt het failliet van de hulp erkend?', *NRC Handelsblad*, 6-3-2009.

Wittenberg, D., 'Rwanda wil af van ontwikkelingshulp', *NRC Handelsblad*, 6-3-2009.

Woud van der, R., '0,7 procent werkt niet', *de Volkskrant*, 23-11-2011.

Krantenartikelen auteur onbekend

'Bolkestein: hulp aan arme landen opschorten', *De Telegraaf*, 7-2-1995.

'Omslag in Brussel', *NRC Handelsblad* 17-2-1995.

'Geachte redactie: Ontwikkelingshulp helpt het westen', *de Volkskrant*, 18-2-1995.

'Pronk verwerpt kritiek op Europees hulpbeleid', *de Volkskrant*, 23-2-1995.

'Bolkestein bestoekt; Geen steun voor idee te korten op ontwikkelingshulp', *Algemeen Dagblad*, 27-2-1995.

'Minister noemt opmerking over asielzoekers stemmingmakerij; Bolkestein wekt woede Pronk', *de Volkskrant*, 27-2-1995.

'Regeringspartijen tegen korten ontwikkelingshulp', *Trouw*, 27-2-1995.

'Bolkestein en de wereld', *Trouw*, 1-3-1995.

'Ambassadeur wil ontwikkelingshulp liever afschaffen', *Trouw*, 11-5-2001.

'Marres: Afschaffen hulp leeft ook elders', *de Volkskrant*, 11-5-2001.

'Stop hulp aan de derde wereld; Ambassadeur: Landen moeten zelf orde op zaken stellen', *Algemeen Dagblad*, 11-5-2001.

'Herfkens niet eens met Marres over stoppen hulp', *de Volkskrant*, 12-5-2001.

'Herfkens staakt hulp aan te rijk Costa Rica', *Trouw*, 12-5-2001.

'Claus tegen stopzetten ontwikkelingshulp', *de Volkskrant*, 19-5-2001.

'Hulpcirkel', *NRC Handelsblad*, 19-5-2001.

'Hirsi Ali doet het weer', *Algemeen Dagblad*, 18-11-2003.

'Stevige kritiek op Hirsi Ali', *de Telegraaf*, 18-11-2003.

'Bolkestein zei het al: hulp helpt niet', *Algemeen Dagblad*, 19-11-2003.

'Kritiek ontwikkelingsbeleid schiet in verkeerde keelgat', *De Telegraaf*, 19-11-2003.

'Twijfel over ontwikkelingsbeleid leeft breed', *de Volkskrant*, 24-11-2003.

'Ruzie en verwarring in de Kamer; Hirsi Ali uit harde kritiek op beleid; Van Ardenne en haar ambtenaren' *Trouw*, 18-12-2003.

'Stevige kritiek op Hirsi Ali', *De Telegraaf*, 18-12-2003.

'Hirsi Ali: Ik heb het slecht gedaan', *Algemeen Dagblad*, 19-12-2003.

'Stop met ontwikkelingshulp', *NRC Handelsblad*, 2-2-2007.

'Dagobert Koenders', *De Telegraaf*, 6-5-2008.

'"Rooie Dagobert" heeft; Minister van Ontwikkelingssamenwerking, Bert Koenders doof voor kritiek 'Nederland geeft geen hulp aan corrupte regimes"', *De Telegraaf*, 8-6-2008.

'VVD wil staatssubsidies aan hulporganisaties stoppen', *Trouw*, 15-9-2008.

'Hulpverleners gedragen zich als jetset op vakantie', *AD*, 4-10-2008.

Ingezonden brief van C. ter Kuile, *NRC Handelsblad*, 9-10-2008.

'CDA knabbelt ook aan hulp Derde Wereld; Kamerlid: 'Fundamenten herzien', *De Telegraaf*, 12-10-2008.

'VVD wil 'minimale' effect van ontwikkelingshulp aantonen', *Trouw*, 23-10-2008.

'Fout beleid', *De Telegraaf*, 30-10-2008.

'Boeken', *NRC Handelsblad*, 31-10-2008.

'Haal ontwikkeling en hulp uit elkaar', *de Volkskrant*, 1-11-2008.

'Ontwikkelingssamenwerking echt op z'n retour', *De Telegraaf*, 1-11-2008.

'Koenders wil niet inleveren', *De Telegraaf*, 14-2-2009.

'Rwanda wil af van ontwikkelingshulp', *NRC Handelsblad*, 6-3-2009.

'Afrika in diepe crisis', *NRC Handelsblad*, 11-3-2009.

'Ontwikkelingshulp', *NRC Handelsblad*, 13-3-2009.

'En dit is het antwoord van Marcia Luyten; Dit schrijft het ministerie van Buitenlandse Zaken', *NRC Handelsblad*, 28-3-2009.

'Glamour dame met omstreden verhaal; Dambisa Moyo is mondiaal mediasucces met afwijzen Afrikahulp', *NRC Handelsblad*, 9-10-2009.

'Twee visies op ontwikkelingshulp', *De Telegraaf*, 25-9-2010.

'Hulporganisatie neemt asielzoekers mee terug; 'Gasten' van ICCO hier meteen procedure in', *De Telegraaf*, 15-12-2010.

'Wilders: Niet Henk en Ingrid straffen, wél Linkse Hobby's', *de Volkskrant*, 15-9-2011.

Websites

Artsen zonder Grenzen, 'Conclusie kritische zelfstudie Artsen zonder Grenzen: om hulp te verlenen moeten helaas concessies worden gedaan', 21-11-2011, <http://www.artsenzondergrenzen.nl/over-ons/nieuwsarchief/conclusie-zelfstudie-azg.aspx>. Geraadpleegd op: 3-12-2012.

Berg de, J., 'Trouw en zijn traditie', 30-4-1999, <http://www.trouw.nl/tr/nl/5009/Archief/archief/article/detail/2554685/1999/04/30/Trouw-en-zijn-traditie.dhtml>. Geraadpleegd op: 31-10-2012.

Cordaid, *Gemiste kans: Uitstekend WRR rapport slecht begrepen door de regering*, 14-4-2011, http://www.cordaid.nl/nl/Actueel.html?tab=tab_4&item=12283. Geraadpleegd op: 11-12-2012.

J. Habermas, *De structurele verandering van de openbare sfeer* (1962). http://www.humanistischecanon.nl/humanisering_en_zingeving/jurgen_habermas_de_structurale_verandering. Geraadpleegd op: 12-12-2012.

Hassing, P., 'De vage kabinetsreactie op het WRR rapport duidt op gebrekkige inzichten van de politiek', www.viceversaonline.nl Geraadpleegd op: 11-12-2012.

'Ontwikkelingssamenwerking 2.0; Laat mij dat maar even doen. Verslag van het Joop-debat ontwikkelingssamenwerking', http://www.joop.nl/wereld/detail/artikel/13851_ontwikkelingshulp_20_laat_mij_dat_maar_even_doen/. Geraadpleegd op: 10-12-2012.

<http://metareporter.nl/over-de-nieuwsbronnen/trouw/>. Geraadpleegd op: 31-10-2012.

<http://www.nrcmedia.nl/portfolio/nrc-handelsblad/>. Geraadpleegd op: 31-10-2012.

'Ontwikkelingshulp een vak apart', <http://www.oneworld.nl/lezen/nieuws/ontwikkelingshulp-eeen-vak-apart>. Geraadpleegd op: 10-12-2012.

Rümke, I., 'Korte geschiedenis van NRC Handelsblad', 8-7-2002. http://vorige.nrc.nl/krant/article1889982.ece/Korte_geschiedenis_van_%3Cbr%3ENRC_Handelsblad. Geraadpleegd op: 31-10-2012.

'De geschiedenis van de Volkskrant', 20-11-2002 <http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2686/Binnenland/article/detail/614928/2002/11/20/De-Geschiedenis-van-de-Volkskrant.dhtml>. Geraadpleegd op 31-10-2012. Geraadpleegd op: 31-10-2012.

Wilders, G., 'Weg met de ontwikkelingshulp', http://www.pvv.nl/index.php?option=com_content&task=view&id=327&Itemid=6. Geraadpleegd op: 10-12-2012.

Parlementaire documenten

Brief aan de Tweede Kamer inzake duurzame ontwikkelingsverdragen, 28-3-1995.

De Hoorn van Afrika; Brief van de ministers van Buitenlandse Zaken, A.I en van Defensie, 10-5-2001.

Brief aan de Tweede Kamer inzake coördinatie van middelen voor ontwikkelingssamenwerking, 14-6-2001.

Handelingen Eerste Kamer (HEK) 18-638, EK 18, Het wetsvoorstel Vaststelling van de begroting van de uitgaven en ontvangsten van het ministerie van Buitenlandse Zaken (V), 14-2-1995.

HEK, 22-872, EK 22, Buitenlandse Zaken (V), 14-3-1995.

HEK, 22-872, EK 22, Buitenlandse Zaken (V), 14-3-1995.

HEK, 2008-2009, 31 700, P, Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Buitenlandse Zaken (V) voor het jaar 2009, 19-7-2009.

HEK, 2009-2010, 4-31, EK 4, Buitenlandse Zaken (V) 13-10-2009.

Handelingen Tweede Kamer (HTK), 1995-1996, 52-3300, nr. 52, Het verslag van een algemeen overleg over de Wereldbevolkingsconferentie, 23-2-1995.

HTK, 24 337, nr. 13, Herijking van het buitenlands beleid, verslag van een nota-overleg, 7-12-1995.

HTK, 74-4877, TK 74, Regeling van werkzaamheden, 15-5-2001.

HTK, 2001-2002, 91-5685, TK 91, Debat Afrikabeleid, 26-6-2001.

HTK, 2003-2004, 29 234 en 29 200 V, nr. 17, Notaoverleg van de vaste commissie voor Buitenlandse Zaken, 17-11-2003.

HTK, 2003-2004, 37-2675, TK 37, Notaoverleg Buitenlandse Zaken, 16-12-2003.

HTK, 2003-2004, 38-2743, TK 38, Begrotingsdebat Buitenlandse Zaken, 17-12-2003.

HTK, 2008-2009, 21 501-04, nr 105, Ontwikkelingsraad 29-9-2008.

HTK, 27-2263, TK 27, Debat Afrikabeleid, 20-11-2008.

HTK, 2008-2009, 29 237, nr. 83, Afrikabeleid, Verslag van een Algemeen Overleg, 1-12-2008.

HTK, 2008-2009, 22 381, nr 60, De Hoorn van Afrika, Verslag van een Algemeen Overleg, 8-12-2008.

HTK, 2008-2009, 29 237, nr. 98, Algemeen Overleg Afrikabeleid, 1-4-2009.

HTK, 2008-2009, 29 237, nr. 97, Afrikabeleid, Verslag van een Algemeen Overleg, 15-5-2009.

HTK, 2009-2010, 32 123, nr. 19, Vaststelling van de begrotingsstaten van het ministerie van Buitenlandse Zaken (V) voor het jaar 2010, Verslag van een wetgevingsoverleg, 5-11-2009.

HTK, 2009-2010, 29 237, nr. 114, Verslag van een Algemeen Overleg, Afrika-beleid, 26-11-2009.

HGIS Lijst van vragen en antwoorden, 4-11-2008.

Vaststelling begroting, lijst met vragen en antwoorden, 3-11-2008.

Vaststelling van de begrotingsstaten van het ministerie van Buitenlandse Zaken (V) voor het jaar 2009 Amendement Boekestijn, 13-11-2008.

Vragen gesteld door de leden der Kamer, met daarop door de regering gegeven antwoorden 1218, ingediend op 14-5-2001.

Vragen gesteld door de leden der Kamer, met daarop door de regering gegeven antwoorden 1223, ingediend op 15-5-2001.

Vragen gesteld door de leden van de Kamer, met de daarop door de regering gegeven antwoorden, 15-5-2008.

Vragen gesteld door de leden van de Kamer, met de daarop door de regering gegeven antwoorden, 11-12-2008.

Vragen gesteld door de leden van de Kamer, met de daarop door de regering gegeven antwoorden, 10-3-2009.

Vragen gesteld door de leden van de Kamer, met de daarop door de regering gegeven antwoorden, 16-3-2009.

Vragen gesteld door de leden van de Kamer, met de daarop door de regering gegeven antwoorden, 23-3-2009.

Vragen gesteld door de leden van de Kamer, met de daarop door de regering gegeven antwoorden, 31-3-2009 .

Vragen gesteld door de leden van de Kamer, met de daarop door de regering gegeven antwoorden, 2-4-2009.

Vragen gesteld door de leden van de Kamer, met de daarop door de regering gegeven antwoorden 16-4.

Vragen gesteld door de leden van de Kamer, met de daarop door de regering gegeven antwoorden 24-4.